

DEĞİŞEN DÜNYADA *Görülen* TÜRKİYE

DEĞİŞEN DÜNYADA *Yükselen* TÜRKİYE

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınları: 4

ISBN: 978-975-7120-24-7

Editör: Prof. Dr. Şahmurat ARIK

Kapak: Gözde Ajans

Baskı:

Girişim Ajans Matbaa Ltd. Şti.

Büyük Sanayi Samanyolu Cad.

No: 35 İskitler/ANKARA/TÜRKİYE

Baskı Tarihi:

Aralık 2020

© Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020.

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Evliya Çelebi Yerleşkesi Tavşanlı Yolu 10. Km.

KÜTAHYA/TÜRKİYE

Tel: 0 (274) 443 43 43

lee@dpu.edu.tr

İÇİNDEKİLER

PANDEMİ SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ

1

TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN YENİ JEOPOLİTİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ

21

BİDEN DÖNEMİ TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNE DAİR BİR ÖN DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali UĞUR

35

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Deniz TANSİ

45

DOĞU AKDENİZ'DE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ÇOK TARAFLILIK STRATEJİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Güney Ferhat BATI

51

PANDEMİ SONRASI YENİ DÜNYA DÜZENİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
husamettin.inac@dpu.edu.tr.

GİRİŞ

Teorik ve Tarihsel Arka Planıyla “Dünya Düzeni” Kavramına Bir Bakış

Küresel güvenlik, uluslararası sistem, milli güç unsurlarının dağılımı ve bizzatıhi dünya düzeni kavramı, uluslararası ilişkiler disiplininde çokça tartışılan ve birbiriyle bağlantılı olarak kullanılan kavramlardır. Modern anlamda devletlerin oluştuğu ve bu oluşan devletlerarasında münasebetlerin başladığı ilk dönemlerden itibaren ülkelerin sahip oldukları milli güç unsurları ve kapasiteleri, aktörler arasındaki güç dağılımını belirler. Bu dağılıma bağlı olarak tek devletin hâkim olduğu, şartlarının bu baskın aktör tarafından belirlendiği zorunlu bir barış dönemi (pax) olabileceği gibi, hiçbir aktörün tek başına domine edemediği kaotik dönemler de yaşanmıştır. Dünya düzeni kavramı, çoğu zaman uluslararası sistem kavramıyla birlikte kullanılsa da aslında bu iki kavram farklı olguları ifade etmektedir. Nitekim uluslararası sistem, devletlerin birbirleriyle kurdukları ilişkiler üzerinden her birinin icra ettiği farklı işlevlere bağlı olarak bir vücudun organları gibi geliştirdikleri organik sistematiğe işaret etmektedir. Öte yandan dünya düzeni kavramı ise, uluslararası ekonomik ve siyasi işbirliği ve işlemleri düzenleyen çeşitli norm ve kurallarla şekillendirilen yapılar sisteminin adıdır. Yapı ise halk, devletler, şirketler, sivil toplum kuruluşları ve çok taraflı kurumlar çerçevesinde oluşan düşünce ve eylem modellerini betimlemek için kullanılan bir kavramdır.

Dünya düzeni ve yapıları, hâkim aktörlerin kısa ve uzun dönem güvenlik çıkarlarının yanı sıra hâkim güçlerin değer ve inanç sistemlerine göre şekillenir (Cox 1987: 43). Dünya düzeninin modern yapısal çerçevesi ve bu düzenin şekillendirdiği uluslararası ilişkiler şimdiye dek Vestifalyan ulus-inşa projesine bağlı olarak konumlandırılır. Burada kendisine atıfta bulunan Vestifalyan dönem, Otuz Yıl Savaşları sonunda 1648’de Vestifalya’da müzakere edilen Avrupa’da barışın yerleştirilmesi süreciyle başlar. Barış anlaşması ile beraber, Hristiyanlar arası iç rekabet nihayete ermiş, kralın kendi topraklarındaki hükümlanlığı perçinlenmiş ve Katolik ve Protestan ayrımı önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

Bu durum toprak kontrolü ihtiyacını artırdı ve bağımsız ulus-devlet sisteminin yaratılması ve takviyesini kolaylaştırdı. Hâliyle bu gelişmeler bağlamında dünya düzeni, Vestifalyan ulus-devlet projesi boyunca özgürlük, düzen ve adalet gibi sosyal aktörlerin inanç sistemlerindeki temel öneminin çekirdek değerlerine duyduğu uzun dönem ilgi ile aynı aktörlerin kısa vadeli ulusal güvenlik çıkarları arasında kurulan denge olarak anlaşılabilir (Hettne, Björn 2007: 74-77). Toplumda etkinliğini sürdüren siyasi dinamikler ve hegemonya tartışmalarına katılan Gramsci, toplumda pek çok aktörce meşru kabul edilen ve hegemon gücü kazanmak için yeterli siyasi güce sahip olan tarihi blok tarafından hâkim söylemin şekillendirildiğini ifade eder. Ki bu blok, yenedünya düzenini kuran temel aktördür. Ne var ki farklı sosyal güçler arasında siyasi ittifakla kurulan tarihi blok, alternatif söyleme sahip bir başka hegemonya tarafından yıkılabilir.

Dünya düzeni kavramına farklı bir boyuttan yaklaşan Macar tarihçi ve antropolog Karl Polanyi tarafından XVII. ve XIX. yüzyıl boyunca İngiltere'deki sanayi devrimlerince şekillendirilen siyasi diyalektik, çifte hareket (double movement) olarak tanımlanır (Campbell, 1992, s. 199). Piyasanın yaygınlaştırılması ve sosyal güvenlik ağlarının parçalanması ve özgürlük, düzen ve adalet arasında denge söylemi, ilk hareketi oluşturur. Öte yandan toplumun tepkisi ve nefsi müdafaası da farklı bir özgürlük, düzen ve adalet arasında denge söylemi yaratarak ikinci hareketi doğurmuştur. Tarihi bloklar arasında sürdürülen ideolojik mücadelenin neticesinde aktörler arası nihai denge oluşur. Sivil toplum yeterince güçlü değilse rakip söylemler arası savaş kaçınılmaz hâle gelir. Vestifalyan ulus-devlet projesine göre, kalkınma ve modernleşme gittikçe artan husumet ortamında devletin koruma kapasitesi ve bekası için elzemdir. Fakirlik ve gelişmemişlik ise geri kalmışlığın neticesidir. Yüksek politika olarak belirlenen güvenlik söylemi, devlet ve vatandaş arasında yapılan sözleşmenin temelini teşkil eder.

Öyle ki güvenlik söylemi toplumda tüm söylemlerin önüne geçecek kadar ehemmiyeti haizdir. Zira vatandaş, zararlı ve tehlikeli olandan korunmak uğruna özgürlüğünden vazgeçebilir. Nitekim devletin meşruiyeti de vatandaşını güven içinde koruma kapasitesinden kaynaklanır. Buna ilaveten ulusal güvenlik, devletin dış çıkarlarıyla içerideki çıkarını savunması arasında bağla açıklanır (Campbell, David 1998: 66-69). Bu bağlamda refah ve adalet, iç istikrar için olmazsa olmaz parametrelerdir. Devlet güvenliği ise devletin egemenlik haklarına saldırıyla ve devletin toprağını korumak için güç kullanımıyla alakalıdır.

Vestifalyan dönemde tehdit ve tehlike algısıyla ortaya çıkan uluslararası anarşi, barışı sürdürmek için umutları azaltan bir güvenlik ikilemi yaratır. Bununla baş etmenin yolu, rakip taraflar arasında güç dengesinin oluşturulmasıdır (Fierke 2007: 44). Her dünya düzeni, uluslararası sistemin önde gelen devletleri arasında güç dengesi ve siyasi oluşumları yansıtan kendine özgü meşrulaştırma şekli ve yönetim tarzıyla kimlik kazanır. Uluslararası ekonomik işbirliği için elzem görülen dünya düzeni, istikrarı üzerinde uzlaşılan kural ve normları tatbik etmek ve müeyyideler koymak için hâkim bir güce ihtiyaç duyar. Tarihsel olarak dünya düzeni liderliği, yumuşak güce dayalı hegemon ve meşru liderlikle yapısal ya da askeri sert güç kullanan zorlayıcı liderlik arasında denge kurar.

Pandemi ve Yeni Dünya Düzeni

Korona virüsünün yaygınlaşıp pandemiye dönüşmesi sonrasında uluslararası kamuoyu, küresel siyasetin nasıl şekilleneceği tartışmaları üzerinden yeni bir dünya düzeninin inşasına yönelik tartışmalara çoktan başlamış durumda. Yukarıda tartışılan Soğuk Savaş döneminin

getirdiği dünya düzeni ve bu düzenin kurum ve kuruluşlarıyla ilgili yapılan analiz, Covid-19'un dünya gündemine girmesinden çok daha önce hâlihazır sistemin değişmesini beraberinde getirebilecek zihin altyapısının mevcut olduğunu göstermektedir. Zira savaştan galip çıkan ABD'nin oluşturduğu dünya düzeninin baştan beri ciddi çelişkiler taşıdığı ve zamanla bu çelişkilerinin birer açmaza dönüştüğü aşikârdır. En başta SSCB'nin gücünün abartılarak bir öteki olarak karşı kutba yerleştirilmesi, Komünizmin çok büyük bir tehdit olarak görülmesi üzerinden ideolojik ayrışmanın yaratılması ve bu düzenin kurum ve kuruluşlarının sadece Amerikan çıkarlarına hizmet edecek şekilde dizayn edilmesi baştan itibaren sorunlu bir küresel sistemin mevcudiyetine işaret etmektedir.

Zaman içerisinde ABD'yi yönetenlerin stratejik hırslarına mağlup olarak 11 Eylül 2001 sonrası Irak ve Afganistan'ı işgal etmeleri, işgalle beraber insan haklarıyla bağdaşmayacak ihlâl ve işkencelerin yaygınlaşması ve hiçbir haklı gerekçeye dayanmayan İslami terör kavramı üzerinden medeniyetler çatışmasına yol verilmesi, var olan düzenin itibarına ciddi bir biçimde hâle getirmişti. Tüm bu gelişmelere paralel olarak IMF'den Dünya Bankasına, Birleşmiş Milletlerden NATO ve Avrupa Konseyine varıncaya kadar uluslararası örgütlerin ideolojik ve adaletsiz bir siyasi tutum belirlemiş olmaları, düzeni daha da sorgulanır hâle getirmiştir. Var olan düzeni meşrulaştıran küreselleşme ve küreselleşmenin ideolojisi olarak neo-liberalizm, âdil ve hakkaniyete dayalı bir ticari rejim geliştiremediği gibi dünyada çatışmaları sonlandıramadı ve küresel sorunlara küresel çözümler üretilmedi. Nihayetinde fakirlik, işsizlik, gelir adaletsizliği, otoriter yapılar, terör, çatışmalar, belirsizlikler ve insan sağlığına yönelik tehditler gibi uzayıp giden problemleri sonlandırabilecek küresel yönetim modeli geliştirilemedi. Üstüne üstlük çift kutuplu dünyanın ezberleri zaman içerisinde birer birer ikna edici karakterlerini kaybetti.

Öncelikle Rusya'nın güçlü bir devlet olmadığı ve ancak ABD'nin izin verdiği kadar varlık alanı bulabileceği ortaya çıktı. Bretton Woods uzlaşmasının bir gereği olarak petro-dolar kartını elinde tutan ABD'nin petrol fiyatlarını manipüle ederek Rusya'yı bitirebileceği görüldü. Öte yandan ABD'nin de artık eskisi kadar güçlü olmadığı ve Amerikan karşıtlığı üzerinden farklı kutupların inşa edilebildiği de müşahade edildi. Nitekim ABD'nin ilk Körfez Savaşından itibaren yaptığı hiçbir operasyonun siyasi hedefine ulaşamadığı da ortaya çıktı. 2008 küresel mali krizi, küreselleşmenin hiç de iddia edildiği gibi muhkem bir kale olmadığını ve ulus devletlerin müdahaleci karakteri sayesinde krizlerin atlatılabileceğini dünya kamuoyuna deklare etmiş oldu. Nihayet, konvansiyonel silahlar ve demode tehdit algıları üzerine inşa edilmiş olan dünya düzeni yıkılmaya yüz tutmuş durumdaydı.

Küresel sistem tam bu hâldeyken dünya insanı Corona virüsü ile tanıştı. Bu virüs, haddi zatında tek başına bir dünya düzenini değiştirecek etkiye sahip olmasa da kurum, kuruluş ve modus vivendisi ile zaten çökmeye yüz tutmuş yapının dönüşümünü daha da hızlandırmış, bir başka deyişle Covid-19, söz konusu transformasyon sürecinin bir katalizörü hâline gelmiştir.

Öncelikle yeni düzenin ABD-Rusya ihtilafı üzerine kurgulanmayacağı çok açık görünüyor. Hatta en başından beri Rusya'nın ABD ile birlikte hareket ettiği gün geçtikçe daha da anlaşılır hâle geliyor. Artık bundan böyle yenedünya düzeninin iki aktörünün Çin ve ABD olarak belirginleşmeye başladığı görülmektedir. Haddi zatında bu rekabet kendisini, dijital dünyanın iki ayrı sisteme bölünmesi yönünde dışa vuracak ve artan jeopolitik baskılarla bir-

likte teknolojik bir Soğuk Savaş başlayacak. İkinci sürüm Soğuk Savaş ya da Soğuk Savaş 2.0 olarak da tanımlanan bu yeni düzen, askeri gerilimin yerini finansal ve teknolojik bir gerilime bırakmasıyla karakterize edilebilir.

Aslında her şey bundan yaklaşık yirmi sene önce geliştirilen – ve Kissenger Doktrini olarak da ifade edilen – (Roham 2016: 41) bir yaklaşımla, Amerikan şirketlerinin – büyük ihtimalle devletten bağımsız olarak – ucuz işgücü olarak gördükleri Çin’e yönelerek fabrika ve üretim merkezlerini buraya taşımalarıyla başlıyor. Ekonomik alışverişin hızla artmasıyla birlikte Çin, dünyanın bir numaralı ara madde ve hammadde üreticisi hâline geliyor. Böylelikle Çin, tedarik zincirinin vazgeçilmez bir aktörü hâline dönüşüyor. Zamanla ürettiklerinin karşılığı olarak 1.2 trilyon dolarlık ABD tahvil ve bonosuna sahip olan Çin, hızlı ekonomik yükselişi de denkleme dâhil edildiğinde küresel rezerv para olan doların tahtını sarsacak bir kudrete kavuşuyor. Buna ilaveten –aşağıda görüleceği şekilde Çin’in küresel siyasette liderlik iddiası da ortaya çıkınca – iki lider ülke arasında acımasız ticaret savaşları başlıyor ve bu savaşın son versiyonu olarak siber savaşlar ve teknoloji muharebeleri kendilerine yeni cepheler açarak birbirlerine öldürücü darbeler vurmaya devam ediyorlar. Öyle ki, Trump’ı söz konusu savaşa iten temel motivasyon ve kaygı, Çin’in jeopolitik, ekonomik, güvenlik, ekolojik ve teknolojik tüm küresel alanlarda hâkimiyet kurduğu fikridir. Buna ek olarak Çin’in üretim lideri olarak ekonomik performansı, siyasi dengeleri de Çin lehine önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu yetmezmiş gibi, teknolojik rekabeti Çin, uluslararası sisteme taşımış ve en başta 5G teknolojisi olmak üzere güvenlik, jeopolitik ve ideolojik alanda ABD’ye alternatif bir altyapı oluşturmuştur.

Nitekim Çin de boş durmamış, Trump’ı bu endişelerinde haklı çıkaracak atraksiyonlarda bulunmuştur. 2008 Pekin Olimpiyatlarına kadar gayet sessiz, ılımlı, ihtiyatlı ve sadece bölgesiyle sınırlı politikalar takip eden Çin, 2013’te –genel olarak İpek Yolu Projesi olarak bilinen- “*Bir Kuşak Bir Yol*” adını verdiği küresel projesini dünya kamuoyuna deklare etti. Haddi zatında bu deklarasyon, Çin’in küresel bir aktör olma iddiasıyla uluslararası sahneye çıkışın bir işaret fişegi idi. Nitekim bu tarihten sonra Çin’in deniz ve limanlarda kontrolü sağlayarak lojistik üstünlük kurmaya dayalı, pek çok sektörü kapsamına alan ve ABD’ye karşı ön alma esasına göre işleyen bir siyaset gütmeye başladığı görülmektedir.

Bu dönemde Çin’in Afrika ülkeleri başta olmak üzere gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelere yüksek meblağlarda krediler açtığını ve hâliyle bu borçlarını geri ödeyemeyeceğini açıklayan ülkelerin stratejik değer taşıyan topraklarına, adalarına ve limanlarına el koyduğu bilinmektedir. Bu politikaların mantıksal bir uzanımı olarak Çin’in “*kendi değer ve işbirliği modeline dayalı küresel güvenlik mimarisini kurmakta kararlı olduğu*” ifadesine yer veren Çin Savunma Siyaset Belgesini (2019) yayımlaması (Has 2019: 86), ABD açısından bardağı taşıran son damla oldu. Kasım 2019’da Çin Halk Cumhuriyeti’nin 70. kuruluş yıl dönümünü gösterişli törenlerle kutlayan Devlet Başkanı Xi Jinping, ABD’ye âdeta kafa tutarak şu ifadeleri kullanmaktan çekinmedi: “*Geride kalan 70 yılda, Çin ulusu hep birlikte mücadele ederek gözle görülür başarılar kaydetti. Bugün sosyalist Çin, hâlen dünyanın doğusunda sapa sağlam duruyor. Hiçbir güç büyük vatanımızın statüsünü sarsamaz, hiçbir güç Çin halkı ve Çin ulusunun ilerlemesine engel olamaz.*”

Tüm bu gelişmelere mukabil 2017’de deklare edilen ABD Güvenlik Stratejisi Belgesinde Çin, –ilk defa olarak – ana tehdit unsuru olarak ilân edildi. Buna benzer bir durum, Aralık 2019’da NATO’nun kuruluşunun 70. Yılı’nı kutlamak üzere düzenlenen Liderler Toplantısı

sonrasında yayımlanan deklarasyonda Çin –ilk defa olarak- gündeme dâhil edildi. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, söz konusu toplantıda, İttifak'ın Çin politikasını şu cümlelerle anlattı: “Çin’i Kuzey Kutup bölgesinde, Afrika’da, siber alanda ve Avrupa’da altyapı yatırımı yaparken görüyoruz. Çin’in yükselişini daha iyi anlamalıyız. Bunun güvenliğimiz açısından ne tür sınamalar ve fırsatlar teşkil ettiğini tespit etmemiz gerekiyor.” Amaçlarının Çin’den yeni bir "düşman" yaratmak olmadığına altını çizen Stoltenberg, Pekin yönetiminin küresel güç dengesini değiştirecek boyutta ekonomik ilerleme sağladığına, dünyada savunma harcamalarında ikinci sırada olduğuna ve yeni kabiliyet gelişimine ciddi anlamda yatırım yaptığına dikkati çekti. Stoltenberg, Çin ordusunun son dönemde envanterine yaklaşık 80 gemi ve denizaltılar eklediğini, Avrupa ve ABD’ye ulaşacak menzile sahip nükleer füze geliştirdiğini vurguladı.

Haddi zatında ABD’yi en çok tedirgin eden parametrelerin başında, 2017 tarihini taşıyan Çin istihbarat yasasının 7. maddesi gelmektedir. Bu maddeye göre, “*Bütün Çin vatandaşları devletin istihbarat faaliyetlerini desteklemek, bu konuda devletle işbirliği yapmak ve katkıda bulunmakla mükelleftir*” denilmektedir. Bu madde o kadar şümulü bir muhteva ortaya koymaktadır ki 5G teknolojisinden başlayıp Huawei’ye oradan espionaj, sabotaj, biyolojik silah, yapay zeka, biyoteknoloji, big data gibi alanlara sızıp ideolojik düzeni radikal bir biçimde sarsacak çağrışımları bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda, -daha önce belirtildiği gibi- ABD-Çin rekabeti, dünyayı dijital teknoloji üzerinden iki kutba ayıracak ve soğuk savaş, daha çok iletişim teknolojileri üzerinden kutuplaşmaya dayalı olarak yeniden tanımlanacaktır.

Yeni düzenin öbür kutbunu oluşturacak olan ABD ise salgın döneminde küresel hegemon rolünü çoktan unutmuştu ve kesinlikle bir lider gibi davranmadı. İçeride kapanmayı ve krizle panik içerisinde ulusal mücadele içine girmeyi tercih eden ABD, zaten 11 Eylül 2001’den itibaren küresel otoritesini önemli ölçüde yitirmeye başlamıştı. Hızla seçim atmosferine giren Trump yönetimi, ilk başta Covid-19 salgınını küçümsedi ve ciddiye almadı. Öyle ki bu süreci bile seçim kampanyasının bir parçası olarak değerlendirmeye çalışan Trump, oldukça ciddiyetsiz günlük basın toplantıları yaptı. Sağlık sisteminin özerk olması ve Amerikan vatandaşına sosyal güvence sağlamaması pandemiyle mücadeleyi oldukça zorlaştırdı. Öte yandan yeterli sağlık malzemesi, koruyucu edevat, test kiti ve ventilatör (solunum cihazı) bulunmaması, eyaletlerin birbirinden bağımsız farklı ülkelere talepleri, federal hükümetin eyaletlerin yardım taleplerine karşılık vermemesi, krizi artık yönetilemez hâle getirmişti. Buna ilaveten Kasım 2020 seçimlerini kazanmak için her yola başvuran Trump, vaka ve vefat sayısını itibara almaksızın bir an önce normalleşme ve resesyon eşiğine gelmiş ekonomiyi mümkün mertebe canlandırmayı hedefledi.

Öte yandan ABD’nin Çin’le ilişkilerini krize sokan faktörlerle mücadele hususu da Trump’ı meşgul eden bir çıkmazdı. Öncelikle 16 trilyon dolar GSMH sahibi olan ancak 24 trilyon dolar borcu bulunan ABD, Çin’e yaptırdığı üretim bedeli olarak 1.2 trilyon dolarlık tahvil ve bono satmıştı. Meblağın büyüklüğü ve bu ekonomik gücün siyasal alana yansımaları, ABD hâkimiyetini ileriye dönük olarak tehdit altına alıyordu. Tüm bunların üstüne Çin’in salgınla mücadeleyi tamamladığını dünya kamuoyuna deklare edip bir nevi sağlık üzerinden kamu diplomasisi yürütmesi, Trump yönetimini oldukça rahatsız etti. Zira Çin, İtalya ve İspanya başta olmak üzere Avrupa Birliği üyesi ülkelere büyük oranda test kiti, koruyucu malzeme, maske, ekipman ve ilaç yardımında bulunmuştu. Çin ayrıca pandemiden çıkış sürecini bir

başarı hikâyesine dönüştürerek ve tecrübesini paylaşmak üzere sağlık personelinin Avrupa'ya göndermek suretiyle, küresel liderliğe oynadığını göstermiş oldu.

Çin'in bu etkin ve etkili hamlesine mukabil Trump yönetimi, salgına yol açan virüsü Çin virüsü ya da –Pompeo'nun ifadesiyle- Vuhan virüsü olarak adlandırmaya başladı. Bu esnada Çin'in bu virüsü bilinçli olarak laboratuvarlarında ürettiği, virüsün fabrikasyon olduğu ve salgın ortaya çıktıktan sonra Çin'in durumu kasıtlı olarak dünya kamuoyuyla geç paylaştığına yönelik paylaşımlar gittikçe artmaya başladı. Çin'de virüsün yayıldığını duyurmaya çalışan doktor ve uzmanlar ya hapsedilmiş ya da öldürülmüştü.

Komplo teorisi olarak da ifade edilebilecek bu iddialara zamanla ayakları daha fazla yere basan Çin aleyhine propaganda süreci başlatıldı. Çin'in verileri DSÖ ile paylaşmadığı, paylaştığı verilerin doğru olmadığı, ABD ve Avrupa'nın birlikte çalışma taleplerini reddettiği ve kapalı devre çalışan Çin rejiminin dünyada ortaya çıkan ekonomik zayıflığın ve can kayıplarının tek sorumlusu olduğu argümanları yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. Öte yandan Çin'in diplomasi atağı çok kısa sürede kendi aleyhine dönmeye başladı. Zira yardım olarak gönderilen kitleler, ilaçlar, maskeler, ventilatörler ve diğer ekipmanın standart dışı olduğu ve hiçbir işe yaramadığı anlaşıldı. Üstüne üstlük 17 Nisan tarihinde Vuhan'da ölüm oranlarına 1297 vaka daha ekleyerek bildirimlerde revizyona gitmesi, Çin'e duyulan kuşkuyu daha da artırmış oldu.

Tüm bu olay ve spekülasyonların şekillendirdiği krizi fırsata dönüştürmeye çalışan Trump ve ekibi, hem Çin'e olan yüklü borçlarını ödememe ve hem de yüklü bir tazminat davası açmak için hazırlıklara başlamış durumdalar. Hatta DSÖ'yü Çin'in diplomatik bir misyonu gibi çalışmakla suçlayan Trump, Birleşmiş Milletlere bağlı bu ihtisas kurumuna her sene ödediği 50 milyon dolarlık tahsisatı artık ödemeyeceğini deklare etti. Böylelikle dünya çapında 1929 Büyük Buhranına benzer ekonomik sonuca ve yüzbinlerce insanın hayatını kaybetmesine yol açan pandeminin tüm faturası Çin'e çıkartılmış olacaktı. Buradan beklenen sonuç, Çin'in yükselen ekonomik ivmesini düşürmek, ticaret savaşını kazanmak ve tek küresel hegemon güç olarak kalmayı garantilemekti.

Bu noktadan hareketle ABD, nasıl iki kutuplu dünyada “*insan hakları*” ve “*hür dünya*” söylemleri üzerinden komünist Rusya'yı baskılamayı başarmışsa bu defa çevre duyarlılığı, tüketim karşıtlığı, küreselleşmenin yarattığı adaletsizlik ve yoğun şehirleşmeyle birlikte biyolojik silahlar üzerinden Çin'i baskı altına almaya çalışmaktaydı. Nitekim 2019 Haziran ayında Hong Kong'ta “*şüphelilerin Çin'e iadesi*” yasa tasarısına karşı demokrasi yanlısı protestolar ABD tarafından alenen desteklenmiştir. Öte yandan Çin'de rejimi değiştirmeye yönelik olarak Xi Jinping'e karşı muhalif bir kanadın cesaretlendirildiğine yönelik haberler gelmeye devam etmektedir. Sonuç itibarıyla DSÖ'yü manipüle eden, biyoterörizm üreten, salgını geç haber vererek ve uluslararası toplumla işbirliğini reddederek tüm dünyayı tehlikeye atan bir öteki olarak Çin'in yeniden kurgulanması süreci başlamış görünmektedir.

Tüm bu verilerden hareketle, ortaya çıkacak yenedünya düzeni, kullanılan yönetimler ve müracaat edilen söylemler bakımından bir önceki ABD-Rusya ihtilafına önemli ölçüde benzerdir. Daha önce de belirtildiği gibi son yirmi yılda zaten çelişkilerinin ayyuka çıktığı, insanları mutsuz eden ve ABD'nin hegemon güç olarak yeterince hâkim olmadığı var olan –ve Covid-19'un yok oluşunu tetiklediği ve hızlandırdığı - düzeni takip etmesi beklenen yenedünya düzeninin temel karakteristik özellikleri şunlar olabilir:

Öncelikle küreselleşme yavaşlayacak ve ülkeler; salgının getirdiği sosyal, ekonomik ve siyasi hasarları kendi ulusal sınırları içinde çözmeye çalışacaklardır. Özellikle artan işsizlik ve fakirleşme sorunlarına karşı kurtarma operasyonları, devletin ekonomiye müdahalesi ve Keynesyen tedbirler birbiri ardınca devreye girecektir. Ancak tedricen de olsa, küreselleşme olgusunun temadisi için insan sağlığı, güvenlik ve gıda tedarik zinciri bakımından açılım kaçınılmaz olacaktır. Özellikle tarımsal ürünler, gıda güvenliği, üretim tedarik zincirinin yeniden inşası, aşırı tüketime karşı önlemler ve biyolojik tehditlere karşı sistemin yeniden yapılandırılması elzem hâle gelecektir. Dijital alanda devrim niteliğindeki gelişmelerin küresel planda tanzimi kaçınılmaz bir öncelik olacaktır. Yapay zeka, big data, eşyaların interneti, nano teknoloji ve insanların artık çiple ve yüz okuma sistemiyle takibi yaygın hâle gelecektir.

Bu süreçte devletin dönüşümü konusu –ister istemez- en önemli gündem maddesi olacaktır. Salgın döneminde ve hemen sonrasında devletin kaçınılmaz olarak birey özgürlüğünü kısıtlayan, hükümler alanını oldukça genişleten tasarruflarda bulunması, ulusdevletin gücünü artıracaktır. Nitekim bireyin kendi sağlığını doğrudan tehdit eden bir kriz döneminde gönüllü olarak hak ve özgürlüklerinden taviz vermesi, kısa dönemli olarak daha otoriter yapıların oluşmasına müsaade edecek gibi görünmektedir. Ancak kriz tamamen atlatıldıktan sonra birey, bu özgürlüklerini geri alma ve kriz dönemindeki eksik ve yanlışların hesabını sormak için devletiyle hesaplaşacaktır. Çin'in otoriter bir devlet olarak bu süreçte başarılı bir figür olarak ortaya çıkması ve sağlık diplomasisi üzerinden yürüttüğü propaganda uzun vadede tam tersine dönecektir. Ne var ki Ortadoğu'nun otoriter devletleri, zaten yönetilemeyen devletler olarak rejim değişikliklerinin, darbelerin ve kaos ve anarşinin yarattığı göç dalgalarının muhatabı olabileceklerdir.

Bu yeni dönemde Çin'in ve ABD'nin küresel meselelere öncülük etmesi beklenmemelidir. Kısa vadede devletler içine kapanarak korumacı politikalara yönelseler de salgının seyrinden de anlaşılacağı üzere, pandemiden kurtulmak, ulusal sınırlarla mukayyet değildir. Küresel anlamda salgının kontrol altına alınması, pandemiye karşı ilaç ve aşının bulunması ve tekrar ortaya çıkabilecek yeni bir biyolojik tehdide karşı birlikte hareket edilmesinin bir zorunluluk olduğunun anlaşılması, uluslararası toplumu farklı küresel işbirliği model ve kalıpları arayışına sokacaktır.

Ne var ki bu süreçte çok örselenen, krizle baş etmeyi başaramayan ve irrasyonel politikalar uygulamaktan çekinmeyen ABD'nin bu vakitten sonra küresel liderlik iddiası inandırıcı ve ikna edici olmayacaktır. Nitekim kendisini küresel hâkim hâline getiren temel parametreler olan petro-dolar (Bretton Woods) korelasyonu, tüm jeopolitik ve stratejik alanlara yayılmış devasa askeri üsleri ve küreselleşmenin ideolojisi olan neo-liberalizmi istismar eden, salgın sürecinde bile kendi eyaletleri arasında ayrımcılık yapmaktan çekinmeyen ve ekonomik milliyetçilik yapan (America First ve Make Amerika Great Again) ABD, insanlığın yararına ortak akli nasıl yeniden inşa edebilecektir?

Çin ise -yukarıda tüm sarahatiyle belirtildiği üzere- üretimine güvenilmeyen, kapalı devre çalışan ve verilerine inanılmayan bir ülke imajıyla pandemiden çıkmıştır. Öte yandan bu süreçten sonra Atlantik'in iki yakası arasında Çin'i ortak bir tehdit olarak algılama yönünde fikir birliğine varılmış görülmektedir. Bu durum Avrupa Birliği ve Amerika arasında yeni bir vizyonun oluşmasına da vesile olabilir. Bu durumda Çin, çok yakın zamanda tedarik zincirinde edindiği imtiyazlı konumu kaybedecektir. Zira ABD ve AB salgın sürecinde üretimi tama-

men Çin'e havale etmenin acı faturasını fazlasıyla ödemişlerdir. Hatta petro-dolar imtiyazını kullanan ABD tarafından petrol fiyatının çok komik rakamlara düşürülmesiyle teslim alınan Rusya da bundan sonra Avrupa Birliği ve ABD ile birlikte Çin'e karşı mücadele etmekten başka çare bulamayacaktır.

Çin'in üretim merkezi olmaktan çıkarılması, tüm küresel dengeleri radikal bir biçimde değiştirecektir. Çin'in devre dışı kalmasıyla üretim önemli ölçüde Çin'e komşu olan –Hindistan başta olmak üzere- Güneydoğu Asya ülkelerine kayacaktır. Bu bağlamda krizi yönetme kapasitesi, vatandaşlarına sahip çıkma itinası, güçlü sağlık altyapısı ve süreç yönetimindeki basireti ile salgını başarıyla atlatan ender ülkelerden birisi olan Türkiye de bu dağılımdan payını fazlasıyla alacaktır. Zira Türkiye'nin jeopolitik konumu, tarımsal ve endüstriyel potansiyeli ve ucuz ve vasıflı işgücü lojistik imkânlarla birleştiğinde Türkiye'nin ekonomik seviyesini çok üst seviyelere taşıyacağını söylemek, oldukça gerçekçi bir analizdir.

Sonuç itibarıyla muhtemel ve müstakbel yeni dünya düzeni, yeni sürüm Soğuk Savaş ya da Soğuk Savaş 2.0 olarak tanımlanan, dünyayı dijitalleşme ve teknoloji üzerinden iki kutba ayıracak, ancak bir ülkenin tek başına hâkimiyetine izin vermeyerek her bölgede başat bir ülkenin önderlik ettiği çoklu bir liderlik mekanizması yaratacaktır. Bu bağlamda Türkiye orta ölçekli bölgesel bir aktör olarak Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Kuzey Afrika'yı nüfuz alanı olarak tespit edecek ama -Soğuk Savaş dönemindeki tutum ve mantığını değiştirerek- tek başına bir büyük gücün yanında yer almayı asla tercih etmeyecektir.

Geçmişten Bugüne Pandemiler ve Yeni Dünya Düzeni Tartışmaları

Yenidünya düzeni tartışmaları, küresel siyasete yönelik sistem analizi yapıldığı kadim dönemlerden beri gündemdedir. Özellikle vebalar, salgınlar, sosyo-politik anlamda büyük değişimler getiren olaylar, bu tartışmaları daima alevlendirmiştir. Nitekim altı aydır dünya gündemini meşgul eden ve nerdeyse tüm ülkelerde görünerek küresel salgın yani pandemi hâline dönüşen Korona virüsü de bu kabil bir dönüşümün ve hatta yeni bir dünya düzeninin habercisi olarak görülmektedir. Bu görüşü paylaşılanlar artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını, dünya ekonomik ve siyasal sistemini radikal bir biçimde değiştireceğini, otoriter rejimlerin sayı ve etkinliğini artıracaklarını, küreselleşme ve neo-liberalizmin nihayete ereceğini ve uluslararası ilişkilerde ciddi güç kaymaları olacağını düşünmektedirler.

Ne var ki, şimdiye kadar dünyayı kökten değiştireceğine inanılan pek çok büyük olay sonrasında beklenen değişikliklerin olmadığı da görülmüştür. Ancak pandemi ile yeni dünya düzeni arasında kurulan korelasyon hiç de anlamsız değildir. Nitekim 1347 yılında -bugün olduğu gibi- İtalya ve Venedik merkezli Kara Veba adı verilen salgın neticesinde yaklaşık elli milyon insan hayatını kaybetmiş ama bu felaketin neticesinde Avrupa'yı radikal bir biçimde dönüştürecek olaylar silsilesi yaşanmıştır. Rönesans, Reformasyon, Aydınlanma, hümanizm, rasyonalizm ve nihayetinde modernizmin hâkim olduğu Avrupa devletleri, daha batıya doğru giderek işgal ettikleri toprakları sömürgeleştirerek Avrupa uygarlığına giden yolun kilometre taşlarını döşemişlerdir.

1666 yılında İngiltere'de yaşanan ve farelerden kaynaklanan veba salgınında ise Newton, kendini karantinaya alarak bugün Newton kanunları olarak bildiğimiz sonuçlara ulaşmıştı. 1918-1920 yılları arasında tüm Avrupa ve Amerika'da etkili olan İspanyol gribi ise, küresel dengenin bozulması nedeniyle İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında önemli bir faktör olmuştur.

Şu an Corona virüsünden kaynaklanan zararlar yeni yeni ortaya çıkmaya başladı. Özellikle küresel bir soruna ulusal çözümler aranması, her ülkenin kendi kaderine terk edilmesi, ulusal sınırların kalınlaştığı ve her toplumun içine kapandığı bir dönemi beraberinde getirdi bu küresel salgın. Bunun yanı sıra iktisatçıların açıklamalarına göre pandemi krizi, 1929 yılındaki meşhur Büyük Buhran'dan (Great Depression) daha fazla ekonomik olumsuzluk yaratacak. UNCTAD'ın hazırladığı rapora göre, gelişmekte olan ülkelerin yabancı yatırımı 2020 için % 5-15 oranında düşecek, beş bin uluslararası şirket gelirini % 9 oranında kaybedecek, otomotiv sanayii % 44, havacılık sanayii % 42 ve enerji sektörü %13 zarara uğrayacak ve maalesef işsizlerin çoğu işine geri dönemeyecektir. (<https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2020>)

Haddi zatında yenedünya düzeni tartışmalarını tetikleyen üç ana parametre mevcuttur: Bunlardan birincisi, küresel aktörler arasında denge ve insicamın sağlanamamasıdır. Küre çapında belirlenen rol dağılımı doğru bir şekilde işlemezse ülkelerin her faaliyeti, bir diğeri için tehdit niteliği taşıdığı gibi, uluslararası düzeni de tahrip edebilecektir. İkinci faktör ise, sistemin işlememesi ve çarkların durmasıdır. Bu durum aslında üçüncü faktör olan hegemon ve düzenleyici bir gücün olmamasıyla doğrudan ilişkilidir. Bugünkü krizin ve yeni dünya düzeni arayışının kaynağını tam da bu nedenler oluşturmaktadır. XIX. yüzyılda küresel hegemon olan İngiltere, ABD ile kıyaslanamayacak kadar kudretli idi. Bugün ABD'ye alternatif yapılar, Amerika'nın zaafından kaynaklı olarak küresel aktörler hâline dönüşmüş durumdadırlar. Avrupa Birliği, Rusya ve Çin buna en güzel örneklerdir. Tam da bu noktada küresel aktör, hiper ya da süper güç olmakla hegemon olmanın farkı üzerinde de durmak gerekir. Hegemon gücü diğerlerinden ayıran en önemli özellik, uluslararası toplumun rızasını alabilmesidir. Örneğin İngiltere, XIX. yüzyıl boyunca her ne kadar sömürgeci karakterini acımasızca tatbik etse bile, en azından görünürde halklara eşit mesafede davrandığı ve tüm toplumların lehine politikalar ürettiği imajını vermeyi başarabilmiş idi.

Nitekim ABD'nin üstlendiği bu rolü, hakkını vererek yerine getiremediğini gören İngiltere, 2013 yılından itibaren Aslan Yürekli Richard döneminde olduğu gibi üzerinde güneş batmayan imparatorluğunu yeniden kurma hülyasına kapıldı. Aslında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra -savaştan galip çıkmasına rağmen – dominyonlarının ekonomik ve siyasi yükünü kaldıramayacağını anlayan İngiltere, gönüllü olarak tüm küresel iddialarını ABD'ye terk etti. Bunun için Roosevelt ve Churchill arasında beş gün süren görüşmeler yapılmıştı. Ne var ki, birazdan açıklanacağı üzere, ABD zamanla ekonomik milliyetçilik uygulayarak ve aşırı stratejik hırslarının kurbanı hâline dönüşerek rolünün icabının yerine getiremez hâle geldi. Bugün ABD'nin dünyaya adalet dağıttığını ve küresel barışa ve dayanışmaya hizmet ettiğini kim iddia edebilir?

İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde dizginleri ele alan ABD, Rusya'nın uzattığı dostluk elini itmiş, bilinçli bir biçimde uzlaşmazlıkları artırarak ideolojik kutuplaşmayı hâkim kılmış ve şaibeli olarak Soğuk Savaş'ın kurumlarını bir bir inşa etme çabası içine girmiştir. Şaibeli ifadesinin kullanılmasının nedeni, özellikle Birleşmiş Milletlerin kuruluş aşamasında Roosevelt'in yakın çevresine *"Tüm dünyaya hizmet edecekmiş gibi görünen ama sadece Amerika'nın çıkarlarını esas alan bir örgüt kurma"* fikrini paylaşmış olmasıdır. Nitekim Birleşmiş Milletler, kendisine havale edilen nerdeyse hiçbir uluslararası meseleyi çözmemiş, Amerikan çıkarları için bu ihtilafları manipüle etmiş ve nihayetinde - son tahlilde– müktesebatı bakımından tarihin çöplüğüne dönüşmüştür. Haddi zatında Soğuk Savaş'ın diğer ana kurumları da Birleşmiş

Milletlerden farklı bir mantıkla tesis edilmemişlerdir. NATO, Avrupa Konseyi, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve IMF –ileride- dünyayı ABD’nin tek devlet olarak kaldığı küresel bir imparatorluğa dönüştürme anlayışını dibacelerinin ruhuna işlemişlerdir.

NATO ittifakının somut yansıması olarak kurumsal inşa sürecinin tamamlanmasının akabinde iki kutuplu dünyanın Soğuk Savaş mantığı içerisinde ABD kontrolü altında işleyebilmesi için üç mekanizma geliştirilmiştir. Bunlardan birinci 1944’te uzlaşılan Bretton Woods sistemiyle dünyada uluslararası rezerv para olarak doların kabulü sağlanmıştır (Dedeoğlu 20018: 57). En az bunun kadar önemli olan bir diğer adım; dolarla petrol arasında kurulan korelasyondur. Petro-dolar denklemi sayesinde ABD, dünyada her üretilen petrolün fiyatını tespit edecek, üretim kapasitesini ve dolaşım yörüngesini kontrol edecek imkâna kavuşmuştur. Bu sayede devletlerin kendi aralarındaki ticaret hacimleri, bütçeleri ve ithalat-ihracat işlemleri hep dolar üzerinden yapılmış ve her işlemde ABD, dolar basmanın getirdiği senyoraj hakkını fazlasıyla almıştır. Petrolü hangi ölçekte, ne kadar üreteceği, kime satılıp kimden esirgeneceği ve varil başına fiyatı da gene ABD’nin belirlediği platformlarda kesinlik kazanacaktır.

ABD’yi küresel güç yapan ikinci parametre ise, dünyanın çatışma içerisinde olan ya da jeopolitik ya da jeostratejik önem taşıyan hemen hemen her bölgesinde kurduğu askeri üsleri olmuştur (Dedeoğlu 2008: 97). Sözde NATO’nun savunma ve güvenlik şemsiyesi altında konuşlanan bu kuvvetlerinden hangisinin NATO’ya hangisinin ABD’ye ait olduğu pek de aşikâr değildir. Bu müphem ve karmaşık denklemde ABD istediği ülkede askeri darbeler yaptırmış, kendi çıkarlarına mukavemet eden rejimleri devirmiş ve terör örgütleriyle işbirliği yaparak ülkeler içerisinde kaos ve anarşi yaratarak yönetimler üzerinde baskı kurmayı tercih etmiştir.

ABD’nin hiper/süper güç olmasına imkân sağlayan üçüncü ayak ise malların, paranın, hizmetlerin, sermayenin ve işçilerinin küre çapında hiçbir engele takılmadan dolaşabildiği bir sistem olan küreselleşme ve onun ideolojisi konumundaki neo-liberalizm olmuştur. Bu ideolojiye göre, ulus-devletler küresel sistem içerisinde misyon yüklenemeyecek kadar zayıf ve atıl aktörlerdir. Yabancı doğrudan yatırımlar (foreign direct investment), yabancı ortaklı şirketler (joint venture) ve çok uluslu şirketler (multi-national corporations) devletlerin yerini hızla almaktadır. Öyle ki bu aktörler bir savaşı çıkarabilecek, ya da devam eden bir savaşı durdurabilecek ya da ulus devletin verdiği ideoloji ve aidiyetten daha fazlasını sağlayabilen dev organizasyonlardır.

Bu ekonomik kurgunun bir de sosyolojik boyutu mevcuttur. Neoliberalizm öyle güçlü bir dünya görüşü ve medeniyet algısı oluşturmıştır ki, Francis Fukuyama’ya göre, dünyanın ve tarihin sonu gelmiştir. Yani, küreselleşme olgusu var olduğu ve küreselleşmenin patronu olarak ABD’nin kaim olduğu sürece başka bir tarih, başka bir ideoloji ve başka bir medeniyet asla küre çapında kendine varlık alanı bulamayacaktır. Bu anlayışın mensuplarından Daniel Bell, daha 1960’larda ideolojilerin sonu (end of ideologies) tezini, 1990’ların başında Francis Fukuyama tarihin sonu (end of the history) teziyle ortaya çıkarken dünya beklenmedik bir olayla karşılaşmış ve bu ideolojiler, tartışılmaya ve geçerliliklerini yitirmeye başlanmışlardır (Örs 2009: 10-11).

1990’ların başında Saddam Hüseyin’in Kuveyt’i işgaliyle başlayan ve ABD önderliğinde uluslararası koalisyonun müdahalesiyle devam eden süreç, din, milliyet ve etnik köken ayrımı yapmadan tüm dünya insanlarına kazandıracak küreselleşme mefkûresinin yarattığı olumlu

atmosferi bir anda berhava etmiştir. Bu dönem, küreselleşme ideolojisinin getirdiği normatif değerler sisteminin sorgulanmaya ve hatta itibarını yitirmeye başladığı devirler olarak tarihe geçmiştir. Zira artık insanlığın ortak değerleri ve kolektif çıkarlar bir tarafa atılmış ve artık medeniyetler arası savaşlarla birlikte Samuel Huntington'ın medeniyetler arası çatışma (the clash of civilizations) nazariyesi hükümlerine olma eğilimine girmiştir.

Öte yandan 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, 1990'da Doğu Avrupa'da sosyalizme karşı mukavemet hareketlerinin ortaya çıkması ve nihayet 1991'de SSCB'de komünist parti-nin parçalanarak ideolojik ve ekonomik iflâsını ilân etmesi, yeni dünya düzeni tartışmalarını daha da alevlendirmiştir. Bu yıllardan 2000'lerin başına kadar ABD yönetimi küreselleşmenin temel değer ve ideallerine önemli ölçüde bağlı kalmış ve dünyada çatışmaları en aza indirecek tedbirleri almaya çalışmıştır. Bill Clinton'ın iktidarda olduğu bu dönem, dünyaya kısmen de olsa nefes aldırılmış, herkesin mümkün mertebe kazandığı, sınırların önemli ölçüde ortadan kalktığı ve ayrımcılığın minimum düzeyde tutulduğu bir zaman dilimi hâkim olmuştur. İddiamız şudur ki, eğer ABD bu yönetim anlayışını sürdürebilmiş olsaydı, komünist dünyanın ve Varşova Paktı'nın temsilcisi olarak SSCB'nin uluslararası sahneden çekildiği bu dönem ve sonrasında ABD, dünyanın tek hegemon gücü olarak kalabilirdi.

ABD'nin jeopolitik hırsı ve o zamanki adlandırmayla Neo-Con (Yeni Muhafazakâr) Bush Yönetimi'nin belirlediği – Savunma Bakanı Paul Wolfowitz, Karanlıklar Prensi Richard Perle ve Dışişleri Bakanı Colin Powel gibi – karanlık isimlerden oluşan savaş kabinesinin gelmesi ve ince ayarla gerçekleştirilen 11 Eylül 2001 terörist saldırıları, farklı bir yenedünya düzeninin işaret fişegi anlamına geliyordu. Bu defa gerçekten 2002'de Afganistan, 2003'te Irak'ın işgaliyle dünyanın üzerine kâbus gibi çöken yeni ve acımasız bir dünya vardı artık. Bu dünya kanın, gözyaşının ve masum ve mazlumlara feryatlarının hiç eksik olmadığı bir dünya idi. Ancak aslında bu zaman dilimi, hoyrat, kaba ve barbar Amerikan yüzyılının sonuna da işaret etmek-teydi. Zira Paul Wolfowitz, “Biz sadece Irak'ı işgale değil, aynı zamanda bize ayak bağı olan Birleşmiş Milletlere de son vermek için sefere çıkıyoruz” (Üstünel 2015: 76) anlamına gelecek sözler sarf ederek ABD'nin uluslararası hukuku, uluslararası toplumu ve küresel dengeleri dikkate almaksızın dünya düzenini yeniden değiştirmek istediklerini alenen deklare etmişti.

Bu meyanda bir sonraki yenedünya düzeni arayışı, 2008 küresel mali kriziyle gündeme geldi. ABD'de Wall Street'in azgın kredilendirme, borsa manipülasyonları ve ödenmesi imkânsız ev kredileri üzerinden kaynaklanan mortgage krizi artık küresel sisteme duyulan güveni sıfıra indirmişti (Attali 2015: 124). Bu dönemde devletler ekonomiye aşırı müdahalede bulunmuş ve kurtarma operasyonları belirleyici olmuştu. Ancak krizin hafiflemesinin akabinde “tekelci devlet” anlayışı genel itibarıyla uluslararası toplum tarafından kabul görmemiştir. Nitekim 2010 sonu itibarıyla başlayan Arap Baharı süreci de Ortadoğu'nun donmuş olan sosyolojik zamanını yeniden işletmeye başlayacak ve bölgeye demokrasi, insan hakları ve refah getirecek bir ivme olarak algılansa da arzulanan yenedünya bir türlü inşa edilememişti. Sonuç itibarıyla, büyük olaylar büyük dönüşümleri getirebilirler. Ancak insanların geçmiş alışkanlıklarını ve devletlerin kurdukları nizamın devamı hususunda tutucu olduklarını dikkate almak gerekir. Nitekim büyük salgınlar, vebalar, hastalıklar insanlık tarihinde rejimleri değiştirmişler, sosyal hayatı dönüştürmüşler ve farklı bir dünya düzeninin kurulmasına vesile olmuşlardır.

Pandemi Sonrası Türk Dış Politikası

Küresel salgının ekonomik, sosyal ve siyasi sonuçları netleştikçe ülkelerin dış politika yönelimlerinde önemli değişimlerin yaşanması kaçınılmazdır. Pandeminin geride bıraktığı hasarın tespiti adına henüz bir şey söylemenin erken olduğu bu zaman diliminde, süreç içinde ülkelerin farklı düzlem ve seviyelerde kurdukları yeni ilişki modelleri, küresel siyasette ciddi güç kaymalarını beraberinde getirecek gibi görünmektedir. Öyle ki bazı ülkeler bu süreçten başarıyla çıktıkları istikametinde erken zafer naraları atarken, bazı ülkeler –şaşırtıcı bir biçimde- daha önceki imaj ve algılarından beklenmeyecek seviyede başarısız bir performans çizmiş ve küresel salgının ezici yükü altında âdeta ezilmiş ve hezimete uğramışlardır. Eğer ülkelerin pandemi sonrası marka değerlerinden ve özgül ağırlıklarından söz edilecekse, krizi yönetme biçimleri, sağlık altyapıları, süreç içinde dış dünyayla kurdukları ilişkiler ve kendi vatandaşlarına verdikleri değer gibi parametreler dikkate alınacaktır.

Yukarıda sayılan kriterler açısından bakıldığında ilk etapta çoğulcu, demokratik ve açık pazar ekonomisine sahip ülkelerin süreçten başarısız çıktığı, öte yandan otoriter ve hatta totaliter ülkelerin ise çok fazla yara almadan ve aşırı örselenmeden neticeye ulaştıkları iddia edilebilir. Ne var ki, söz konusu otoriter ve hatta totaliter kategorisinde ele alınabilecek Çin, kısa vadede normalleşme süreci içine girerek sağlık ekipmanı ve personeli üzerinden kamu diplomasisi yürütme ve tecrübe paylaşımı ve maddi yardımlar yaparak yumuşak gücünü kullanma arayışına girmiş olmakla birlikte gene kısa zaman diliminde bu politikalarından umduğu sonucu alamamıştır. Zira Çin'in Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) gönderdiği verilerin gerçeği yansıtmadığı bizzat kendileri tarafından itiraf edilmiş ve 17 Nisan tarihinde 1297 vefat sayısı, total ölümlere eklenmiştir. Uyguladığı tedavi yöntemleri şaibeli bulunan Çin, uluslararası toplumla birlikte hareket etmediği, laboratuvarlarını, tedavi süreçlerini ve aşı ve ilaca yönelik çalışmalarını gizlediği, pandemiyi çok geç haber vererek dünyayı hâlihazır felakete sürüklediği ve en nihayetinde propaganda aracına dönüştürdüğü yardım malzemelerinin standart dışı/merdiven altı üretim olduğu argümanlarıyla itham edilmiştir.

Bir de bunlara ABD ile İpek Yolu Projesi üzerinden girdiği liderlik savaşı, DSÖ üzerinden yaşadıkları polemikler ve acımasız ticaret savaşları da eklemlenince Çin'e karşı dünyanın bakışı önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. Öyle ki ABD ve AB -yakın zamanlarda belki de ilk defa ortak tehdit ve ortak tehdidin yarattığı ortak bir vizyon etrafında toplanıyor görünmektedirler. Bu ortak vizyonun en büyük sonucu, Atlantik'in her iki yakasının üretim ve tedarik merkezi olma imtiyazını –son yirmi yıllık anlaşmalarla – kazanmış olan Çin'in bundan sonra devre dışı bırakılması olacaktır.

Çin'in üretim merkezi olmaktan çıkarılması, tüm küresel dengeleri radikal bir biçimde değiştirecektir. Çin'in devre dışı kalmasıyla üretim önemli ölçüde Çin'e komşu olan –Hindistan başta olmak üzere- Güneydoğu Asya ülkelerine kayacaktır. Bu bağlamda krizi yönetme kapasitesi, vatandaşlarına sahip çıkma itinası, güçlü sağlık altyapısı ve süreç yönetimindeki basireti ile salgını başarıyla atlatan ender ülkelerden birisi olan Türkiye de bu dağılımdan payını fazlasıyla alacaktır. Zira Türkiye'nin jeopolitik konumu, tarımsal ve endüstriyel potansiyeli ve ucuz ve vasıflı işgücü lojistik imkânlarla birleştiğinde ekonomik seviyesini çok üst seviyelere taşıyacak bir faza ulaşacağını söylemek, oldukça gerçekçi bir analizdir.

Sonuç itibarıyla muhtemel ve müstakbel yenedünya düzeni, yeni sürüm Soğuk Savaş ya da Soğuk Savaş 2.0 olarak tanımlanan, dünyayı dijitalleşme ve teknoloji üzerinden iki kutba ayıracak, ancak bir ülkenin tek başına hakimiyetine izin vermeyerek her bölgede başat bir ülkenin önderlik ettiği çoklu bir liderlik mekanizması yaratacaktır. Bu bağlamda Türkiye orta ölçekli bölgesel bir aktör olarak Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Kuzey Afrika'yı nüfuz alanı olarak tespit edecek ama -Soğuk Savaş dönemindeki tutum ve mantığını değiştirerek- tek başına bir büyük gücün yanında yer almayı asla tercih etmeyecektir.

Her ne kadar iki kutup arasında –yenedünya düzeninde ABD ve Çin – kalan Türkiye gibi orta ölçekli güç odaklarının bu çekim dairesinde ortada kalabilmesi zor olsa da Türkiye menfaati gereği bir kampa angaje olmamak durumundadır. Zira Türkiye ne NATO'dan ayrılmak isteyecektir ne de İpek Yolu Projesinden vaz geçecektir. Özellikle Türkiye'nin pandemi sürecinden başarıyla çıkması, Türkiye'ye –belki de daha önce hiç sahip olmadığı- yeni pozitif imajlar katacaktır. Pandemi öncesi ilişkiler sistemiyle pandemi sonrası kuracağı ilişkiler arasında devasa farklar olacaktır. Elbette ki önceki problem ve krizler bir anda son bulmayacaktır ve Türkiye'ye husumeti olan ülkeler yok olup gitmeyecektir. Ancak sağlık altyapısının sağlamlığı, dünyadaki tüm vatandaşlarına sahip çıkması, kriz sürecinde sergilediği basiret, dirayet ve insan odaklı tutumuyla farklılık yaratan Türkiye, artık önceki negatif kolektif temsil ve sembollerden sıyrılacak bir manevra alanı yakalamış durumdadır.

Yukarıda bahsedildiği üzere Çin'in devre dışı kalması, AB ve ABD için bir üretim merkezi olmaktan önemli ölçüde çıkmasıyla Türkiye, tarım ve endüstride kullandığı teknoloji ve yetişmiş vasıflı işgücüyle önemli bir alternatif hâline gelecektir. Emegün görece daha ucuz olmasının yanı sıra Türkiye'nin Avrupa'yla çalışmada sahip olduğu deneyim ve ortak kültürel değerler de ön plana çıkacaktır. Gümrük Birliği'nin bir parçası olan, AB ile üyelik müzakeresi yürüten ve en büyük ticaret ortağı olarak uzun yıllar Avrupa ile çalışan Türkiye'nin sosyo-kültürel özgünlüğü bu dönemde daha da itibara alınır bir hususiyet olacaktır. Nitekim halkı Müslüman olan elli yedi ülke içerisinde laik, demokratik ve Batılı değerlerle mücehhez yegâne ülke, Türkiye'dir. Bu bakımdan İslam'la demokrasiyi kendi içinde mezcedebilmesi, rasyonel bir hukuk sistematiğine sahip olması ve serbest piyasa ekonomisini içselleştirebilmesi Avrupa için Türkiye'yi biçilmiş bir kaftan hâline getirmektedir. Buna yüzyıllardır bir arada ve yan yana yaşamının tarihsel arka planı da eklendiğinde Avrupa ile birlikte çalışma kültürünün ne denli geliştiği tasavvur edilebilir.

Tüm bunlara ilaveten Türkiye'nin sahip olduğu ve –çokça dile getirilen – jeopolitik konumu, bu defa Çin'in yaratacağı boşluğu doldurma hususunda oldukça somut imkânlar sunacaktır. Öyle ki, artık tek başına bir devletin ya da birbirine karşı iki zıt kutbun hükümlerine olamayacağı yenedünya düzeninde Türkiye, bölgesinde hâkim bir güç olacaktır. Bu hâkimiyet, Türkiye'ye küresel denklemi belirlemede güçlü bir temsiliyet imkânı sunacaktır. Türkiye'nin özellikle son yıllarda kendisini lojistik bir merkez hâline dönüştürecek – üçüncü köprü, üçüncü havalimanı ve Marmaray gibi – mega projelere imza atması, doğu ve batı arasında ticaretin merkez üssü olma iddiasını perçinlemektedir.

Türkiye'yi bölgesinde liderliğe taşıyan parametreleri ele alırken, pandemi öncesi başlayan ve henüz nihai çözüme ulaşmamış dış politika meselelerini de irdelemek ve pandemi sonrası bu meselelerde Türkiye'nin geliştirdiği tutum ve attığı adımların nasıl bir istikamet izleyeceğini gözlemlemek de hayati önemi haizdir.

Pandemi Sonrası Uluslararası Örgütler ve Türk Dış Politikasının Temel Öncelikleri

Bugün tüm somutluğuyla tesirlerini gösteren corona virüsünün ve virüsün yarattığı pandeminin küresel etkileri tartışılmaya devam ediyor. Pek çok ülkede salgının büyük ölçüde kontrol altına alınmasıyla beraber gözler; ekonomide, toplumsal hayatta ve küresel siyasette nelerin ne ölçüde değişeceğine yönelik analizlere yönelmeye başladı. Bir yandan köklü bir çözüm için aşı ve ilaç çalışmaları tüm hızıyla devam ederken öte yandan normal hayata dönmek için yolları aranmaktadır.

Nitekim iki kutuplu dünyanın hâkim olduğu soğuk savaş döneminin yarattığı yenedünya düzeninin -1991 yılında SSCB'nin ortadan kalkmasına rağmen- köklü bir değişim geçirmemiş olması ve çağın gereklerine göre kendini yenileyememesi, küresel sistemi zamanla krize doğru sürüklemiştir. Haddi zatında 1991-2001 arasında ABD, görece bir biçimde küresel barışa ve kaynakların -mümkün mertebe- âdil kullanımına yönelik politikalar uygulamış olmasına rağmen, Clinton sonrası yeni muhafazakar (neo-con) Amerikan iktidarlara, -11 Eylül 2001 terörist saldırısını bahane ederek- dünyayı yeniden savaşlara, kaos ve anarşiye döndürmekte tereddüt göstermemişlerdir.

Soğuk Savaşın yarattığı uluslararası örgütlere bakıldığında dünyada niçin etkin ve etkili bir biçimde işleyen bir dünya düzenine sahip olunmadığı daha açık bir biçimde görülebilir.

Etkinlik ve operasyonel güç bakımından bu örgütlerin en başında gelen NATO, tam da varlık sebebinin ortadan kalktığına inanıldığı bir dönemde, SSCB'nin ideolojik ve ekonomik çöküşüyle birlikte, kendini yeniden tanımlama başarısını gösterebilmiştir (Aydın 2005: 251). 1993 yılında Harmel Doctrine kavramsallaştırmasıyla adlandırılan bir strateji benimseyerek “İslami terörü” bir öteki ve tehdit olarak tanımlayan NATO, 11 Eylül saldırılarıyla kendisine -rahat nefes alabileceği- bir konfor alanı sağlamıştır. Nihayet Yugoslavya'nın dağılma aşamasında “out of area operations” (Çomak 2010: 74) adını verdiği alan dışı operasyonlarla küresel barışa hizmet ettiği imajını koruyabilmiştir.

Farklı dönemlerin değişen konjonktürüne göre görev ve yetki tanımını konumlandırmakta esnek davranma kabiliyetine sahip olan NATO, Kasım 2010'da düzenlediği Lizbon Zirvesinde kendisini, bölgesel bir savunma örgütünden “küresel bir güvenlik teşkilatı” olmaya doğru evrilen bir organizasyon olarak tanımladı. “Aktif Katılım ve Modern Savunma” (Akçadağ 2010: 89) temasıyla kabul edilen Yeni NATO Stratejik Konseptine göre NATO, değişen dünyada yeni yetenek ve ortaklıklarla yeni tehditlere karşı Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği ile yakın işbirliği içerisinde mücadele edecekti. NATO İttifakı'nın temel değerleri dünya değişse bile asla değişmeyecekti. Özgürlük, barış ve ortak değerler toplumu her daim ayakta tutulacaktı. Yeni güvenlik riskleri ise terörizm, uyuşturucu ticareti, insan kaçakçılığı, siber tehdit, enerji güvenliği, sağlık riskleri, iklim değişikliği ve su kıtlığı olarak belirlendi. Bireysel özgürlükler, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü kararlılık beyanıyla korunacak parametreler olarak tatad edildi.

Ancak kâğıt üzerinde oldukça iddialı ve idealist olarak tasvir edilen bu değerlere uymayan NATO, Türkiye başta olmak üzere müttefik ülkelerde rejim değiştirmek ve darbeler yapmak için terör örgütleriyle işbirliğinden hiç geri kalmadı. FETÖ ve PKK maalesef NATO için çok

daha güvenilir müttefikler oldu. Bunun temelinde yatan sebep, NATO'nun üyelerinin her birinin şiddet, radikalleşme, terör, kitle imha silahlarının yayılması ve çöken devlet otoritelerinin yarattığı coğrafyalar gibi istikrarsızlıklara bakışının birbirinden farklı olmasıydı. Bu nedenle NATO'nun en başarısız olduğu alan, terör ve göçle mücadele hususuydu. Oy birliğiyle karar alınan ve ülke egemenliklerinin esas alındığı –hükümetler arası- bir örgüt olan NATO, asimetrik tehditlere karşı ortak yaklaşım geliştirememekte ve farklı algıları kendi bünyesinde birleştirmeyi becerememektedir.

Nitekim virüsün tesirinin gün geçtikçe artmasıyla beraber işsizlik artacak, gıda tedarik zinciri bozulacak, işletmeler kapanacak, küresel büyüme dramatik oranda düşecek ve tüm bu sebeplerle dünya devletlerinde iç istikrarsızlıklar ve çatışmalar uluslararası gündemin merkezine oturacaktır. Maalesef NATO'nun bu problemlerle boğuşacak bir mekanizması ve hazırlığı mevcut bulunmamaktadır. Daha da vahimi NATO üyesi ülkelerde de -bu yapının ataleti ve etkisiz kalması nedeniyle- ırkçı, şoven, marjinal ve ideolojik akımlar güçlenecek ve NATO -zaten yerle bir olan- itibarını daha da fazla oranda yitirecektir. Pandemi sürecinde hiç varlık göstermeyen ve çözüm adına en küçük bir hamlede dahi bulunmayan bu örgüt, salgın hastalıklar ve küresel ısınmayı da içine alan yeni bir güvenlik anlayışı ve bu anlayışa bağlı yeni bir teşkilatlanma modeli geliştiremezse yerini -büyük ihtimalle- çoklu liderlik mekanizmalarına bırakacaktır.

Ulusüstü bir yapılanma modeli olan Avrupa Birliği de köhnemiş yapısı, iç tartışmaları ve pandemi sürecinde sergilediği performans bakımından NATO'dan pek de farklı bir profil sergilememektedir. Öncelikle pandemi krizine müdahalede geç kalması, bu kabil bir tehditle mücadele için elinde uygun bir mekanizmaya sahip olmaması ve üyelerin -birliğin değer ve ruhunu bir kenara bırakıp- sadece kendi ulusal güvenliklerini incelemeleri, salgına karşı Avrupa'nın büyük bir hezimete uğramasının önde gelen sebepleri olarak görülmektedir. Öte yandan küresel sorunlara küresel çözümler üretme vadinde bulunan Avrupa değerler sistemi ve neo-liberalizm, Avrupa'da coronadan dolayı vefat haberlerinin gelmeye başladığı ilk andan itibaren ciddi anlamda yara almıştır. Zira bu aşamada tüm Avrupa Birliği üyesi ülkeler hızla sınırlarını kapatmışlar, *“Tek Avrupa”* (Berting 2017: 66) idealini ayaklarının altına almışlar ve hatta birbirlerinin sağlık malzemelerini gasp ederek korsanlık yapmışlardır.

Birliğin patronu konumunda olan Almanya bu süreçten başarıyla çıkacak gibi görünmektedir. Bunun yanı sıra Fransa, İtalya ve İspanya; Covid-19'un tetiklediği ekonomik, sosyal ve siyasi travmayı kolayca atlatacak gibi görünmemektedir. İngiltere'nin Birlik'ten ayrılmasının (Brexit) yarattığı şok henüz yaşanmakta iken hantallığıyla maruf karar alma mekanizmasını küçük ülkelerin ucuz taleplerine rehin bırakan Avrupa Birliği, üyelerini kendi kaderleriyle baş başa bıraktığı bu dönemde olduğu kadar hiç zaaf içerisinde olmamıştı. Stratejik ufkı olmayan zayıf liderliğe hapsolan, parasal zenginliğini bürokratik çarkların ağırlığı altında heba eden Avrupa Birliği, henüz yapılan seçimler neticesinde kurumların başına yeni atanan ve henüz ne yapacağını bilmeyen acemi bürokratların kurbanı olmuştur.

Pandemi sonrasında Avrupa Birliği ile Türkiye'nin ilişkilerinin düzelmesi pek de kolay olmayacaktır. Avrupa Birliği'nin mimarisinde ve oy sisteminde değişiklik olmadıkça Türkiye'nin üyelik müzakereleri akamete uğramaya devam edecek gibi görünmektedir (İnaç 2016: 185-186). Hele hele Brexit'in yaşandığı bu dönemde, özellikle İngiliz basını Türkiye

aleyhinde ciddi algı operasyonları yapmakta, Birliğin İngiltere'nin bıraktığı boşluğu Türkiye ile doldurmasının ne kabil problemlere yol açacağını uzun uzadıya aktarmakta ve Türkiye ile muhtemel bir ivmenin yaşanmasına baştan ket vurmaktadırlar. Ancak Libya ve Doğu Akdeniz konusunda Birlik, -istemeye istemeye de olsa- Türkiye ile aynı hizada konumlanmaya başlamışlardır. Ayrıca Türkiye'nin pandemi sürecinden başarıyla çıkan ender ülkelerden birisi olması ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere pek çok ülkeye yardımda bulunmasını da övmek zorunda kalmışlardır. Nitekim ülkemiz pandemiye karşı verdiği mücadele bakımından çok değerli bir itibar ve olumlu bir imaj kazanmış durumdadır.

Ne var ki, şu an itibarıyla Avrupa Birliğiyle ilişkiler, Gümrük Birliği Anlaşması'nın güncellenmesi ve göç meselesiyle sınırlandırılmış gibi görünmektedir. Ne yazık ki Avrupalı devletler, Suriye başta olmak üzere bölgesel problemlerin yarattığı göçü göğüsleyen ülkenin tek başına Türkiye olduğunu ve beş milyonun üzerinde göçmene Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı gerçeğini kavramak (Açıkgöz 2015: 44-46) ve takdir etmekten özenle uzak durmaktadırlar. Buna mukabil Türkiye, pandemi sonrasında Almanya, Fransa, Polonya, İspanya ve İtalya'yla özel ve ikili ilişkiler geliştirmeyi daha tercih edilir görecektir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "*dünya beşten büyüktür*" ihtarıyla yüzleşmek durumunda kalan Birleşmiş Milletler; Güvenlik Konseyinde yer alan beş büyük ülkenin (ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa) rehini konumundadır. Bu ülkelerin kendi aralarında oluşturdukları mevcut denge ve sahip oldukları münhasır veto yetkisi, Birleşmiş Milletler sistemini kilitleyen en önemli parametredir. İngiltere'nin Birlikten ayrılmasının akabinde Avrupa Birliği'ni temsil görevi, tek başına Fransa'ya verilmiştir. Fransa gibi güçsüz ve zaaf içinde kıvranan bir ülkenin temsil edildiği ama Almanya gibi kudretli bir ülkenin yer almadığı bir karar mercii ne kadar âdil ve ikna edici olabilir? İçinde Türkiye ve Japonya gibi Soğuk Savaş dönemi sonrası güçlenen ülkelerin yer almadığı ve hâlâ yetmiş yıl önceki dünyada takılı kalmış bir örgüt, dünya sorunlarını nasıl çözebilecektir? IMF örneğinde de görüleceği gibi, bu yapıların ülkelerin siyasi gücü ve ekonomik zenginlikleri esas alınarak âdil bir temsiliyet imkânı tanımadığı ortadadır. Bu bakımdan Birleşmiş Milletler, kendisine havale edilen hiçbir sorunu çözememiş ve ajandası âdeta tarihin çöplüğü hâline dönüşmüştür.

Bugün en çok tartışılan sorun ise, pandemiyle birlikte, Birleşmiş Milletler'in birer parçası konumunda olan ihtisas kuruluşlarıdır. Öyle ki bu müesseseler, zamanla bürokratik, katı ve kendi kendini besleyen kurumlar hâline dönüşmekle itham edilmektedirler. Kuşkusuz bunların başında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gelmektedir. DSÖ pandeminin gündeme geldiği günden itibaren sorunu teşhis etme ve bu salgına karşı mücadelede taktik ve tekniklerini tespit etme hususunda kendi içinde ciddi bir anlaşmazlık yaşamış ve dünya kamuoyunun zihnini devamlı karıştırmıştır. Özellikle başta ABD ve İngiltere tarafından Çin'in çarpıtılmış verileri üzerinden politika belirlemek ve Çin'in diplomatik bir misyonu gibi çalışmakla zan altında bırakılan bu örgütün tüm çalışmaları şaibeli bulunmaktadır. Korona virüsüne karşı aşı ve ilaç geliştirmesi beklenen bu organ, hâlâ maske takılıp takılmaması gibi trajik bir tartışma zeminin dışına çıkamamaktadır. Öte yandan, ilginç bir biçimde DSÖ, Çin'in sahiplendiği ve Çin tarafından baskı altına alınan edilgen bir figür konumundadır.

Diğer taraftan Trump da iktidara geldiği günden beri Birleşmiş Milletlerin uzmanlık kuruluşlarını önemli ölçüde radarına almış durumdadır. UNESCO'dan ayrılan, DSÖ'ye verdiği

50 milyon dolarlık desteği geri çeken ve Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO-DTÖ) savaş açan Trump, bu mecrada alanı Çin'e bırakmış görünmektedir. Bu arada Çin, bu yapılara karşı kendini dengelemek amacıyla varlığını tam olarak hissettirdiği kuruluşlara destek sağlamaktadır. Bunların başında veto yetkisini elinde tuttuğu Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB) ve içinde Rusya, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika'nın da kurucusu olarak yer aldıkları Yeni Kalkınma Bankası (NDB) gelmektedir.

Tüm bu bilgilerin ışığında uluslararası örgütler ve kuruluşlarla ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında şu gerçekle karşılaşılacaktır: İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde ve Soğuk Savaş mantığıyla inşa edilen bu kurumlar, başından beri ABD'nin kontrolünde olmuşlar ve hiçbir zaman uluslararası topluma hizmet etme mantığı ve niyeti taşımamışlardır. Bu nedenle bu örgütlerin küresel barışa, küresel güvenliğe ve kolektif refaha katkıları oldukça sınırlı olmuştur. Nitekim, Birleşmiş Milletler kurma aşamasında dönemin ABD Başkanı Roosevelt, yakın çevresine, *"Tüm dünyaya hizmet ediyormuş gibi görünen ama sadece Amerikan çıkarlarını koruyacak bir yapı inşa ediyoruz"* (Hargrove 2000: 68) diyerek gerçek niyetini deklare etmiştir. Daha da vahimi Birleşmiş Milletler, NATO ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin kurucu babalarının makaleleri okunduğunda, hepsinin zihinlerinin arkasında ABD'nin tek devlet olarak varlık göstereceği küresel bir imparatorluk kurma hayali olduğu gerçeğini kolayca anlaşılabilir. Nitekim pandemi sonrası, söz konusu örgütlere yakın etkili medya organlarında bu salgınla mücadelenin yegâne yolunun Birleşmiş Milletlerin tek yönetici olduğu yeni bir sistem modelinin önerildiği görülebilecektir.

Söz konusu örgütlerin hayatiyetini sürdürebilmeleri için öncelikli husus, bu teşkilatların bugün salgınla birlikte ortaya çıkan dünyayı isabetli bir biçimde algılamaları, problemleri doğru tespit etmeleri ve çözüm önerileri sunabilecek kolektif akla dayanan güvenilir bir mekanizmayı geliştirebilmeleri gerekmektedir. Örneğin, kendini insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve çok kültürlülük prensipleriyle meşrulaştırmaya çalışan Avrupa Birliği, küresel salgınla birlikte ciddi bir sorgulamaya açık hâle gelecektir. Herkesin hayatını etkileyen olağanüstü hâl uygulamaları, sokağa çıkma yasakları ve vatandaşların/bireylerin konuşan dronlar, belirli sınırlar dışına çıkılınca ikaz eden aplikasyonlar ve mobil telefon takip sistemleri gibi *"Özgürlükleri kısıtlayan"* yöntemlere karşı bir önerisi var mıdır? Ya da devletin daha otoriter, daha ulusalcı ve daha korumacı bir yapıya dönüşme ihtimaline karşı Avrupa Birliği hangi mekanizmalarını devreye sokacaktır? Gene aynı Avrupa Birliği -bundan sonra daha yoğun bir biçimde insanların hayatına gireceği anlaşılan- kimyasal-biyolojik tehdide karşı güvenlik planlamalarını sağlıklı bir şekilde yapabilmiş midir?

Diğer yandan dijital alanda bir hayata geçen devrim niteliğindeki gelişmelerin küresel planda ele alınması ve düzenlenmesi elzem hâle gelmiştir. Yapay zeka, big data, eşyaların interneti, nano teknoloji ve insanların bundan böyle çiple ve yüz okuma sistemiyle takibi yaygın hâle gelecektir. Madem öyleyse, uluslararası sistemi domine etme iddiasında kurum ve kuruluşların da bu gerçekliğe göre kendilerini revize ve reforme etme mecburiyetleri bulunmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk dış politikası bugün yerel, ulusal ve küresel meydan okumalarla yüzleşmektedir. Dünyada hegemon güçlerin olmadığı, bölgeselci politikaların hâkim hâle geldiği ve uluslararası kurumların meşruiyetini yitirdiği bir politik atmosferle karşı karşıya kalındığı bu çağda; yaşanan gelişmeler, yüz yıl önceki hesapların tekrar görüleceği, donmuş ihtilafların (frozen conflicts) dondurucudan çıkarılacağı ve nihayetinde her devletin kendi hesabını kendi görmek durumunda bırakılacağı kaos ve anarşi döneminin bir işaret fişegi olduğu görülmektedir. Tam da bu kabil uluslararası konjonktürün hâkim olduğu bir dönemde Akdeniz, Karadeniz, Balkan, Kafkasya, Ortadoğu ve Avrupa kimliklerini hem jeopolitik hem de kültürel olarak bünyesinde barındıran Türkiye; farklı bir stratejik ufuk ve derinlikli dış politikayla bölgesinde yükselen bir figür hâline gelmektedir. Yeni güç dengelerinin küresel bir düzen oluşturmaya beklenen konjonktürde ülkelerin milli güç unsurları daha büyük önem arz etmektedir. Söz konusu milli güç unsurlarının etkinliğinin bugün en önemli belirleyici faktörlerinden birisini pandemiyle mücadele süreci teşkil etmektedir. Gerek küresel salgınla mücadelede Covid-19 hastalığının izleme ve tedavisinde gösterdiği başarı ve gerekse sağlık altyapısının sağlamlığıyla ön plana çıkan Türkiye, bölgesel bir güç olmaktan hızla küresel bir aktör olmaya doğru gitmektedir.

Nitekim Karadeniz ve Kafkasya’da söz sahibi olmak isteyen ABD, Türkiye ile işbirliği ve senkron geliştirmek zorundadır. NATO başta olmak üzere uluslararası kurumları güçlendirmek isteyen ABD, Türkiye’nin yardımı ve desteği olmadan bu hedefini başaramayacaktır. ABD ile süper güç olma iddiasındaki Çin’in kapışmasının adı olan Kafkas Baharı, Türkiye’nin hem medeniyet hem de jeopolitik olarak çok güçlü olduğu Orta Asya coğrafyasında cereyan edecektir. Yeni Dünya’nın jeopolitik merkezi olarak kabul edilen Akdeniz, Türkiye’nin en uzun sınıra sahip olduğu, Kıbrıs gibi bir adada garantör statüsünü koruduğu ve Doğu Akdeniz’de BM’nin tanıdığı meşru Trablus Hükümeti’nin sponsoru olarak rol aldığı bir kültür havzasıdır. Halkı Müslüman olan elli yedi İslam ülkesi arasında laik, demokratik ve batılı değerlerle mücehhez karakteri ve İslam’la demokrasiyi kendi bünyesinde harmonize ederek iktisadi kalkınmasıyla göz dolduran Türkiye, Ortadoğu için hâlâ bir model ülke konumundadır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, M. (2015) *Turkey's Visa Policy: A Migration- Mobility Nexus, Summer 2015*, *Turkish Policy Quarterly*, September 14, 2015, (Acces Date: 24.12.2015) <http://turkishpolicy.com/article/762/turkeys-visa-policy-a-migration-mobility-nexus-summer-2015>.
- Akçadağ, E. (2010). *NATO'nun Yeni Stratejik Konsepti: Aktif Angajman, Modern Savunma*, 24 Kasım 2010).
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Bursa: Marmara Kitap Merkezi (MKM) Yayınları.
- Attalı J. (2015). *Kriz ve Sonrası: 2008 Krizinin Üzerinden Ufka Bakarken*, Yayın No: 9, İstanbul: Ekslibris Yayıncılık.
- Aydın, M. (2005). Geçiş Sürecinde Kimlikler: Orta Asya'da Milliyetçilik, Din ve Bölgesel Güvenlik, M. AYDIN (Der.), *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara: Nobel, 2005a, 245-266., s.250-251.
- Berting, J. (2017). *Avrupa: Miras, Meydan Okuma, Vaat*. (Çeviren: Hüsamettin İnaç).
- Campbell, D. (1992). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Minneapolis, USA: University of Minnesota Press.
- Campbell, D. (1998). *Writing Security- United States Foreign policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Cox, R. (1987). *Production, Power and World Order- Social Forces in the Making of History*, New York: Columbia University Press.
- Çomak, Hasret. (2010). *Güvenliğin Yeni Boyutları, Nato ve Türkiye*, http://www.tasam.org/tr-TR/Ic_guvenligin_yeni_boyutlari_nato_ve_turkiye, (e.t. 13.06.2010) eri k/ 1548/.
- Dedeoğlu, B. (2008). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji* (2. b.). İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.
- Dedeoğlu, B. (2018). *Uluslararası Strateji ve Güvenlik* (4. b.). İstanbul:Yenyüzyıl Yayınları.
- Fierke, K. M. (2007). *Critical Approaches to International Security*, Cambridge, Polity Press.
- Hargrove, J. (2000). *Franklin D. Roosevelt's Four Freedoms Speech*. Dayton: *Teaching and Learning Company*.
- Has, K. (2019). Turkey's Ties With Eu, Us Under Pressure As Ankara Pulls Away From Traditional Allies, (İçinde) *Thomas Seibert, The Arap Weekly*, 20.07.2019, <https://the-arabweekly.com/turkeys-ties-eu-us-under-pressure-ankara-pulls-away-traditional-allies>, Erişim Tarihi: 21.07.2019.
- Hettne, B. (2007). *Global Governance and World Order: Pax Americana or Pax European* Ur: European Union and New Regionalism, edited by Mario Telshgate.
- İnaç, H. (2016). *Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, Adres Yayınları.
- Örs, H., B. (2009). Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:40, ss. 1-12.

Roham, A., NIXON, Kissinger, and the SHAH (2016). *The United States and Iran in the Cold War*, New York: Oxford University Press.

UNCTAD WorldInvest Report 2020 (<https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2020>).

Üstünel R. (2015). *2003 Yılı Sonrası Irak'taki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkilerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Kara Harp Okulu.

TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NIN YENİ JEOPOLİTİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
baris.adibelli@dpu.edu.tr

GİRİŞ

Küreselleşen XXI. yüzyıl dünyasında devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri daha karmaşık ve rekabetçi hâle gelmiştir. Devletler, işbirliği yerine rekabeti tercih etmiştir. Bu rekabetçi ortamda devletlerin ulusal çıkarlarını korumak, güvenliğini muhafaza etmek ve vatandaşlarının hak ve çıkarlarını korumak için uygulamış olduğu politikaların bütününe dış politika denir. Dış politikanın iç politikadan en önemli farkı, milli bir duruş gerektirmesi, dolayısıyla siyaset üstü olmasıdır. Dolayısıyla günlük siyasi tartışmaların dışında tutulması gerekir. Son on yılda gerek ekonomik büyüklüğü gerekse küresel ve bölgesel politikalarda etkinliğinin artması, Türkiye'yi uluslararası politikada önemli bir konuma getirmiştir. Türkiye jeostratejik konumu itibarıyla hem Avrasya coğrafyasına hem de Ortadoğu bölgesine hâkim bir pozisyonudadır. Her iki bölge de dünya enerji havzalarının neredeyse tamamına yakınına barındırması nedeniyle büyük güçlerin iştahını kabartmaktadır.

Dünya hâkimiyetinin Avrasya ve Ortadoğu coğrafyalarından geçtiği düşünüldüğünde bu iki önemli coğrafyanın âdeta giriş kapısı olan Türkiye'nin jeostratejik önemi de artmaktadır. Yakın dünya tarihinde hiçbir büyük güç yok ki Ortadoğu'ya hâkim olmasın. Osmanlı devleti ne zaman ki Ortadoğu üzerinde hâkimiyetini kaybetti, çöküş sürecine girdi. Son yüzyılda İngiltere ve ABD'nin büyük güç olmalarının Ortadoğu hâkimiyeti üzerinden geçtiği görülmektedir. İşte bu nedenle Suriye'de yaşanan iç savaş, Libya'daki güç mücadelesi ve Doğu Akdeniz'de oluşturulan “*Şer İttifakı*” aslında küresel hâkimiyet üzerine ABD ile Rusya arasında bir paylaşım mücadelesinin bir yansımasıdır. Bu mücadelenin sonunda yeni bir dünya düzeninin kurulacağı da aşîkârdır. Türkiye'nin bu yeni dünyada nerede yer alacağı dış politikasının yönetimi ve seyri ile doğrudan ilgilidir.

Soğuk Savaş sonrası Türk Dış Politikası

1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla başlayan süreç 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla sonuçlandı. Uluslararası sistemde ideolojik rekabete dayanan iki kutuplu yapının ortadan kalkmasıyla dünya politikasında oluşan düzen boşluğunu vakit kaybetmeden ABD doldurdu. Dönemin ABD Başkanı Bush, Yeni Dünya Düzeni’ni ilân ederek uluslararası sistemin yeni yapısının ABD’nin küresel hâkimiyetinin merkezinde bulunduğu tek kutuplu bir sistem olduğunu duyurdu. Soğuk Savaş’ın son günlerinde ortaya çıkan Körfez Savaşı aslında ABD’nin uluslararası sistemi yeniden şekillendirmesi adına önemli bir gövde gösterisi ve Sovyetler Birliği’ne karşı bir meydan okuma oldu. Bir zamanlar Ortadoğu bölgesinde ABD’ye karşı çok önemli bir denge unsuru olan Sovyetler Birliği, bu defa ABD’nin Ortadoğu bölgesine yerleşmesine karşı çıkamadı ve nihayet dağıldı.

Ortaya çıkan yeni dönem ve yeni süreç kuşkusuz Türk dış politikasında da büyük bir travmatik etki yarattı. O güne kadar neredeyse tamamıyla “İki Kutuplu” sistem bağlamında Soğuk Savaş dinamikleri üzerine oluşturulmuş bir dış politika stratejisi takip etmişti ve bu stratejinin temelinde aslında II. Abdülhamit’ten beri uygulanmakta olan denge siyaseti önemli rol oynamıştı. Ancak Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra ortaya çıkan “Yeni Dünya Düzeni”nde bu denge tamamen ortadan kalktı. Dolayısıyla, Türkiye uygulayabileceği bir denge bulmakta zorlandı zira ortada herhangi bir dengeyi yaratan zıt kutuplar yoktu. Artık bundan sonra blok veya bir pakt etrafında kümelenmiş devletlerden çok devletlerin bireysel ikili ilişkileri ile güvenlik sağladıkları bir yeni dünya ortaya çıkmıştı. Üstüne üstlük, Türkiye’nin önüne artık bir coğrafi sınırlama olmadan tüm dünya açılmıştır.

İmparatorluk bakiyesi ülkelerin dış politikası genelde biraz daha statükocu ve denge arayışı içerisinde olmaları nedeniyle daha ağır hareket ederler. Dolayısıyla bir imparatorluk bakiyesi olan Türkiye de Osmanlı Devleti’nin devamı olarak bu dış politika tavrını miras almıştır. II. Abdülhamit’ten itibaren izlenen denge siyasetini başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere bütün Cumhuriyet dönemi liderleri takip etmiş, bu anlayış günümüze kadar gelmiştir.

Türk dış politikası, İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından İsmet İnönü döneminde “Batılılaşmıştır”. Bir başka deyişle Batı blokunun yanında yer almıştır. 1947’de Truman Doktrini’nin hemen ardından Türkiye, Batı ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış, bu ilişki ilk meyvesini 1952’de Türkiye’nin NATO’ya kabul edilmesiyle olmuştur. Türkiye, ABD’yle birlikte hareket etmiştir. Türkiye’nin Batı’nın yanında yer alması Türkiye için bir siyasi seçenektен öte jeopolitik bir zorunluluk ve beka meselesi nedeniyle olmuştur. O dönemde, Türkiye, Sovyetler Birliği’nin yoğun baskısı altındaydı. Kars, Ardahan ve Boğazlar 1953’e kadar yani Stalin’in ölümüne kadar Türkiye’nin ensesinde hissettiği Sovyet tehditleriydi. Dolayısıyla, Türkiye’nin Batı bloku içinde yer almaktan bir seçeneği yoktu.

Soğuk Savaş, aslında Türk dış politikası açısından en iyi geçen dönem olmuştur. Bir bloka ait olma hissi beraberinde güvenliği de getirmiştir. Dış politika yapım süreci bloklar politikasını takip ettiği için iki kutuplu uluslararası sistemin içinde yolunu kaybetmeden devam etmiştir. Örneğin bölgesel ve küresel; hatta sistemsel hiçbir soruna Türkiye doğrudan tek başına muhatap olmamış, sürekli blok politikasını takip etmiştir. Kuşkusuz, NATO bünyesinde bulunması da Türkiye’ye bu avantajı sağlamıştır. Her ne kadar Kıbrıs Barış Harekâtı gibi

bazı istisnalar olsa da Türkiye'nin jeostratejik konumu NATO ve Batı bloku için Türkiye'yi vazgeçilmez bir hâle getirmiştir. Batı bloku, Türkiye için hayati olduğu gibi Türkiye de Batı bloku için hayati olmuştur. Her daim, NATO, Türkiye'yi ileri bir karakol görmüş bu nedenle de ayrıcalıklı bir yeri olmuştur.

Kimlik Bunalımı

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Türk dış politikasının da uzun zamandan beri rafa kaldırdığı bir takım yapısal sorunları da tekrar gün yüzüne çıkmaya başladı. Türk dış politikasının en önemli yapısal sorunlarının başında kimlik sorunu gelmekteydi. Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşundan bu tarafa bir kimlik bunalımı yaşamaktaydı. Soğuk Savaş'ın başlangıcına kadar Türkiye, kendisini muasır medeniyetler içerisinde bir başka deyişle Batı dünyasında görmüş Asyatik özelliklerini ve İslam dünyasındaki konumunu ve hatta Ortadoğu bölgesini bile hiçe saymış, görmezden gelmiştir. 1949 yılında Asya Devletleri Konferansına onur konuğu olarak davet edildiğinde kendisinin bir Asya ülkesi olmadığını söyleyerek daveti geri çevirmiştir. Soğuk Savaş ile birlikte girdiği Batı blokunda bu kimlik karmaşasından geçici de olsa kurtulmuştur. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, yeni dış politika rotasını belirlerken bu kimlik krizi tekrar kendisini göstermiş nereye, hangi dünyaya aitiz sorusu bir türlü cevap bulamamıştır. Özellikle, AB'ye üyelik sürecinde kimlik tanımlaması çok daha önemli hâle gelmiştir. Türkiye, kendisini hep Batı ve Avrupa kimliği üzerinden tanımlamaya çalışmış ve Osmanlı Devletinin Avrupa devletler sisteminin bir parçası olduğu gerçeğinden yola çıkarak kimliğini belirlemeye çalışmıştır. Buna karşın AB ise Türkiye'nin Avrupa kültürünün bir parçası olmadığı gerekçesiyle üyeliğe kabul etmeyi sürekli oyalamıştır. Kısacası, AB, Türkiye'yi ötekileştirerek karşısına almayı tercih etmiştir.

Türkiye, tüm bu süreçte hem bir Ortadoğu ülkesi hem İslam dünyasının bir parçası ve hem de Asya kökenli olduğu gerçeğini ya görmezden geldi ya da farkına varamadı. Jeopolitikayı kullanabilmek için kimlik üzerinden mutlaka bir vizyon oluşturulması gerekir. Bir ülke ait olmadığı hâlde bir coğrafyaya ve siyasi çevreye aitmiş gibi hareket etmesi jeopolitik algıda yanılmayı beraberinde getirir, zira kimlik bir ülkenin ileriye bakışını, rotasını belirlemektedir. Türkiye, uzun yıllar, dünyaya Batı perspektifinden bakmayı tercih ederken zaman zaman kendi kültürel ve tarihsel dinamikleriyle de karşı karşıya gelmiştir. Bu karşı karşıya geliş beraberinde kimlik bunalımı da getirdi. Türkiye, AB ile entegre olmak için çaba sarf ederken AB ülkeleri içerisindeki "*Gurbetçi Türkler*" tam tersine AB'ye ve içinde bulundukları ülkeye entegre olmamak için direnç gösteriyorlardı. Bu da Türkiye'nin AB ile üyelik sürecinde ciddi bir çelişki ortaya çıkarıyordu.

1990'lar boyunca Türkiye, her şeye rağmen ABD ile birlikte hareket etmeye devam etmiştir. Kuşkusuz, Körfez Savaşında ABD'ye verdiği desteğin de etkisi büyüktür. Sovyet coğrafyasında özellikle Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'da ortaya çıkan jeopolitik boşluklar küresel güçlerin ve bölgesel güçlerin dikkatlerini çekmiş ve büyük bir rekabet ve mücadele başlamıştır. Türkiye, ABD ile birlikte bu jeopolitik güç boşluklarını doldurmaya çalışmış ancak Türkiye'deki ekonomik koşullar ve Türk siyasi hayatındaki koalisyonlar, siyasi krizler ve çalkantılar bu politikaları sekteye uğratmıştır. Sürekli hükümetlerin değiştiği bir ortamda Türk dış politikası da sürekli değişmiştir. Her iktidara gelen hükümetin sil baştan kendi dış politika parametrelerini belirlemesi nedeniyle Türk dış politikasında istenilen ilerleme sağlanamamıştır.

Türk Dış Politikasında 2000’li Yıllar

2000’li yıllar dünyanın, insanlığın XXI. yüzyıla adım attığı yıllar olmuş ancak bu yeni yüzyıla büyük bir terör saldırısının trajedisi ve gölgesinde girilmek zorunda kalınmıştır. 11 Eylül 2001 tarihi hem ABD açısından hem de uluslararası düzen açısından yeni bir başlangıç noktası olmuştur. 11 Eylül terör saldırıları terörizmin uzun tarihi içerisinde saldırı tarzı olarak yeni bir dönemi işaret etmiştir. Gerçekten de ABD’nin maruz kaldığı yolcu uçaklarıyla yapılan saldırı niteliği ve hedefi bakımından benzeri olmayan bir sonuç yaratmıştır. 11 Eylül saldırıları sadece bir terör saldırısı olmayıp aynı zamanda Soğuk Savaş sonrası dönemde inşa edilen “Yeni Dünya Düzeni”nde de en büyük kırılma noktası olmuştur. Soğuk Savaş sonrası ABD’nin küresel hâkimiyetinin meşru zemini olan “Yeni Dünya Düzeni”ne, bizzat düzenin kurucusu olan ABD’nin kendi topraklarında ticaret ve finans ile bütünleşmiş neredeyse anıtsal bir önemi olan ikiz kulelere yapılan saldırılarla meydan okunmuştur.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği dünya devleti fikri, sınırların ortadan kalkması fikri; malların, hizmetlerin, paranın, fikirlerin ve insanların serbest dolaşımı gibi ilkeler aslında arka planlarında terörizm ve şiddet hareketlerinin de küreselleşmesini ve dünyada silah, para ve militanların rahat bir şekilde hareket edebilmesini sağlamıştır. Böylelikle, Afganistan dağlarında bir mağarada planlanan 11 Eylül saldırıları, ABD’de farklı bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Tüm bu eylem hazırlığı ve gerçekleştirme sürecinde teknolojinin tüm olanakları sonuna kadar kullanılmıştır.

11 Eylül saldırıları uluslararası düzenin yeniden inşası konusunda tartışmaları başlatmış, küresel özgür toplumlar yerine yeniden güvenlik toplumları kavramları gündeme gelmiştir. Aralarındaki sınırları kaldırmaya yönelik ciddi aşamalar içinde olan devletler yeniden sınırlarını somutlaştırmış ve katı korumacı önlemler almıştır. ABD Başkanı Bush’un deyimiyle uluslararası terörizme karşı bir “Haçlı seferi” ilan edilmiş, bu seferde ABD ile beraber olmayanların doğrudan terörizmle beraber olduğu ima edilmiştir. İlk defa küresel bir devlet bir bireye, Üsame Bin Ladin’e savaş ilan etmiş büyük bir insan avı başlatmıştır. ABD, uluslararası terörizmle mücadele için uluslararası bir koalisyon kurmuştur.

11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren ve planlayanların İslam dinine mensup olmaları ve Orta Doğu kökenli olmaları ister istemez ABD’de ve Batı’da yeni bir İslam ve Orta Doğu düşmanlığını ortaya çıkarmıştır. Başta Türkiye olmak üzere birçok Müslüman ülkenin ısrarla terörizmin dini ve etnik kökeninin olamayacağı konusunu vurgulamış olsa da Batı dünyasındaki bu konudaki sabit fikir değişmemiştir. Dünyada hızlı bir yeni kutuplaşma süreci başlamış ve Huntington’un o çok tartışılan Medeniyetler Çatışması tezi tekrar gündeme gelmiştir. Türkiye’nin ve Türk dış politikasının aslında daha önce karşılaşmadığı bir yeni durumla karşı karşıya kalmıştır. Bu medeniyetler ayrışması aslında Türkiye’nin denge stratejisine vurulan en büyük darbe olmuştur. İster istemez tarihsel kökleri ve İslam dünyasının bir parçası olması nedeniyle ister istemez bu ayrışmada taraf olmak zorunda kalmıştır.

Tarihin Sonu, Medeniyetler Çatışması ve Türkiye

Yeni Dünya Düzeni sorunları ve krizleri çözmek üzere kurgulanmamıştı, tamamıyla ABD’nin küresel gücünün ahlâki ve meşruiyet temellerini oluşturmaya çalışan bir propaganda

mekanizmasıydı. Bunun yanında Yeni Dünya Düzeninin kurucu babaları, daha baştan sorunun teşhisinde yanlışlıklar yapmıştı. Francis Fukuyama 1989'da National Interest dergisinde yazmış olduğu “*Tarihin Sonu*” adlı makalesinde Batı liberal demokrasinin ve Batı düşüncesinin zaferini ilan ediyordu.¹ Artık bundan sonra dünyayı barış ve refah bekliyordu ancak Fukuyama'nın öngörüsü doğru çıkmadı. Fukuyama, yıllar sonra yanlışlığını itiraf edecekti.

1993 yılında Harvard Üniversitesi profesörlerinden Samuel Huntington, Foreign Affairs dergisinde yayınladığı “*Medeniyetler Çatışması*” adlı makalesinde yeni dünyada mücadelenin esas kaynağının ideolojik ve ekonomik olmayacağını, insanlık arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağının kültürel olacağını, ulusal devletlerin dünyadaki olayların yine en güçlü aktörleri olacağını fakat küresel politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana geleceğini söylüyordu. Bir başka deyişle Huntington, Medeniyetler Çatışmasının küresel politikaya hâkim olacağı konusunda uyarıda bulunuyordu.² Yine Huntington'a göre medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin çatışma hatlarını teşkil edecekti.

Fukuyama'nın başarısız tespitinden sonra Huntington'un bu yeni tezi dünya kamuoyunda büyük bir ses getirdi ancak zamanla Huntington'un tezi de önemini yitirdi. Fakat 11 Eylül 2001'de ABD'de yaşanan terör saldırılarının ardından uluslararası politikadaki dengeler de kökten değişti. Saldırıların sorumlusu olarak Afganistan merkezli ve Üsâme bin Ladin liderliğindeki El Kaide örgütü suçlandı. 11 Eylül saldırılarının hemen ardından yapılan bu suçlamayı önce El Kaide örgütü kabul etmedi. Amerikan baskılarıyla saldırılardan çok sonra El Kaide saldırıların sorumluluğunu üstlendi. Bush yönetimi, Afganistan'daki Taliban yönetiminden El Kaide örgütüne karşı önlemler almasını istedi. Taliban'ın bu konuda gönülsüz olması üzerine ABD, uluslararası terörizmle mücadele kapsamında Afganistan'ın işgalini başlattı. Bush, Kongre'de yaptığı konuşmasında da müttefiklerine ve öteki devletlere yaptığı çağrıda ABD'nin terörizmle mücadelesinde “*Ya bizle birlikteyiz, ya da teröristlerle*” diyerek bir tercihe zorladı. Adı konmasa da 11 Eylül saldırılarına karışanların Müslüman ve Arap olması İslam dinini ve Ortadoğu bölgesini hedef hâline getirdi. Zamanla, ABD'nin 11 Eylül'den sora İslam dünyasına karşı savaş açtığı kanaati oluştu. Daha sonraları Bush yönetimi bu kanaati ortadan kaldırmaya yönelik adımlar atsa da Müslümanlarla terörizmin eş değer tutulduğu bir dönem başladı ve hâlen bu dönem maalesef devam etmektedir. Bu sürecin fikirselsel altyapısını da Samuel Huntington'un Medeniyetler Çatışması tezi oluşturdu.

Türkiye, 11 Eylül saldırılarının gerçekleştiği andan itibaren terörün dininin ve milliyetinin olmadığı konusunu, ısrarla gündeme getirdi. Bugün de Türkiye hemen her fırsatta bu tezini gündeme getirmektedir. Maalesef İslam dünyasında bu meseleye karşı tek gür ses Türkiye'den çıkmıştır. İslam dünyası, ABD'nin gazabından korktuğu için 11 Eylül saldırılarının ardından ortaya çıkan sürece gerekli tepkiyi verememiştir. 2001'de Afganistan'ın işgalinin ardından 2003 yılında da Irak, ABD tarafında işgal edilerek Saddam Hüseyin devrilmiş ve yargılanarak idam edilmiştir. Saddam Hüseyin'in akıbeti Ortadoğu'daki petrol açısından zengin ülkelere karşı da âdeta bir gözdağı olmuştur.

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Francis Fukuyama The End of History? The National Interest, No.16, Yaz-1989, ss.3-18

² Daha geniş bilgi için bkz. Samuel P. Huntington, The Clash of Civilizations?, Foreign Affairs, Cilt.72, No.3, Yaz-1993, ss.22-49

Batı Medeniyeti ve Avrupa Birliği

Medeniyetler Çatışması tezi dünyada özellikle de Avrupa'da yabancı düşmanlığı, İslamofobi ve ırkçılık için bir yol haritası ve kılavuz görevi yaptı. 11 Eylül saldırılarının ardından dünya özellikle Avrupa'da İslamofobi'nin yükselişine şahit oldu. İslamofobinin yükselişi beraberinde aşırı sağın da yükselişini getirdi. Özellikle oldukça marjinal ve radikal olan aşırı sağcı grupların başta Hz. Muhammed olmak üzere Müslümanların tüm kutsallarına karşı hakaret, taciz ve saldırılarda bulunması ister istemez beraberinde Avrupa'daki Müslümanların da tepkisini çekti. Bu ise Avrupa'da Müslümanların içinde bulundukları toplumdan kendilerini ayırıştırmasına neden oldu. Ayrıca bir kimlik bunalımını da ortaya çıkardı. Kendisini Avrupa veya Batı'nın bir parçası görmek yerine Müslüman kimliğini daha ön plana çıkararak savunma pozisyonuna geçmek zorunda kaldı. Zira Avrupa için Müslümanlar artık ötekileri nitelemeye başladı.

Bilindiği üzere, Avrupa Birliği ilk kurulduğunda aslında bir ekonomik ve güvenlik işbirliği projesiydi ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Avrupa Birliği kendisini bir medeniyet projesi olarak görmeye başladı. Bu medeniyet projesi Sovyetler Birliği'nin boşalttığı Doğu Avrupa'yı dönüştürme işini de üstüne almıştı. Ancak geline nokta Avrupa Birliği bir medeniyet projesi olmaktan uzaklaştı. Farklılıkların kültürel zenginlik kaynağı olduğu inancı giderek ortadan kalkmaya başladı ve tek tip bir topluluk ve toplum anlayışına doğru yönelme oldu. Kuşkusuz bunda Batı medeniyeti ve Batı düşüncesinin giderek kan kaybetmesi de rol oynadı. Dolayısıyla Batı bu kan kaybını önlemek için kendisine yapay düşmanlar yaratmaya başladı. Bir Çin atasözü der ki düşmanı olmayan ulus yaşayamaz. Tam da Batı medeniyetinin yeni durumunu özetleyen bir atasözü. Batı medeniyeti evrensel olmak yerine daha da yerelleşerek korumacı bir pozisyona büründü.

Kuşkusuz, tüm bu gelişmeler Türkiye'yi de yakından etkiledi. Yaklaşık 300 yıldan beri Batılılaşma çabası içerisinde olan ve kendisini Avrupa'nın bir parçası olarak gören Türkiye, Avrupa'da giderek yükselen İslam düşmanlığı ve ırkçılık ile mücadele etmeye başladı. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan, hemen her fırsatta Avrupa'daki tehlikeye işaret ederek tehlikeli gidişatın durdurulmasını talep etti.

2000'li yıllar, hiç şüphe yok ki Türk siyasetinde de önemli değişikliklerin olduğu bir dönem oldu. 2002'deki seçimlerden sonra Türkiye'de koalisyonlar dönemi sona ererek Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına iktidara geldi. Özellikle AB üyeliği süreci ile Kıbrıs sorununu temel dış politika öncelikleri arasına alan yeni iktidar, bu yönde ilk icraatlarını başlattı. "*Çözumsuzlük, çözüm değildir*" sloganıyla Kıbrıs sorununa çözüm bulmayı amaçlayan Türkiye Kıbrıs'ta iki toplumlu bir devlet anlayışı için çaba sarf etti. Bu bağlamda Annan Planını destekledi ancak Rum tarafı bu plana destek vermedi. Üstüne üstlük Güney Kıbrıs Rum kesimi, AB'nin daha önce verdiği taahhütlere aykırı bir şekilde tek taraflı AB'ye üye edildi. Oysa AB'nin o güne kadar politikası, Kıbrıs sorunu çözülmeden Kıbrıs'ın AB'ye alınmaması idi. AB'nin bu adımı Türkiye tarafından sert bir şekilde eleştirildi ve bu durum AB üyeliği için önemli bir kırılma noktası oluşturdu. Her ne kadar üyelik süreci olumlu bir şekilde ilerliyor görünse de Türkiye ile AB arasında görünmeyen bir uçurum giderek oluştu.

Osmanlı'nın Hayaleti

2003 yılında ABD'nin Saddam Hüseyin'e karşı başlattığı Irak işgaline karşı Türkiye destek verdi. Desteğin gerekçesi Saddam Hüseyin'in halkına yaptığı zulüm ve bir türlü önceden kestirilemeyen fevri ve kıskırtıcı kimi politikalarıydı ki bu politikalar, bölgeyi ve hatta Türkiye'yi tehlikeye atıyordu. Özellikle kitle imha silahlarının varlığı ile ilgili ABD tezleri de Türkiye'yi ikna etmişti. Her ne kadar bu iddiaların doğru olmadığı çok sonra İngiltere eski başbakanı Tony Blair tarafından itiraf edilse de o dönem için oldukça kuvvetli iddialardı. Irak'ın işgalinde ABD, Türkiye'yi önemli bir ortak olarak görüyordu. Aynı zamanda Türkiye'nin topraklarını ve üslerini de Irak'ın işgali için kullanmayı istiyordu. Fakat 2003 yılında 1 Mart Tezkeresi olarak da tarihe geçen yabancı askerlerin Türk topraklarını kullanmasına ilişkin talebe TBMM onay vermedi. Bu gelişme Türk-Amerikan ilişkileri için sonuçları bugün dahi sürmekte olan en önemli kırılma noktalarından birisi olmuştur.

Aslında ABD'nin Saddam Hüseyin'i devirmekten öte Ortadoğu'yu yeniden şekillendirmek gibi başka planları vardı. Bu bağlamda, TBMM'nin 1 Mart Tezkeresini reddetmesinin hemen ardından tam da Irak'ın işgali konuşulduğu sıralarda ünlü tarihçi David Fromkin'in New York Times'ta yazdığı bir makale ilgi odağı oldu. Fromkin, Osmanlı İmparatorluğunun hayaletinin ABD'de dolaştığını yazıyordu. Fromkin'e göre Saddam'ın Kuveyt'i işgali Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra Balkanlar'da ortaya çıkan etnik çatışmalardan bunların hepsinden Osmanlı İmparatorluğu sorumluymuştu. Bunun yanında Fromkin, kendince bir tespitte bulunarak geriye dönüp bakıldığında, Başkan Bush'un bazılarını değiştirmek istediği Ortadoğu'nun birçok özelliğinin beş yüzyıllık Osmanlı yönetimi tarafından şekillendirildiğinin açık olduğunu yazıyordu. Oysa Ortadoğu'daki sorunların ana nedeninin İngiltere'nin 1920'lerde burada çizdiği sınırlar ve oluşturduğu yapay devletler olduğu gerçeği gözardı ediliyordu. Fromkin, El Kaide'nin bile kuruluşunu Osmanlı imparatorluğuna bağlıyordu. Üsâme bin Ladin'in 11 Eylül terörist saldırılarının Batı'nın 80 yıl önce yaptıklarına misilleme olduğunu açıklamasıyla Osmanlı İmparatorluğunun ve halifeliğin ortadan kalkması da dâhil olmak üzere Ortadoğu'nun yeniden inşasının birer intikamı olduğuna işaret ediyor olması Fromkin açısından önemli kanıt olarak görülmüştü.³ Toparlamak gerekirse Fromkin, ABD'nin Irak işgalini meşrulaştırmak ve orada işleyeceği günahları örtmek ve TBMM tarafından reddedilen 1 Mart Tezkeresinin acısını çıkarmak adına bütün suçu Osmanlı İmparatorluğunun üzerine atıyordu.

Bush'un Büyük Türkiye Projesi

Dönemin ABD başkanı Bush, Irak'ın işgali gündeme geldiğinde Türkiye'nin önüne bir teklif getirdi. Bu teklife göre, İran'daki Azerbaycan Türkleri harekete geçirilerek İran'ın bölünmesi ve hatta bölünen parçanın da birleşmesiyle Azerbaycan'ın Türkiye'ye katılması, bunun yanında Irak'ın Musul ile Kerkük'ün de dâhil olduğu Kürtlerin yaşadığı bölgenin de Türkiye'ye verilmesi ve yeni bir federal devletin kurulması düşünülüyordu. İran'dan geriye kalan topraklarda ise yeni bir İran monarşisi kurulacaktı. Son İran şahı Muhammet Rıza Pehlevi'nin ABD'de yaşayan ve sürgündeki Pehlevi Hanedanının başkanı olan oğlu Rıza Pehlevi bu yeni İran'a gelerek tahta çıkacaktı. Ancak Türkiye ve Azerbaycan bu projeye sıcak bakmadı. 2006'lardan

³ David Fromkin, Ottoman Ghosts, *The New York Times*, 9 Mart 2003, <https://www.nytimes.com/2003/03/09/weekinreview/the-world-a-world-still-haunted-by-ottoman-ghosts.html>

İtibaren Irak'ın işgalinden Ortadoğu'nun yeniden dizayn edileceği düşüncesi, yeni bir sürece evrilmişti. Dönemin ABD dışişleri bakanı Condolezza Rice, İsrail ziyaretinde Ortadoğu'yu yeniden şekillendireceklerini açıklaması Türkiye'de de rahatsızlık yarattı.

One Minute, Arap Baharı ve Türkiye

2006'dan sonra Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'daki faaliyetlerine kuşkuyla yaklaşmaya başladı. 2009'da Davos zirvesinde Başbakan Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Perez'e itirazlarını ve eleştirilerini dile getirdiği ve sözünün sürekli kesilmeye çalışıldığı o toplantı, Türk dış politikasında önemli bir kilometre taşı olmuş ve Türkiye'nin dış politikasındaki rota değişikliği de kendisini ilk defa o gün göstermiştir. Hemen ardından 2010 yılında Ortadoğu bölgesinde Arap Baharı adı verilen halk hareketlerinin ortaya çıkması ve Libya'da bunun kanlı bitmesi, Kaddafi'nin linç edilerek öldürülmesi, Türkiye'yi de harekete geçirdi. Türkiye o ana kadar ilişkilerinin çok iyi olduğu Suriye'de çeşitli temaslarda bulunarak Esad yönetimine halkın taleplerini dikkate alarak, bir an önce demokrasiye geçme konusunda sürekli telkinlerde bulundu. Ancak Esad, El Muhaberat ve Baas Partisi ile babasının güçlü destekçilerinin etkisinden kurtulamadı. Ülkeyi gerçekten Beşar Esad'ın yönetip yönetmediği bugün bile hâlen gizemini korumaktadır. Sonuç olarak Esad, halkıyla mücadele etmeyi seçti ve kanlı bir iç savaş başladı. 2015 yılında Rusya'nın da Suriye'de sahneye çıkmasıyla birlikte ABD'nin de içinde bulunduğu büyük güçlerin mücadele sahasına dönüştü.

Bu aşamadan itibaren Türkiye de Suriye topraklarında ulusal güvenliğini sağlama adına ve yerlerinden yurtların edilmiş masum sivil halk için güvenli alanlar oluşturma ve onları koruma adına Suriye topraklarında yer aldı. Daha sonraki aşamada Suriye'de ABD'nin girişimleriyle Fırat'ın doğusunda terör örgütü PKK'nın Suriye kolu YPG ile bir terör devleti kurulması girişimine karşı da mücadele etmeye başladı. Hem PKK hem YPG, hem IŞİD ve hem de Esad güçlerinin sürekli olarak Suriye topraklarında Türkiye'ye saldırımları Türkiye'yi de harekete geçirerek birçok sınır ötesi operasyon yapmak zorunda kaldı. Bu dönemde, Suriye'den yapılan saldırıları NATO ve öteki müttefikleri dikkate almadıkları gibi sınırda konuşlu olan Patriot füzeleri de geri çekildi. Ayrıca Türkiye'nin ulusal güvenliği için yapmış olduğu askeri operasyonlar nedeniyle müttefik ülkeler silah satışını dahi yasakladı. Müttefik olarak gördüğü ülkelerin âdeta ihanetine uğrayan Türkiye, kendi savunma sanayisini hızla geliştirerek Rusya ve Çin gibi farklı ülkelerle savunma alanında işbirlikleri yapmaya başladı. Bunun en son örneği S-400 füzelerinin alınmasıdır. Kısaca Arap Baharı, Türkiye için yeni bir kırılma noktası oldu ve Türkiye'nin Batıyla olan son güven bağı da koptu.

Jeopolitik Dönüşüm

XXI. yüzyılı birçok devlet adamı, siyasetçi, yazar, düşünür ve BM gibi uluslararası kurumlar Asya yüzyılı ve Çin yüzyılı olarak adlandırdılar. Aslında, Asya'nın yükselişi Çin'in yükselişi ile paralel gitmektedir. Dolayısıyla Asya'yı göz ardı ederek bir Çin düşünülemez. 2012 yılında ABD dışişleri bakanı Hillary Clinton, XXI. yüzyılda jeopolitiğin geleceğinin Asya Pasifik bölgesinde yazılacağını söylemişti. El değmemiş uçsuz bucaksız yeraltı ve yerüstü kaynakları, dinamik genç nüfusu ve buna bağlı olarak gelecek vadeden pazarıyla Asya, dünya güçlerinin ilgisini çekmektedir. Hızla yaşlanan ABD ve özellikle Avrupa geleceğini Asya'da aramaya başlamıştır.

Türkiye, müttefikleriyle yaşadığı sorunlar ve AB'nin kendisine karşı hasımane tutumu ve İran'a yaptırımlar başta olmak üzere bölgede birçok konuda ABD'nin karşısına çıkması ve ABD'nin Ortadoğu'da statükoyu bozucu eylemlerine destek vermemesi, Türkiye'yi giderek Batı karşısında yalnızlaştırmıştır. Buna karşı Türkiye; Rusya, Çin, İran, Katar ve Afrika kıtasında yeni açılımlar geliştirerek farklı bir yol izlemeye başlamıştır. Cibuti'de üs kurması Katar'da üs kurması Sevakin adasında düzenlemeler yapması ve Azerbaycan ile Güney Kafkaslarda birlikte hareket etmesi, bu durumu dengelemiştir. Türkiye, zaman zaman NATO'ya ve ABD'ye Şanghay İşbirliği Örgütü üzerinden meydan okuması Kuşak ve Yol Girişiminin ilk ortaklarından birisi olması, Çin ile birçok alanda stratejik ilişkiler geliştirerek aralarındaki bu ilişkiyi stratejik ortaklık olarak tanımlaması ki ABD hiçbir zaman Türkiye'yi stratejik ortak olarak ilân etmediği düşünüldüğünde bu çok önemli gelişme olmuştur.

XXI. yüzyılda ABD'nin ve AB'nin gündeminde Avrasya ve Asya Pasifik coğrafyası hem ticaret hem Avrupa'nın geleceği açısından hem de doğal kaynaklara ulaşma açısından oldukça önemli hâle gelmiştir. Bu bağlamda Avrupa Birliği, Avrasya ve Asya Pasifik'te yer alabilme adına bölge ülkeleri ile özellikle Çin ile ikili ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir ancak Avrupa Birliği'nin hem Avrasya coğrafyası hem de Asya-Pasifik bölgesi ile karasal bağlantısı iki önemli rota üzerinden gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi Rusya, ikincisi Türkiye'dir. Rusya ile geleneksel ilişkilerine bakıldığında Avrupa Birliği son dönemde özellikle Putin döneminde Rusya ile ilişkileri çok iyi değildir. Özellikle Ukrayna ve son dönemde de Belarus'taki gelişmeler nedeniyle Avrupa Birliği'nin Rusya ile böyle bir jeopolitik adım atabilmesi mümkün gözükmemiştir.

Öte taraftan Türkiye, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde olan bir ülke olması nedeniyle aslında Avrupa Birliği için en önemli stratejik seçenek ve hatta tek seçenek olarak duruyor. Fakat son dönemde Türkiye'nin edilgen değil de etken bir proaktif dış politika sergilemesi Avrupa'nın boyun eğen, biat eden bir Türkiye beklentisini karşılamamaktadır. Yine son dönemde Avrupa Birliği'nin sürekli kendi Hristiyan geçmişine köklerine vurguda bulunması ve bir kültürel farklılık olarak öne çıkarması özellikle ırkçılık ve İslamofobi gibi eylemlere de göz yumması ve Avrupa'da giderek artan aşırı sağ da AB'nin kendisini belli bir odak merkezi hâline getirirken Türkiye gibi kültürel ve inanç farklılığı olan bir aday ülkeyi de ötekileştirmiştir.

Türkiye'nin ABD'ye ve Avrupa Birliği'ne karşı meydan okuması, aslında tamamıyla bölgedeki hak ve çıkarlarını korumaya yönelik bir savunma refleksinden öte bir anlam taşımamaktadır. Yani ne yayılmacı ne de başka emelleri olan bir meydan okuyuş değildir bu. Fakat gerek ABD gerekse Avrupa Birliği bu konuda Türkiye'yi farklı bir kulvara sürerek, Türkiye üzerinden bir siyasi ve jeopolitik avantaj elde etmek istemektedir. Bu nedenle Türkiye her alanda konsept değişikliğine giderek özellikle tehditlerin ülkesinin sınırlarının ötesinde mümkünse sınırlarının çok daha ötesinde karşılanıp burada etkisiz hâle getirilmesi seçeneğini devreye sokmuştur. Özellikle Arap Baharı süreci ile birlikte bu bir zaruret olarak öne çıkmışken daha sonraları bu yeni bir stratejik tercih olarak Türkiye'nin savunma refleksinin içine girmiştir. Bu bağlamda, başta Suriye, Irak, Doğu Akdeniz, Ege ve Libya olmak üzere Türkiye de bütün bu bölgelerde etkin bir şekilde hem askeri hem diplomatik olarak yer almış ve buradan ülkesinin çıkarlarına karşı yönelik bütün tehditleri göğüslemiştir. Bu son dönemde Türkiye, Misak-ı Milli'yi de etkin bir şekilde tekrar gündeme getirerek Misak-ı Milli üzerinden hak ve çıkarlarını tanıma yoluna gitmiştir.

Türkiye'nin son dönemde bağımsız bir dış politika izlemesi ve kendi çıkar alanlarını, sahalarını belirlemesi ve dünya coğrafyasının birçok yerinde etkin bir şekilde yer alması, hususiyetle de ezilen, masum, zulüm altında olan halklara bir şekilde yardım elini uzatması, dünyadaki soydaşlarına ve dindaşlarına sahip çıkması büyük güçleri pek memnun etmemiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin bu son dönem kendi ayakları üzerinde durmasına karşı Doğu Akdeniz'de bir "Şer İttifakı" kurdurularak, Ege'de Yunanistan üzerinden yapay bir gerginlik yaratılmış, Libya meselesinde Türkiye ile Fransa karşı karşıya getirilmiş ve her şeyden öte

Türkiye kendi sınırlarına hapsedilmeye çalışılmıştır. Batının bu politikalarını ve dayatmalarını Türkiye hiçbir zaman kabul etmemiştir.

Küresel Etkisi olan Bölgesel Güç

Yaklaşık 600 yıl önce büyük İslam düşünürü İbn Haldun, coğrafya kader diyerek modern jeopolitikanın temellerini atmış oluyordu. Ondan sonraki düşünürler ve devlet adamları yüzyıllar boyunca benzer görüşleri ileri sürdüler. Hepsinin paylaştığı olgu coğrafyanın bir devletin ve bir halkın kaderini belirlediği gerçeğiydi. Herhalde, coğrafyanın bir devletin kaderini belirlemesine dünyada gösterilebilecek en iyi örnek Türkiye'dir. Gerçekten de Türkiye'nin küredeki jeostratejik konumu tarih boyunca büyük güçlerin her zaman ilgisini çekmiştir. Coğrafya veya stratejik konum eğer kullanılabilirse bir ülke için önemli bir jeopolitik avantajdır ancak yerinde kullanılamaz ise o ülke için bir avantaj olmak yerine bir risktir, dezavantajdır

Türkiye, doğusunda Asya, batısında Avrupa, kuzeyinde Karadeniz ve ötesinde Avrasya, güneyinde Orta Doğu ve Afrika ve Akdeniz havzasının bulunduğu çok önemli bir stratejik konumdadır. Türkiye, kıtaları ve coğrafyaları birbirine bağlayan bir köprü olmasının yanında aynı zamanda medeniyetleri, kültürleri ve semavi dinleri de bir araya getiren birbirine bağlayan bir kavşak noktasıdır. Bu nedenle insanlık tarihi açısından da Türkiye'nin konumu dikkat çekicidir. 100 yıl önce bir İngiliz düşünür Avrasya'ya hükmedenin dünyayı kontrol edeceğini söylemişti. Bugün gelinek noktada bu jeopolitik formül daha karmaşık hâle gelmiştir. Artık dünyanın hâkimiyeti Ortadoğu ve Avrasya coğrafyalarının birlikte kontrolü ile mümkündür. Dünyada hiçbir büyük güç yok ki Ortadoğu'ya hâkim olmadan dünyayı kontrol etsin. Dolayısıyla Avrasya coğrafyasının kontrolünün yolu Ortadoğu coğrafyasını kontrol etmekten geçmektedir. Her iki coğrafyanın kontrolünün anahtarı ise Türkiye'dedir. Türkiye olmadan ne Ortadoğu coğrafyası kontrol edilebilir ne de Avrasya coğrafyasına hâkim olunabilir. Bu nedenledir ki hem Rusya hem Çin hem ABD hem de AB için Türkiye vazgeçilmezdir. Bir başka deyişle Türkiye ne politik ne de ekonomik bir tercihtir. Aksine Türkiye, bütün güçler için jeopolitik bir zorunluluktur. Bu gerçeğin farkında olan büyük güçler, Türkiye'nin kontrolünü ele geçirebilmek için 15 Temmuz 2016 yılında Türkiye'ye karşı bir hain darbe girişiminde bulunmuş ancak başarıya ulaşamamıştır. 15 Temmuz darbe girişimi Türk dış politikası için de önemli bir kırılma noktası olmuştur. Tüm girişimlere rağmen darbeyi gerçekleştirenlerle ilgili ne AB ne de ABD'nin herhangi bir adım atmaması 70 yıllık ittifak ilişkisine ve ruhuna da aykırı bir durum teşkil etmiştir.

Bu gelişmelerden Türkiye'nin çıkardığı ders artık yola tek başına devam edeceğini ve yükselmekte olan yeni dünya veya dünyalarda yerini alacağı gerçeği oldu. Türkiye geniş bir coğrafyayı gönül coğrafyası olarak ilan ederek dindaşlarının ve soydaşların haklarının savun-

nucusu hâline geldi. Ayrıca Türkiye, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın dilinden de Dünya beşten büyüktür diyerek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesinin uluslararası ve bölgesel sorunlara karşı krizlere karşı duyarsız ve çözüm bulmayan yapılarını sert bir şekilde eleştirdi. Dünyanın diğer az gelişmiş gelişmekte olan ülkelerin BM konusundaki Türkiye'nin tezleri büyük bir ilgi ve destek de toplamış oldu.

Kuşak ve yol Girişimi

2012 yılında Çin Devlet Başkan Yardımcısı Xi Jinping, soğuk ve karlı bir kış günü Ankara'ya gelerek resmi bir ziyarette bulundu. Xi'nin ısrarlı Ankara ziyareti aslında kendi devlet başkanlığı görevinde başlatacağı yeni süreç için Türkiye'yi de ortak olarak yanlarında görme istemiydi. Çok değil on ay sonra Xi Jinping, Çin'in yeni patronu oldu. Onun döneminde Türkiye ile Çin arasında stratejik ortaklık ilân edildi. Esas gelişme Xi Jinping, 2013 yılında Kuşak ve Yol Girişimini ilân etti. 2017'de Kuşak ve Yol Girişiminin Pekin'deki ilk zirve toplantısının açılış oturumunda Xi Jinping, Putin ve Recep Tayyip Erdoğan birer konuşma yaptılar. Xi'nin dışındaki konuşmacılar rastgele seçilmemişti. Bu iki konuşmacı yani Türkiye ile Rusya; Kuşak ve Yol Girişiminin Avrupa'ya uzanacak iki önemli hattın geçeceği ülkeydi. Günümüzde Rusya hattı açılmış ve işler durumdadır. Pandemi ile birlikte Çin'in Orta Koridor adı verilen ve Avrupa'ya ulaşacak olan hattın açılmasına yönelik Azerbaycan ve Türkiye nezdinde girişimleri artırmıştır. Ancak 2020 Temmuz ayında durup dururken Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırması ve ondan sonraki süreçte Orta Koridorun açılması akamete uğramıştır.

Türkiye'ye göre eski dünyanın sonuna gelinmiş Asya'da yükselen yeni bir dünya bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 22 Eylül 2020 tarihinde BM kürsüsünden Türkiye'nin yeni jeopolitik rotasını açıklarken Türkiye'nin Avrupa'nın en doğusu ve Asya'nın en batısı olduğunu vurgulayarak tarihin sarkacının Asya'ya döndüğünü söyleyerek Türkiye'nin Asya'ya yöneleceğini ilân etmiştir. Bunun da ilk adımı Karabağ'ın Ermenistan işgalinden kurtarılması olmuştur. Bölgede Rusya ve Azerbaycan ile yeni bir statüko tesis etmiştir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak, XXI. yüzyıl yükselen yeni bir dünya ve güç merkezlerine şahitlik etmektedir. Bu dönemde eski dünyanın aktörleri de birer birer kendi köşelerine çekilirken yeni güçler de siyaset sahnesine çıkmaktadır. Dünya hızlı bir değişim geçirmektedir. Özellikle XXI. yüzyıl dijital çağ olarak da adlandırılmaktadır. Dijitalleşme ile küreselleşmenin bir araya gelmesiyle bir zamanlar “*Dünyanın öteki ucu*” şeklinde tabir edilen uzaklık kavramı bir kenara bırakılmış ve yaşanan büyük değişim ve dönüşümler, dünyayı küçük bir köy hâline getirmiştir. Aynı zamanda, XXI. yüzyıl bilgi çağı olarak da adlandırılmaktadır. Bilgiye ulaşmak oldukça kolay ve hızlı hâle gelmiştir. Bilgi güçtür, bilgiye sahip olan ülkeler gücü kazanmaktadır. Dünyadaki bu büyük değişim beraberinde imkânlar ve fırsatlar sunduğu gibi riskler ve krizler de getirmiştir. Her şeyden önce malların, sermayenin, insanın ve fikirlerin sınırlara bağlı kalmadan dünyada serbest dolaşmasını sağlayan küreselleşme, aynı zamanda ülkelere karşı örneğin terörizm, silah kaçakçılığı, insan kaçakçılığı ve siber suçlar gibi birçok tehdidin de serbestçe dünyayı dolaşmasına zemin hazırlamıştır. Artık ülkeler kendilerine yönelik yeni nesil tehditlere karşı, bu tehditleri kendi topraklarında karşılamak ve savuşturmak yerine kendi topraklarının dışında, sınırlarının ötesinde stratejiler geliştirmek zorunda kalmıştır.

Dünya o kadar hızla değişmektedir ki birçok ülke bu değişimin hızına ayak uyduramamaktadır. Türkiye de kendi payına düşen değişimi hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye başlamış, bu alanda birçok ezberi ve tabuyu bozmuştur. Bugün Türkiye diplomasi ağı bakımından dünyanın beşinci ülkesidir. Dünyanın dört bir yanında diplomatik temsilcilikleri açmıştır. XXI. yüzyıl bilgi çağı olması bağlamında sürekli bilginin takibi ve kontrolü bakımından bu diplomatik ağ önemlidir. XXI. yüzyılda jeopolitika da önem kazanmıştır. İbn Haldun’un 600 yıl önce tespit ettiği gibi bugün coğrafyanın ulusların ve devletlerin kaderlerini belirlediği gerçeği, bugün daha net anlaşılır hâle gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye de yer kürede jeostratejik konumu ile jeopolitikanın gücünden faydalanma arayışı içine girmiştir.

Jeopolitikanın gücünü tek fark eden Türkiye olmamış, aynı zamanda da başta ABD ile AB olmak üzere büyük güçler ve öteki bölgesel aktörler de jeopolitikanın önemini kavramıştır. Bu kavrayış da beraberinde büyük rekabet ve jeopolitik mücadeleyi getirmiştir. Bir taraftan, Doğu Akdeniz’de uluslararası hukuk hiçe sayılıp KKTC’nin hakları ihlâl edilerek enerji üzerine kurulmuş olan bir Şer İttifakı’nın varlığı, öte tarafta Yunanistan’ın adalar üzerinde Ege Denizinde Türkiye’yi sıkıştırmaya yönelik hareketleri, Fransa ve Almanya önderliğinde AB’nin Türkiye’ye yaptırım uygulama çabaları ve nihayet ABD’nin başta S-400 alımı olmak üzere F-35 projesi, sözde Ermeni soykırımı yasa tasarısı ve Suriye’de terör örgütü PKK’nın versiyonlarıyla bir terör devleti kurmaya çalışması ve Türkiye’ye karşı teröristleri muhatap alması ve son olarak İsrail ile birlikte neredeyse tüm Arap ülkelerini Türkiye karşıtı bir pozisyon almaya zorlaması, Türkiye’nin içinde bulunduğu eski dünyanın artık sonuna geldiğinin ve yanı başında Asya’da yeni bir dünyanın yükselmekte olduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir.

KAYNAKÇA

- Adıbelli, B. (2017). Avrasya Jeopolitiğinin Geleceği Ortadoğu'da mı?, Erdem Ergen(edt), *Avrasya'nın Kilidi Türkiye*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aydın, M. (1996). Turkey And Central Asia: Challenges Of Change, *Central Asian Survey*, Cilt.15,No.2.
- Aydın, M. (2003). The Determinants of Turkish Foreign Policy, and Turkey's European Vocation, *The Review of International Affairs*, Cilt.3,No.2.
- Aydın, M. (2004). Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus, *Turkish Studies*, Cilt.5,No.2.
- Brzezinski, Z. (1998). *Büyük Satranç Tahtası*, Çev. Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Dugin, A. (2003). *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, Çev. Vügar İmanov, İstanbul: Küre Yayınları.
- Fidan, H. (2010). Turkish Foreign Policy Towards Central Asia, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Cilt. 12, No.1.
- Fromkin, D., Ghosts, O. (2003). *The New York Times*, 9 Mart 2003, <https://www.nytimes.com/2003/03/09/weekinreview/the-world-a-world-still-haunted-by-ottoman-ghosts.html>.
- Fukuyama, F. (1989). *The End of History? The National Interest*, No.16, Yaz.
- Hunter, S. (2001). Turkey, Central Asia, and the Caucasus: Ten years after independence, *Southeast European and Black Sea Studies*, Cilt.1,No.2.
- Huntington, S. P. (1993). *The Clash of Civilizations?*, *Foreign Affairs*, Cilt.72, No.3.
- Hyman, A. (1997). Turkestan and pan-Turkism revisited, *Central Asian Survey*, Cilt.16,No.3.
- Ketola, M. (2013). The Influence of the European Union on Turkish Foreign Policy, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt.40,No.2.
- Mackinder, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History, *The Geographical Journal*, C.23,No.4, Nisan.
- Oran, B. (edt), (2001). *Türk Dış Politikası*, 1-2-3 Ciltler, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sander, O. (1994). Turkey and the Turkic World, *Central Asian Survey*, Cilt.13,No.1.
- Usluer, A. S.(2016). The July 15 Failed Coup Attempt and Its Implications for Turkish Foreign Policy, *Bilig*, No.79.
- Winrow, G. M. (1992). Turkey And Former Soviet Central Asia: National And Ethnic Identity, *Central Asian Survey*, Cilt.11,No.3.

BİDEN DÖNEMİ TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNE DAİR BİR ÖN DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet A. UĞUR

Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Tüm dünyayı âdeta kendi ülkesine hapseden pandemi sürecinde posta yoluyla oy kullanarak alışılmışın hayli dışına çıkan ABD oldukça tartışmalı ve stresi yüksek bir seçim dönemini geride bırakmaya çalışmaktadır. Kasım 2020 başkanlık seçiminin Amerikan seçmeninin gerçek tercihlerini ne denli yansıttığına dair tüm mülâhazalar bir yana, hâli hazırda dünyanın en güçlü ülkesi olması hasebiyle bir sonraki Amerikan başkanının hangi partiden olacağı, geçmiş kariyeri ve kişisel özellikleri elbette tüm dünya ülkeleri gibi Türkiye’yi de etkileyecektir. Yeni yönetimin kim tarafından şekillendirileceği, geçmişten hangi izleri taşıyacağı, yenilik olarak addedilmesi muhtemel dış politika uygulamalarının neler olacağı önem arz etmektedir. Amerikan seçimlerinin öncesinde ve hemen sonrasında ülke Türkiye’yi saran enformatik kirliliği bir tarafa bırakıp sağlıklı değerlendirmeler yapmak ve konuyu Trump ile Biden arasında bir tercih yapmak gibi sığ ve anlamsız bir tartışmanın ötesine taşımak gerekmektedir. Zira başkanını tercih edecek olan Amerikan seçmeni olup bize düşen ise bu tercihin muhtemel yansımalarına göre pozisyon alacak olan karar vericilere ışık tutmak olmalıdır.

Öncelikle bunun gibi gündemi meşgul eden konularda fikir beyan ederken akademik bir hatırlatma yapmak popülerlik tuzağına düşmemek adına önem arz etmektedir. Tabiatı gereği bilim geleceği değil, var olanı gözlem ve deney yoluyla önce tanımlayıp açıklar, sonrasında da mümkünse anlamlandırmaya çalışır. Geleceği bilmek ya da kehanette bulunmak insanlık tarihi kadar eski bir uğraşı alanı olsa da eldeki verilere dayanarak burada yapılmaya çalışılan ‘projeksiyon’ ile aynı şey değildir. Konuşulması gereken şey; gelecekte olması istenilen, gönüllerden geçen ya da olmaması için dua edilen durumlar değil, nesnel veriye dayalı ihtimalleri ortaya koymak olmalıdır. Dolayısıyla, Amerikan devletinin kabaca 250 yıllık siyasi tarihindeki uygulamaları ile yeni seçilmiş başkanın yaklaşık 50 yıl boyunca bırakmış olduğu izleri takip ederek karar vericilere işe yarar araçlar sunmaya çalışılmalıdır. Özellikle sosyal bilimlerin doğası gereği bulguların doğrulanması kadar çürütülmesi de zamana dayalı olarak pekâlâ mümkündür. Barack ‘Hussein’ Obama’nın başkan seçildiği esnada siyahi oluşu, çok kültürlü geçmişi ve şahsi özelliklerinden yola çıkarak Amerikan dış politikasında köklü bir değişim ihtimalinin heyecanını duyanların kısa süre zarfında beklentilerinde ne derece yanıldığı herkesçe hatırlanacaktır.

Joseph Robinette Biden'in başkanlığa adaylığını açıkladığı andan Demokratik Parti' tarafından başkan adaylığının ilân edildiği Ağustos 2020'ye kadar geçen dönemde ve sonrasında hakkında tartışılmadık çok az şey kaldığı söylenebilir. Popüler medya mecralarında sıkça karşılaşılan, Türkiye üzerine ifade ettiği kabul edilmesi mümkün olmayan ve o esnada siyasi bir şapkası olmadığı için¹ söylem seviyesinde kalan sözlerini tamamen önemsiz görmemek kaydıyla bir kenara not etmekte fayda vardır. Ancak Biden gibi tecrübeli bir politikacının eleştirilmesi elbette mümkün fakat -Trump'ın üslubu gibi- aşağılayıcı olmayan bu sözlerini Amerikan başkanı sıfatıyla asla söylemeyeceğini tahmin etmek gerekir. Aslında Biden'ın seçimden çok önce nispeten az kişinin bulunduğu bir söyleşi ortamında kullandığı Türk hükümetine ve Türk seçmenin demokratik tercihlerine karşı kabul edilemez ifadelerin Amerikan siyasi geleneğinde sıklıkla rastlanan bir tarz olduğunu belirtmek gerekir. Aday adaylığı döneminde kendi seçmeni gözünde öne çıkmaya çalışan kişinin bir bakıma aile içi tartışma denilebilecek bir ortamda kimi konularda çok sert ifadeler kullandığına tanıklık edilebilir. Daha sonra partisi tarafından adaylığı ilân edilen kişi kendisi için çok kritik bir adım olan ve 'yol arkadaşı' (*running mate*) olarak tabir edilen başkan yardımcısı adayını belirledikten sonra söylemlerini nispeten yumuşatarak 'kötü polis' rolünü ikinci adama/kadına devreder. Partisi tarafından adaylığı kesinleşen siyasetçinin Amerikan tabiriyle aday olduğu başkanlık pozisyonunun vakarına yakışır (*presidential*) bir dil ve üslup benimsemesi beklenir. Bununla birlikte negatif üslup ve söylemlerle ilgili görev, başkan adayından parti içindeki diğer kişilere aktarılır. Örneğin, Obama'nın seçim kampanyası esnasında kendisine karşı yürütülen her türlü yıpratıcı kampanyanın Cumhuriyetçi Parti içindeki ikinci üçüncü dereceden aktörler tarafından meydanlarda ısrarla yürütüldüğü bilinmektedir². Ekranlardaki Trump-Biden canlı münazaralarında alışılmışın dışına çıkılan üslup bir istisna kabul edilirse, seçim kampanyasında sona yaklaştıkça Türkiye'dekinin aksine başkan adaylarının daha diplomatik olmaya gayret ettiği söylenebilir. Bu nedenle Biden başkanlığı döneminde ABD-Türkiye ilişkilerinde yaşanacak yeni dönemin ipuçlarını, başkanlık kampanyasının çok erken bir safhasında yapılmış bir konuşmanın sınırlarına hapsedmek sadece bir 'karikatür' olmaktan öte bir anlam taşımayacaktır.

Donald J. Trump'ın siyasi gelenekten gelmeyişi ve istisnai medyatik kişiliğini bir kenara bırakırsak aslında Amerikan başkanı olsun ya da olmasın tüm dünya liderlerinin diğer ülke liderleri hakkında sahip oldukları olumsuz fikirleri diplomatik nezaket kuralları çerçevesinde ifade etmeleri beklenir. Genel beklentinin dışına çıktığı anlar ise ya bir kaza olarak nitelen-

¹ Amerikan parti isminin Türkiye'de çoğu kişi tarafından 'Demokrat Parti' olarak ifade edilmesi ülkemiz siyasi tarihindeki aynı isimli parti ile karıştırılmasına yol açabilmektedir. Amerikan demokratlarının parti ismi 'Democratic Party' olup, bu siyasi parti geleneğine mensup politikacılara ise 'Democrats' denmektedir. Örneğin, Türk-Amerikan ilişkilerinden bahseden birinin Menderes yönetimini kastederek kuracağı "During the Democrat Party Administration of the 1950s..." şeklinde başlayan bir cümlesi Amerikalılar tarafından Cumhuriyetçi Dwight D. Eisenhower dönemi (1952-60) ile çakışacağı için bilgi hatası olarak yorumlanacaktır.

² Biden, 2016 seçimlerinden sonra 2020 adaylığı için kampanya başlattığı Nisan 2019'a kadar University of Pennsylvania'da hocalık yapmış, aynı zaman zarfında ayrıca kanserle mücadele, iklim değişikliği, çeşitli dezavantajlı grup hakları konusunda aktivizm içinde bulunmuştur. Türkiye'de infial yaratan sözlerini ise aday adaylarının resmen seçmen karşısına çıktıkları önseçimlerden önce, 2019 Aralık ayında söylemiştir.

³ Özellikle meydanlarda Obama'nın orta ismi olan 'Hussein'in vurgulanarak söylenmesi, kendisinin gerçek bir Amerikalı olmadığı, yetişme yıllarında kısa bir dönem İslami eğitim almış olması ve bunun ABD kimliğinin dini temellerini oluşturan 'Judeo-Christian' geleneğe karşı bir tehdit olduğu iddiası seçim kampanyası esnasında gündemde tutulmuştur.

dirilebilir ya da Trump'ın Cumhurbaşkanı Recep T. Erdoğan'a gönderdiği çirkin mektubunda olduğu gibi 'megaloman' kişiliğiyle açıklanabilir. Bir keresinde Barack Obama'nın mikrofonunun açık kaldığı bir anda İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu hakkında söylediği sözler hatırlanırsa devlet başkanlarının bu anlamda ne kadar sorumlu davranmaları gerektiği daha iyi anlaşılacaktır. Hâsılı, Biden ile ilgili bir fikir sahibi olmak için henüz başkan adaylığı kesinleşmeden yaptığı bir konuşmada kullandığı ifadeler tek başına bir ölçüt olmamalıdır. Nitekim ABD yönetimleri aleyhine her türlü eleştirici, hatta aşağılayıcı ifadelerin Türkiye'deki muhalefet parti liderleri tarafından da kullanıldığı herkesçe bilinmektedir. Dolayısıyla Biden'ın daha Amerikan muhalefetine lideri dahi olmadan Türkiye hakkında kullandığı ifadeler senatör şapkası ile farklı, başkan yardımcısı ise farklı, başkan adayı iken farklı ama başkanlık koltuğuna oturduktan sonra çok daha farklı olacaktır. Önemli olan Biden'ın fikirleri değil, Amerikan başkanı sıfatı taşıyan kişinin söz ve eylemleridir.

Biden'ın muhtemel dış politik karar alma sürecini daha iyi anlayabilmek adına uzun yıllar görev yaptığı Senato'nun işleyişine kısaca göz atmak faydalı olacaktır. ABD'de iç politika - dış politika ayırımı en bariz şekilde Amerikan Kongresi'nde kendini hissettirmektedir. İç politikanın ne denli değişkenlik, dış politikanın ise ne derece süreklilik içerdiğini görmek aslında çok kolaydır. Temsilciler Meclisi üyeleri her iki yılda bir tamamen seçime giderken Senato üyelerinin her iki yılda sadece 1/3'i seçilmekte, geri kalan 2/3'si ise devlette devamlılığı temsil açısından sabit kalmaktadır. Yani temsilcilerin iki yıllık Kongre üyeliğine karşın her bir senatör altı yıl için seçilmektedir. Dış politika yapım sürecinde Senato'nun söylemi genellikle serttir ve başkanın kararları alabildiğine eleştirilir. Anayasa gereği her ne kadar dış politik kararları almakta başkan tam yetkili olsa da bu konuda Senato'nun nitelikli çoğunluğunun görüşünü alması gerekir (Malanczuk, 1997: 66-67). Yine eyaletlerin siyasi eşitliği ilkesinden dolayı Senato'da bir partinin ağır bir üstünlük kurması pek mümkün olmadığından başkanın bu üst meclisi çoğu zaman ikna etmesi gerekmekte, bu da senatörleri çok güçlü kılmaktadır. Senatörlerin bir bakıma başkana karşı 'devlet aklı' olarak öne çıktığını, 6 yıl için seçilen senatörlerin koltuğundan düşürülmesinin belki de başkanın ikinci dönem için seçilmesini engellemekten daha zor olduğunu belirtmek gerekir⁴. Kimi durumlarda ise başkan bir başka ülke liderinin taleplerine karşı mazeret üretebilmek adına tabir yerinde ise topu kendi partisinden kimi senatörlere atmakta ve bu yolla dış politikada elini rahatlatmaktadır⁵. Senatörlerin bunun dışındaki muhtelif süreçlerdeki güçlü konumu da göz önüne alındığında Biden'ın 1972 yılından itibaren uzun yıllar devam etmiş olan Senato üyeliği esnasında orada oynadığı rol (Senato Dış İlişkiler Komitesi üyeliği ve başkanlığı) ile başkan olmadan evvel kullandığı söylem bu bilgiler ışığında da değerlendirilebilir. Nihayetinde Biden 100 senatörden biri olarak dış politika yapım sürecinde Amerikan seçmenine karşı %1 sorumluyken başkan olarak dünyanın geri kalanına karşı %100 sorumlu olacak, söylemlerinin satır araları konusunda daha seçici ve diplomatik davranması gerekecektir.

⁴ Başkan en fazla iki dönem (8 yıl) görev yaparken senatörlerin yeniden seçilmesinin önünde bir sınırlama yoktur. Biden'ın 1972 yılında senatoya seçildiği andan itibaren 2008 kampanyasına kadar aralıksız 36 yıl senatör olduğunu unutmamak gerekir. Sonraki 8 yılda ise başkan yardımcısı olarak yine Senato'ya başkanlık yapmıştır. Joe Biden toplamda 44 yıl Amerikan Senatosu'nda görev yapmıştır.

⁵ Trump'ın başkanlığı esnasında Trump-Erdoğan ikili anlaşma zeminine karşı Cumhuriyetçi kanattan Senatör Lindsey Graham'ın rolünü bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Türkiye’de Amerikan dış politikası değerlendirilirken kimi zaman daha gündelik bir okuma yapma alışkanlığı olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Buna bir örnek olarak ‘Ermeni Soykırımı’ meselesi gösterilebilir. Neredeyse her yıl tekrar raftan indirilip servis edilen bu taslak için Cumhuriyetçi senatörler genellikle olumsuz oy verirken Demokratlar daha çok olumlu oy kullanma eğilimindedirler. Buradan hareketle Türkiye’den bakıldığında Cumhuriyetçilerin Türkiye taraftarı olduğuna dair ciddi bir yanılgı göze çarpmaktadır. Kendilerine sorulduğunda olumsuz oy için gerekçe olarak Cumhuriyetçi senatörler soykırım teklifinin tarihi gerçeklerle örtüşmediğini söylemek yerine alınacak Türkiye karşıtı bir kararın iki ülke arasındaki ilişkilere zarar verme ihtimalini gösterirler! Yani esas itibarıyla Demokratların en azından Türkiye’yi ilgilendiren -haklı ya da haksız- konularda daha prensipler temelinde, Cumhuriyetçilerin ise daha pragmatik davranış sergiledikleri ifade edilebilir. Biden yönetiminin dış politikada atacağı adımların Türkiye söz konusu olduğunda neden ve nasıl farklılaşacağı konusundaki projeksiyonlar yapılırken bu husus göz önünde bulundurulmalıdır.

Peki bu temel değerlendirme ışığında yeni Amerikan yönetiminin dış politik karar alım sürecinde nasıl bir eğilim içinde olması beklenebilir? Her bir Amerikan başkanının normal şartlarda iki dönem seçilmek ve ikinci döneminde tarihe bir imza (*legacy*) atarak emekli olmayı hedeflediği varsayıldığında; yaşı ve buna bağlı olarak sağlığı konusundaki spekülasyonlar dışında Biden açısından da durum farklı olmayacaktır. Kendisi ilk döneminde muhtemelen denenmiş bazı uygulamaları örnek alacak, tekrar seçildiği takdirde moda tabirle kendi doktrinini ortaya koyarak farklılaşmaya çalışacaktır. Amerikan dış politikası ile ilgili giriş düzeyinde dersler alanlar genellikle bu ülkenin son 100-150 yıllık tarihinde ortaya çıkmış ‘grand strateji’ alternatiflerini öğrenirler. Defalarca farklı başkanlarca uygulanmış dört dış politika ‘araçlar paketine’ kısa bir göz atıldığında Biden başkanlığı dönemine dair daha tutarlı bir tahminde bulunmak mümkün olabilir:

1. Yalnızlık / inzivacılık (*isolationism*): ABD’nin kuruluş döneminden hemen sonrasına Monroe Doktrini’ne kadar götürülebilecek bu en eski damarın yakın dönemdeki en bariz örneği için yaklaşık bir asır öncesine kadar gitmek gerekir. Çoğu kişinin bildiği gibi Amerikalı seçmen Birinci Dünya Savaşı’na müdahil olup sonrasında kurulacak sistemin ana hatlarını da belirleyen popüler Demokrat Başkan Woodrow Wilson’dan sonra tercihini içe dönme taraftarı Cumhuriyetçi aday yönünde kullanmış, Milletler Cemiyeti’ni yalnız bırakarak kıtasının güvenli sularına geri dönmüştür. Bu damar, dış politika aracı olarak bir daha belirgin bir uygulama şansı bulamamış olsa da Amerikan toplumunda ve akademik camiasında ‘Amerika’nın evine dönmesi’ gerektiği fikrinin kayda değer bir destekçisi hâlâ bulunmaktadır (Gholz, Press ve Sapolsky, 1997: 5-48). Yeni inzivacılık (*neo-isolationism*) akımına göre ihtiraslı bir Amerika’nın uluslararası sisteme tam entegrasyonu gereksiz olmak bir yana ters etki yaparak düşmanlar oluşturacaktır (Posen ve Ross, 1997: 7). Amerika’nın olağanüstü karşı konulamaz bir gücü olduğu iddiası bir illüzyon olmaktan öte değildir ve bu ABD’yi gereksiz bir kendine güven tuzağına sürüklememelidir (Steel, 1996, 6-23). Trump’ın başkanlık kampanyası esnasında dilendirdiği ‘içe dönme’ söylemlerinin bu geleneksel anlayışın hâlâ dinleyici kitlesi bulduğu, kimi gelenekçi eyaletlerde ‘Amerika evine dönüyor’ şeklinde anlam kazanmış olması muhtemeldir.

2. Seçici angajman (*selective engagement*): Bu alternatife göre ABD’nin tüm dünya için polis görevi görmesi, imkanlarını zorlamakta, NATO ve diğer müttefiklerin güvenliğini sağlamanın yanı sıra dünyanın her noktasına derhal erişebilecek kapasiteyi sürdürmeye çalışan

Amerika, bunun bedelini içeride eskiyen altyapı ve kaybedilen rekabet olarak tecrübe etmektedir. ABD aslında dünyanın Malakka Boğazı gibi bazı stratejik noktalarında bizzat bulunarak, kilit olarak belirleyeceği kimi ülkelerle ve gelişmiş dünya ile yoğun stratejik iş birliği yaparak liderliğini devam ettirebileceği gibi liderliğin yüksek maliyetini de düşürebilir. Buna göre dünyanın geri kalmış bölgeleri ile ilgilenmek gereksiz bir yüküdür (Art, 1997: 89-90). Örneğin, Trump'ın başkanlığı esnasında NATO'nun zengin üyeleri ile savunma bütçe payları üzerine giriştiği söylem kavgası bu fikrin bir dışa vurumu olarak görülebilir. Bu seçenek, İngiltere'nin 1700'lerde kıta Avrupası'nda uyguladığı strateji 'dengenin dengeleyicisi – *equilibrium strategy*' ile benzetilebilir (Joffe, 1995: 94-117). Kimi akademik çalışmalarda uzaktan dengeleme stratejisi (*offshore balancing*) olarak da ifade edilmektedir (Layne, 1997: 244).

3. İşbirlikçi güvenlik (*cooperative security*): Daha aktif olmayı gerektiren bu grand strateji alternatifine göre dünya güvenliğinin garanti altına alınması Amerikan liderliği için çok değerlidir. Her ne kadar Soğuk Savaş'tan mutlak galip olarak çıkmış olsa da dünyanın bundan sonra Fukuyama'nın 'tarihin sonu' söyleminde iddia edildiği gibi güvende olacağını kimse garanti edemez. Ancak bu seçenekte Soğuk Savaş döneminin daha çok güvenlik eksensli bağımlılığından farklı bir yorum öne çıkmaktadır. Bu görüş Amerikan liderliği ile sorunu olmayan ve liberal değerleri özümsemiş ülkelerle ittifak çemberinin genişletilmesinin ve daha çok aktörle daha stratejik bir karşılıklı bağımlılık içine girilmesinin önemini vurgular (Posen ve Ross, 1997, 23-26). Bu yolla hem Amerikan liderliği devam edecek hem de üzerindeki her türlü maliyet yükü paylaşılacaktır. Böylece ABD liderliğindeki küresel koalisyonun kendisine karşı ortaya çıkması muhtemel bir karşı oluşumu (örneğin, Çin liderliğinde bir meydan okuma gibi) daha palazlanmadan akamete uğratma ihtimali daha yüksek olacaktır.

4. Amerikan üstünlüğü (*American primacy*): Bu seçenek Amerika'nın tartışılmaz üstünlüğünün karşısına bir rakip çıkmasının imkânsız hâle getirilmesini gerekli görür. Buna göre Amerikan hükümetleri ne pahasına olursa olsun tam saha kontrolü, her türlü müdahale ve ön alıcı yöntemler yoluyla, gerektiğinde tek başına askeri güç kullanarak en küçük bir meydan okuma girişimini derhal cezalandırmalıdır (Muravchik, 1996: 1-5, Mastanduno, 1997: 133-139). Süper güç olabilmek adına Amerikan halkı bedeller ödemiştir ve artık bunun rahatlığını yaşamaya hakkı vardır! ABD insanlık tarihinde istisnai bir yere sahiptir ve altında ayrıca ilahi bir gerekçe de yatmaktadır. Amerika'nın bu biricik oluşu, boşuna değildir ve ne pahasına olursa olsun kaybedilmemelidir. Amerikan hegemonyası gerçektir ve kimilerinin iddia ettiğinin aksine zayıflamamıştır. Aynı zamanda tüm insanlık adına doğru olan da budur!

Amerikan yönetimi ve seçmenin bu opsiyonlar arasında Clinton dönemi ile birlikte yoğun gidiş-gelişler yaşadığını ifade etmek yanlış olmaz. Ayrıca bu tipoloji içerisindeki sınırların net olmadığını, her Amerikan başkanlığı döneminde birden fazlası arasında 'hibrit' uygulamalar yapıldığını da belirtmek gerekir. Unutulmamalıdır ki ABD sadece dış politika yapan bir mekanizmadan ibaret değildir. Amerikan toplumuna özgü kimi sorunlardan duyulan rahatsızlıklar ya da düşük ekonomik performans dolayısıyla hoşnut olmayan kesim daha içe dönük bir başkan tercih ederken, genellikle kıyı eyaletlerinde ve büyük metropollerde yaşayan kentli, eğitim seviyesi yüksek liberal kesim ise daha dışa dönük bir kişiyi Beyaz Saray'da başkan olarak görmek istemektedir. Özellikle Trump döneminde seçici angajman tarzının öne çıktığı söylenebilir. '*America first!*' sloganının daha içe dönme taraftarı seçimde yankı bulduğu bir gerçektir.

Benzer mantıkla Biden yönetiminin daha çok işbirlikçi güvenliği önceleyeceğini, aynı zamanda kimi jeostratejik noktalara özellikle odaklanacağını söylemek mümkündür. Yeni inzivacılık ya da tam saha Amerikan üstünlüğü tezleri sistemsel belirsizliğin daha had safhada olduğu dönemlerde gündeme gelmesi, muhtemel uç alternatifler olmakla birlikte en azından politik söylem düzeyinde seçmenlerdeki bu damarların da tatmin edilmeye çalışılmasına şaşırmmamak gerekir. Dünya genelinde yaşanabilecek beklenmedik dalgalanmalar -ki Covid-19 sürecinin bu kabilden bir dönemi işaret edip etmediğine dair resmi tam olarak görebilmek için henüz biraz erken olabilir- hem inziva hem de üstünlük (*primacy/predominance*) söylemleri daha fazla önce çıkabilir.

Amerikan dış politikasında partileri birbirinden ayıran temel farklardan biri de uygulamayı tercih ettikleri müzakere tarzları ile ilgilidir. Türkiye ile nasıl bir angajman içine girileceğini tahmin edebilmek maksadıyla iki partinin tekrar edegelmiş bu davranış kalıplarına bir göz atmakta fayda vardır. Cumhuriyetçi yönetimler daha çok tek ya da iki taraflı (*unilateral - bilateral*) görüşmeler ile sorunları çözme eğilimi gösterirken Demokratlar ikili ya da çok taraflı (*bilateral – multilateral*) yöntemi daha fazla tercih etmektedirler. Mesela, dış politikada seçici angajman tercih eden Cumhuriyetçi bir başkanın güç simetri-asimetrisi de göz önünde bulundurularak muhatabına, dış politika önceliklerini ya dayatacağı ya da ikili masa etrafında üstün taraf olmayı tercih edeceği öngörülebilir. Buna karşın Demokrat kanattan bir başkanın ise çok taraflılığa ve karşılıklı bağımlılığa yaptığı vurgu ile benzer şekilde sorunlara küresel ölçekte bakmayı tercih edip çoklu müzakere masalarına oturmaktan pek çekinmeyeceği tahmin edilebilir. Trump'ın yönetimi boyunca söylem bazında tek taraflı olduğunu, sorunları çözmek adına ise -Kuzey Kore lideri ile buluşmasında olduğu gibi- iki taraflılığı tercih ettiği, buna karşın genellikle sonuç üretmediği gerekçesiyle çok taraflı görüşmeleri anlamsız bulduğu söylenebilir. Biden'in başkanlığında bir yönetimden özellikle küresel sorunlarla ilgili çoklu müzakere, bölgesel sorunlarla ilgili ise ikili görüşme beklemek yanlış olmayacaktır.

İki parti geleneğinin uluslararası örgütlere dış politikada verdikleri rol de yine kayda değer ölçüde farklılaşmaktadır. Özellikle demokratik gelenekten gelen bir başkanın uluslararası kurumsallaşmaya daha büyük önem atfedeceğini, sorunları ikili görüşmelere indirgemek yerine örgütler bünyesine taşımayı tercih edeceğini beklemek gerekir. Liberal kurumsallaşma yoluyla dünyaya liderlik etmek, Amerikan demokratik kanadının temel dış politika tutumlarından biridir. Zira bu yolla hem şeffaflığı artırma hem sisteme güveni yükseltme hem de liderlik maliyetini aza indirmenin mümkün olacağını iddia ederler. Diğer taraftan Cumhuriyetçi ekol, uluslararası kurumları yalnızca devletin güç gösterisinin bir aracı olarak tanımladıklarından sistemin ana unsuru olarak görmemekte, Trump döneminde uç örnekleri görüldüğü gibi bu davranış biçimini çok rahat biçimde terk etmeyi göze alabilmektedirler. Bu nedenle Biden yönetiminde Türkiye ya da başka aktörlerle ilişkilerde kurumların daha yoğun olarak bir platform olarak kullanılacağını öngörmek mümkündür.

Biden'in zaferi ile sonuçlanan Amerikan seçimlerine verilen ilk tepkilerde daha çok bu seçimin Türkiye açısından yakın etkileri üzerinde durulmaktadır ve bir noktaya kadar bu tercih makul karşılanmalıdır. Ancak sağlıklı bir akademik değerlendirme yapabilmek için konuyu en azından üç farklı analiz düzeyinde ele almak faydalı olacaktır. Zira bir analiz düzeyinde ortak çıkar belirlenebilirken bir diğerinde ayırmak pekâlâ mümkün olabilmektedir. Bu ana-

liz düzeylerini ve ortaya çıkması muhtemel konu başlıklarını kısaca özetlemek gerekirse şu şekilde olabilir:

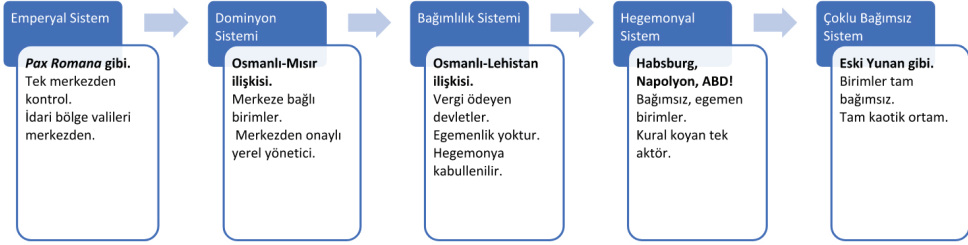
Küresel analiz düzeyi: Liberal uluslararası sistemin nereye gidiyor olduğu sorusu başlı başına devasa bir çalışma konusudur. Acaba ABD liderliğinde İkinci Dünya Savaşı sonunda kurulan -ki bunu İngilizlerin liderliğindeki bir önceki döneme kadar geri götürmek de mümkündür- liberal uluslararası sistemin artık devrini tamamlamış olduğu ve dünyanın o zaman ihmal edilmiş olan Afrika, Asya ve Latin Amerika gibi bölgelerini de içine alacak daha farklı bir uluslararası sisteme doğru gidiliyor olduğu rahatlıkla iddia edilebilir mi? Acaba Trump'ın dünya ile âdeta dalga geçen dönemi bu gidişin geri döndürülemez bir göstergesi olarak ortalama Amerikalının hırçınlığını mı yansıtıyordu; yoksa sadece çılgın bir şahsın normal akış içerisinde neden olduğu bir 'anormallik' dönemi miydi? Eğer ikinci durum geçerli ise acaba Biden başkanlığı bu küçük 'yol kazasını' giderebilecek midir? Bunlar, gerçekten çok kapsamlı sorulardır ve herhangi bir kişinin tüm bu sorulara eldeki verilere dayanarak kesin cevaplar vermesi şu an için mümkün görülmemektedir. Akademik çevrelerdeki tartışmalara bakarak bir tarafın verdiği cevabın kayda değer biçimde öne çıktığını şu an için söylemek mümkün değildir. Biden'ın tercihlerini yansıtacak öncelikli dış politika uygulamaları en kapsamlı olarak bu analiz düzeyinde anlamını bulacaktır.

Bölgesel analiz düzeyi: Trump yönetimindeki ABD'nin 'hegemonyal' aktör olarak Türkiye merkezli coğrafyada alışılmış rolünden kısmen geri adım atmasıyla doğan boşluğun pusuda bekleyen diğer küresel ve yükselmekte olan bölgesel aktörler tarafından hızla doldurulduğu görülmektedir. 'Altına hücum' benzetmesi kullanılırsa, bu hızla doldurulan güç boşluğu, bölgedeki çatışmaları Suriye ve Libya örneklerinde olduğu gibi çok karmaşık bir boyuta taşımıştır. Trump yönetiminin kısmi geri çekilme tercihini sert biçimde eleştiren Biden'ın başkan olacağı bir ABD'nin bölgeye tekrar etkin biçimde girmeye çalışacağını tahmin etmek zor değildir. Bu da ister istemez Trump'ın tacir kafası ile oluşturduğu ittifak sistemlerini derinden etkileyecek, Biden ekibi ile birlikte ABD, bölgedeki her problem alanına tekrar girmeyi tercih edecektir.

İkili ilişkiler düzeyi: İç siyasi mülâhazalar bir kenara bırakılacak olursa, Türkiye'nin içinde bulunulan yüzyılda ülke içi yönetiminde sergilediği istisnai istikrar (18 yıllık bir yönetim), aynı zamanda daha atılğan ama bir o kadar da riskler içeren bir dış politika gütmesini berabere getirmiştir. Bununla bağlantılı olarak genişletilmiş dış politika öncelikleri iç muhalefet tarafından şiddetle eleştiriliyor olsa da bu süreçte daha önemli bir aktör hâline geldiği tarafsız otoriteler tarafından da ifade edilmektedir. ABD'nin Türkiye'nin bulunduğu bölgeye daha aktif olarak geri dönme ihtimali elbette iki ülke arasında eski ve yeni bazı anlaşmazlıkları tekrar tetikleme potansiyelini barındırmaktadır. Ancak bununla birlikte özellikle ABD'nin küresel öncelikler listesine bakıldığında iki ülkenin muhtelif konularda (örneğin, Ukrayna ve NATO gibi) birbirleriyle iş birliği zeminini genişletmelerini de mümkün kılacaktır. Sadece muhtemel çatışma noktalarını belirlemek ve bu alanlara büyüteç tutmak gerçeğin sadece çarpıtılmış bir resmini sunacaktır. ABD'nin çoğu yönden Türkiye'den güçlü olduğu tartışılmasa da ikili arasındaki ilişki bundan 70 yıl önceki bağımlılık düzeyinden çok farklıdır.

Yukarıda bahsedildiği gibi Türkiye'de ABD dış politikası denince daha çok ikili analiz düzeyi aklı gelmektedir. Ancak Türk-ABD ilişkilerinin geleceğini, dünya sisteminin dinamiklerini anlamadan değerlendirmek sağlıklı sonuçlar vermez. Bu başlığı daha detaylı irdelemek

adına dünyada ortaya çıkması muhtemel sistem tipolojisinden kısaca bahsetmekte ve içinde bulunulan geçiş döneminin nasıl bir sisteme tekabül ettiğini anlamaya çalışmakta fayda olabilir.

Şekil 1. Uluslararası sistem tipolojisi. Adam Watson'un eserinden uyarlanmıştır.
(Watson, 1993: 13-18)

Yukarıda basite indirgenmiş diyagrama bakıldığında bugünkü uluslararası sistemin bu yelpaze içinde sağdaki iki modelin arasında bir yerde hareket hâlinde olduğu söylenebilir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kısa dönemin ABD'nin hegemonyal bir sistemin liderliği konumuna en fazla yaklaştığı an olduğu ifade edilebilir. Tam hegemonyal bir konuma ulaşamamış olmasının gerekçesi ise iki kutuplu dünyadaki Sovyet rekabetidir denebilir. Sistemin işleyiş kurallarını koyabilme üstünlüğünü bu denli tatmış olan ve buna uygun davranış kalıpları benimsemiş olan bir devletin bundan vazgeçmesinin kolay olmayacağı açıktır. Sistemin daha fazla çoklu bağımsız modele doğru kaydığı daha kaotik bir dönemde hegemonyal alışkanlıklarla ABD'nin kimi zaman -Trump başkanlığında olduğu gibi- buyurgan dil kullanması, uluslararası kurumlara kendi çıkarlarını korumadığı iddiasıyla meydan okuması ya da kimi aktörlere karşı tek başına kurduğunu düşündüğü örgütler yoluyla sıkıştırma uygulamasına şaşırmmamak gerekir. Türkiye'nin bu hegemonyal ilişki tarzından uzaklaştığı nispette ABD ile ilişkilerinde de o derece sancılı bir süreç yaşanacağı tahmin edilebilir. Bu nedenle büyük güç ile arasındaki ilişki tarzını değiştirme niyetini açıkça ifade etmekten kaçınmayan bir Türkiye, aslında Trump-Biden ikilisinden bir tanesini kolay kolay tercih edemez! Buna mukabil yaşanacak hükümet değişimine ve gelecek olan başkanın kişisel özelliklerine göre pozisyon belirleyebilir ya da ona göre içinde bulunduğu hegemonya karşıtı uluslararası 'koalisyonu' genişletme eğiliminde olabilir. Esasen Türkiye'nin önündeki temel soru, Biden ile nasıl yapacağı değil, tekrar bölgeye gelecek olan ABD'yi kimlerle ve nasıl dengeleyeceğidir.

Parti farkları ve grand strateji tercihleri bir yana Trump'ın pragmatik piyasa mantığı ile Biden'ın uzun yıllar Senato'da ve sonrasında başkan yardımcılığı esnasında edindiği diplomatik tecrübe önemli bir fark oluşturmaktadır. Trump'ın tacir kafasının aksine Biden'ın prensipler bazında ilerleyeceğini tahmin etmek zor değildir. Özellikle ABD'nin liberal kanadının ezber konularından olan temel insan hakları, demokratik katılım, hukukun üstünlüğü, azınlık hakları gibi öncelik listesi iki ülke arasındaki yorum farkından dolayı problem üretmeye her zaman adaydır. ABD liberal kanadının özellikle kendi yörüngesinden çıkma eğiliminde olan

* ABD'nin Soğuk Savaş'ın ilk zamanlarındaki ezici üstünlüğüne bakarak kimi zaman o dönem için benzetme yoluyla *Pax Americana* isimlendirmesi kullanılmıştır. Ancak bu sistemin mutlak tek merkezden yönetim anlamına gelen Roma tarzı emperyal sisteme benzerliği yoktur. Burada kastedilen aslında bir tür 'hegemonya'dır.

ülke yönetimlerine karşı bu klasik ‘paketi’ açmayı tercih ettiği sır değildir. Ancak prensiplerin ötesindeki stratejik alanlarda iş birliği her zaman mümkündür. Örneğin, Rusya’ya karşı daha sert bir politika benimseyeceğinin sinyallerini veren -ki buna Putin kendisini seçim zaferi için tebrik etmeyerek bir cevap vermiştir- Biden, bu konuda NATO içindeki güçlü aktörlerden en fazla Türkiye ile koordine olabilir. Bir yandan Yunanistan, Kıbrıs, Akdeniz ve Ermenistan ile ilgili konularda Türkiye ile farklılaşırken Ukrayna, Kırım, AB ve Kafkasya gibi konularda politikalar pekâlâ ortak bir zemin bulabilir. Diğer bir ifade ile ABD-Türkiye ilişkilerinin gelecek dönemde seyrini Türkiye’yi özellikle paranteze alarak değil, Biden’lı Amerika’nın küresel öncelikleri bağlamında ele almak gerekir. Eğer ABD Rusya’nın hareket alanını kısıtlamayı bir öncelik olarak belirlerse Karadeniz’in kuzeyi başta olmak üzere Kafkasya ve Orta Doğu’da birlikte hareket edebilmek için en makul ülke yine NATO müttefikleri olan Türkiye olacaktır. Bu rasyonel düzlem iki ülke arasında şu an dikenli görünen bazı konuların uzlaşma yoluyla zamanla marjinal hâle indirgenmesini sağlayabilir.

Biden’in birinci önceliğinin ABD’nin bozulan ‘özgür dünyanın lideri’ imajını tamir etmek olacağı söylenebilir. En azından Amerikan toplumunun oy veren çoğunluğunun ve özellikle gelişmiş dünyadaki Trump karşıtlarının Biden’dan böyle bir beklentisi olduğu kesindir. Trump döneminde ABD’nin ayrıldığı küresel ve bölgesel ölçekli çoğu sürecin son birkaç yıl içinde ABD karşıtı bazı oluşumları tetiklediği açıktır. Örneğin TPP (Trans Pacific Partnership)’ten çekilmesiyle liderliği Çin’e bırakan Amerikan yönetiminin şimdi RCEP (Regional Comprehensive Economic Partnership) ile rekabet etmesi gerekecektir. Hatta Çin gibi son dönemde çevreyi en fazla kirlletmesi ile ünlenmiş bir ülkenin Trump döneminde çevreci söylemlerle rol çalmaya başladığına dahi tanıklık etmekteyiz. Çin ve Rusya gibi iki geleneksel büyük aktöre karşı çok ciddi bir sıkıştırma/çevreleme stratejisi güdeceği sinyalini veren Biden yönetimi, Trump’ın çekildiği çoğu küresel kurumla olan bağını yeniden kurarken aynı zamanda güven tazelemek zorunda kalacak, bu esnada Türkiye’nin canını sıkacak bir politikayı büyük ihtimalle derhal sergilemeyecektir.

Özetlemek gerekirse ABD’nin Soğuk Savaş yıllarından kalma buyurgan tavrı, Türkiye’de hemen her kesim tarafından son derece yadırganmakta, hatta bu tarz üst perdeden söylemler hem iktidar hem de muhalefet partilerince şiddetle protesto edilmektedir. Yeni yönetim bu söylem tarzını değiştirip Türkiye’nin makul endişelerini ve yeniden tanımlanmış milli çıkarlarını gözetken bir noktada uzlaşmaya yaklaştığı müddetçe ilişkiler en kötü ihtimalle Trump dönemindeki kadar uyumlu olabilir. İki ülke arasındaki en büyük engel ne S-400, ne F-35 ne de EastMed sorunlarıdır. Sorun daha çok Türkiye’nin yeni milli çıkar tanımlamasının ve buna dair benimsenen ‘proaktif’ dış politika anlayışının Amerikalı müttefikleri tarafından tam olarak anlaşılmamış ya da kabullenilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. En basitinden ABD’nin yeni başkanının kendi kıtasından bakışla ‘kontrolden çıkma’ eğilimi gösteren Türkiye’de gerektiğinde iktidar değişikliği yapabileceği düşüncesinden vazgeçmesi, daha önce yapmış olduğu doğrudan ya da dolaylı müdahalelerle ilgili açık sözlü olup ikili ilişkileri tamir yoluna gitmesi, iki ülke arasında yeni bir ortak çıkar anlayışının miladı niteliğinde olacaktır. Yapılacak analizler var olan küçük bir pastadan kimin daha fazla pay kapacağına odaklandığı müddetçe geleceğe dair kara bir tablo ile karşılaşılacağı açıktır. Diğer taraftan iki ülke liderleri, diplomatik maharetle problemleri ve çıkarları, kişilerden soyutlayarak ve ancak bir paket hâlinde çözme tarzı (*linkage politics*) geliştirebildikleri müddetçe pastayı büyütmeyi başaracak, iki müttefik ülkeyi aynı anda tatmin etmeleri mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Art, R. J. (1997). A Defensible Defense: America's Grand Strategy After the Cold War. M. E. Brown, O. R. Cote, S. M. Lynn-Jones ve S. E. Miller (Ed.), *America's Strategic Choices* içinde (50-98 ss.). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Gholz, E., Press, D. G. ve SAPOLSKY, H. M. (1997). Come Home, America: The Strategy of Restraint in the Face of Temptation. *International Security*, Vol. 21, No. 4 (Spring 1997). Cambridge, MA: MIT Press.
- Joffe, J. (1995). "Bismarck" or "Britain"? Toward an American Grand Strategy after Bipolarity. *International Security*, Vol. 19, No. 4 (Spring 1995). Cambridge, MA: MIT Press.
- Layne, C. (1997). From Preponderance to Offshore Balancing: America's Future Grand Strategy. M. E. Brown, O. R. Cote, S. M. Lynn-Jones ve S. E. Miller (Ed.), *America's Strategic Choices* içinde (244-282 ss.). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Malanczuk, P. (1997). *Akehurst's Modern Introduction to International Law*. New York, NY: Routledge.
- Mastanduno, M. (1997). Preserving the Unipolar Moment: Realist Theories and U.S. Grand Strategy after the Cold War. M. E. Brown, O. R. Cote, S. M. Lynn-Jones ve S. E. Miller (Ed.), *America's Strategic Choices* içinde (123-162 ss.). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Muravchik, J. (1996). The Imperative of American Leadership: A Challenge to Neo-Isolationism. Washington, DC: The AEI Press.
- Posen, B. R. Ve Ross, A. L. (1997). Competing Visions for U.S. Grand Strategy. *International Security*, Vol. 21, No. 3 (Winter 1996/97). Cambridge, MA: MIT Press.
- Steel, R. (1996). *Temptations of a Superpower*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Watson, A. (1993). *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*. New York, NY: Routledge.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNİN ULUSLARARASI GÜVENLİĞE ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Deniz TANSİ

Yeditepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi Bölümü
dtansi@yeditepe.edu.tr

ÖZET

Doğu Akdeniz’den Kafkasya’ya uzanan zeminde, Türkiye-İsrail ilişkilerinin, “*özel bir ilişki*” modeli zemininde, tarihsel boyutta, farklı ve zıt siyasalarla süreklilik arz ettiği görülmektedir.

Çalışmanın içerisinde, Türkiye-İsrail ilişkilerinin 1949’dan itibaren varlık nedeni, konjonktürel gelişmeler, 1958 Çevresel Pakt’taki askeri ve istihbari işbirliği Trident’tan, 1967 ve 1973 savaşlarındaki tutum farklarına, 1980’deki Kudüs kararından, 1982 I. Lübnan Savaşı’na tarihsel zeminde güvenlik boyutları yer almaktadır. Soğuk Savaş sonrasında 1996-1997 ekonomik ve savunma antlaşmaları, 1998’de terörist başının Suriye’den çıkışı ve 1999’da Türkiye’ye iade edilmesinde, İsrail-ABD’nin kont-terör yaklaşımları, 2009’daki Davos krizi ve 2010 Mavi Marmara hadiselerinin ardından yaşanan gerilim politikası, 2016’daki normalleşme, 2016’dan sonra ABD’nin İsrail’in işgal-ilhak politikalarına verdiği destekle yeniden sorunların arttığı yüzey ele alındıktan sonra; 2009’dan itibaren İsrail’in Doğu Akdeniz’deki doğal gaz yatakları, deniz yetkileri anlaşmazlıkları, münhasır ekonomik bölgeler çerçevesinde, enerji işbirlikleri ya da çatışmaları temelinde ilişkiler, güvenlik boyutuyla çözümlenerek, Yunanistan’dan Suudi Arabistan’a, Çin karşıtı eksende, İsrail’in merkezi konumu, Türkiye’nin 2016 sonrasında, ulusal çıkarları parantezinde mevcut statükoyu sorgulayan, ulusal savunma sanayisi, ekonomik potansiyeliyle bölgedeki gücünü sadece caydırıcılık değil, siyaset değişimi başlığında da ifade eden yaklaşımlarıyla; İsrail’in enerji koridorlarını da içeren bağlamda, Azerbaycan’dan Doğu Akdeniz’e ve Basra Körfezi’ne uzanan haritada, işbirliği/rekabet siyasaları realist teorilerin uygulamasında, çıkarların yansımaları temelinde ele alınacaktır.

GİRİŞ: Türkiye-İsrail İlişkilerinin Kuruluş Süreci

Türkiye-İsrail ilişkilerinin tarihsel anlamdaki varlığında, Soğuk Savaş'ın başlangıcında, Türkiye'nin ABD müttefiki olma süreci, Batı Blok'unda yer alma tercihi ön plana çıkmıştır. 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulu'na Britanya'nın Filistin mandasından çekilmesini içeren 181 sayılı *"taksim planı"* nı içeren karar tasarısı geldiğinde, Türkiye, Arap ülkeleri ile birlikte muhalif bir tutum almış, Filistin'de *"Tek devletli çözüm"* siyasetinden yana tavır takınmıştı. Gelgelelim İsrail'in Mayıs 1948'de, 181 sayılı karara (UNISPAL, 2020) atfen *"tek taraflı"* kuruluş ilânı, İsrail-Arap Savaşına neden olmuş; Batı Şeria, Ürdün'de Gazze Şeridi ise Mısır'da kalmıştı. 1949 Şubat'ındaki İsrail-Arap ateşkesinden sonra Türkiye, 1949 Mart'ında İsrail'i *"de jure"* olarak tanıdı. Aradaki tutum farkının nedeni, Türkiye'nin Mart 1947 Truman Doktrini'nin ilânıyla, ABD'nin müttefiki olmaya yönelmesi, 1947'de olmasa da, 1949'da bu etkinin net bir biçimde ortaya çıkmasıdır. Bu politikanın temelinde, ABD'deki Yahudi lobisinin, Türkiye'nin müttefikliğinde oynadığı rolün payını da unutmamak gerekmektedir.

İki ülkenin ilişkileri, Soğuk Savaş'ın Ortadoğu'ya yayılması, BAAS rejimlerinin, askeri darbe ya da siyasal hamlelerle bölgede iktidarları ele geçirmesi, kendi rejimlerini tahkim etmesiyle daha işlevsel bir hâl almıştır. Mısır'da Nasır'ın Hür Subaylar cuntası ile Kral Faruk'u devirmesi, 1958'de General Kasım'ın Irak'ta kraliyeti sonlandıran darbesi, ikili ilişkilerde, çeşitli boyutları ön plana çıkarmaya başlamıştır. İsrail, bölgede Türkiye'nin de dâhil olduğu, bölgedeki ABD müttefiklerinin yer aldığı, bölgesel paktlara, Arap dünyasındaki İsrail karşıtı kamuoylarından dolayı doğrudan katılamamıştır. 1955'te kurulan Türkiye-İran-Pakistan-Irak ve Britanya'nın üye olduğu Bağdat Paktı, 1958 darbesiyle Irak'ın ayrıldığı ve CENTO'ya dönüşen hâli de, altı çizilen zeminde, bu örnekler bağlamında geçerlidir. Bağdat Paktı'nın 1956 Tahran Zirvesi'nde, Süveyş Krizi'nde İsrail ile işgal edilmeye çalışılan Mısır'ı da kınaması, Britanya ile Fransa'ya yönelik herhangi olumsuz bir tavır alamaması, Nasır'ın önderliğindeki *"Arap Sokağı"* nın, Batı karşıtı, SSCB yanlısı eksenini de daha da güçlendirmiştir.

Soğuk Savaş'ın kutuplaştırıcı siyasetinin faal olduğu bölgesel siyasalarda, Türkiye-İsrail arasında gizli imzalanan *"Çevresel Pakt"* (Kaya, 2010) ile hem askeri-istihbari bir sürekli ilişki ihdas edilmiş, bu minvalde Trident adı verilen istihbarat ağı kurulmuş hem de anti Komünizm ve pan-Arabizme karşı, özel bir ilişki modeli ortaya konulmuştur. İki ABD müttefikinin kendi şartlarında geliştirdiği yüzeyde, 1949'dan itibaren, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olup da İsrail'i tanıyan ilk ve tek ülke olma vasfı, bu arada bölgedeki tek NATO üyesi olma niteliği oldukça işaret edici olmuştur.

Ne var ki, ikili ilişkilerin dostluk, düşmanlık ya da müttefiklik değil de yoğun ilişkileri (Bengio, 2004) başlığında tanımlanması, her konuda yakın bir bakış açısının, Soğuk Savaş'ta da geçerli olmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Irak'taki yeni rejime karşı, Molla Mustafa Barzani, 1958 darbesinden sonra Irak'a dönmesine rağmen, beklediği sözlerin yerine getirilmemesini gerekçe göstererek, etnik bir ayaklanma başlatmıştı. 1962-1975 arasındaki süreçte, ayaklanmaya iki ABD müttefiki olan Şah'ın İran'ı ile İsrail destek vermiş, NATO üyesi ve ABD müttefiki Türkiye ise destek vermemiştir. Ulusal çıkarlar zeminindeki farklı siyasetler, Soğuk Savaş'ın 1960'lı yıllardaki seyrinde temel bakış açısı farklarını daha somut bir zeminde ortaya koyacaktır.

Johnson Mektubu Sonrası Türk Dış Politikası, 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları

Soğuk Savaş'ta, Türk Dış Politikası'nda “Üçüncü görelî özerklik dönemi” olarak adlandırılan 1960-1980 arasında, Türkiye-İsrail ilişkilerinde daha çok krizler yaşanmaya başlandı. 1964 Johnson Mektubu'nun ardından, içinde bulunduğu Batı Bloğu ve müttefiki ABD'ye daha mesafeli duran Türkiye, 1967'de meydana gelen “6 Gün Savaşı”nda, Türkiye Arap ülkelerini İsrail'e karşı destekledi hatta Arap ülkelere yönelik insani yardım için SSCB'ye hava sahasını açtı. 1969'da Mescid-i Aksa'ya yapılan saldırıdan sonra Türkiye, diğer bölge ülkeleri ile birlikte İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'nün kurucuları arasında yer aldı. Batı ülkeleri ve İsrail için, Türkiye'nin değerlendirilmesi, SSCB yanlısı bazı rejimlerle, aynı örgüt içinde bulunması idi. 1973 Yom Kippur Savaşı'nda da Türkiye, İsrail'e karşı Arap ülkelerini desteklerken, 1973 sonrasındaki petrol krizlerinin etkisinden kurtulamadı.

İsrail, 1978 Camp David süreci ile Mısır tarafından tanınarak, ilk kez bir Arap ülkesi tarafından tanındı. ABD'nin vesayetinde yaşanan bu yakınlaşma, İsrail'in bölgedeki yalnızlığını gidermek açısından önem taşıırken, bu eğilime, 1980'li yıllarda Ürdün de katılacaktır. Türkiye açısından konunun önemi ise, 1949-1978 arasında, nüfusunun çoğunluğu Müslüman bir ülke olarak, İsrail'i tanıyan tek ülke olma tekelinin ortadan kalkması oldu. Bu gerçi bir bakıma, Türkiye'nin de bölgede ve İslam dünyasında, bu konudaki tekil durumunun sonlanması ile yalnızlıktan kurtulması çerçevesinde değerlendirilebilir.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde, İsrail'in 1980 tarihinde Kudüs'ün tamamını tek taraflı başkent ilan etmesi ile 1982'de gerçekleşen I. Lübnan Savaşı, önemli krizleri tetikledi. Türkiye, Kudüs kararının ardından İsrail'deki diplomatik misyonunu, II. Kâtiplik düzeyine indirgerken, I. Lübnan Savaşı, Beyrut'ta yaşanan Sabra ve Şatilla katliamları ile çok sert bir biçimde İsrail'i kınadı. Ancak bu duruma rağmen, Lübnan'da Bekaa Vadisinde Suriye kontrolündeki terör karargâhlarına istihbarî müdahalelerde ikili ilişkilerin önemli izdüşümleri olmuştur.

Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler

Soğuk Savaş'ın bitişi, aslında Türkiye'nin elini rahatlatmıştır. 1975'ten itibaren FKÖ'yü, 1988'de sürgünde ilân edildiği gündem itibaren Filistin devletini tanıyan Türkiye; 1990'lı yılların başında İsrail ve Filistin'in diplomatik temsilini büyükelçilik düzeyine çıkardı.

1998 sonbaharında PKK terör örgütü başı Öcalan'ın Suriye'den çıkartılmasında, Türkiye ve İsrail'in çifte baskısı, Öcalan'ın Türkiye'ye iadesinde ABD-İsrail istihbaratının işlevi, ikili ilişkilerde Soğuk Savaş'tan beri geçerli olan, teröre karşı işbirliğinin önemli bir yüzeyi vardı.

Baba Esad'ın ölümünün ardından, Türkiye'nin Suriye ile gelişen ilişkilerinde, 2009'a kadar, Suriye-İsrail görüşmelerinde Türkiye'nin aracı olduğu da bölgedeki inisiyatifler açısından kayda değerdir.

Davos Krizi ve Mavi Marmara'nın Etkisindeki İlişkiler

Türkiye-İsrail ilişkilerinde, tarihsel süreçte görülmeyen sorunlar, 2009 sonrasında baş göstermiştir. Başbakan Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Peres ve moderatör Ignatius arasındaki sözlü tartışmanın ardından, Ekim 2009'da İsrail, Anatolian Eagle tatbikatından Türkiye tarafından çıkartıldı, “dizi krizi”, “alçak koltuk krizi”nin ardından, uluslararası sularda, İsrail

komandolarının Türk yurttaşlarını taşıyan ve Mayıs 2010'da Gazze'ye insani yardım ulaştırmak isteyen Mavi Marmara gemisine müdahalesi, 20 Türk yurttaşını öldürmesi üzerine, Türkiye İsrail'le diplomatik ilişkilerini en alt düzeye indirdi, büyükelçiler karşılıklı çekildi. Cenevre'de bulunan BM İnsan Hakları Komisyonu, Türkiye'yi haklı bulsa da, 1 yıl sonra kanaatini açıklayan Palmer Komisyonu, Türkiye ve İsrail'i eşit oranda haksız buldu. Türkiye, 2011 Eylül'ünde söz konusu kararı kabul etmeyerek, ekonomik ilişkilere dokunmadan, İsrail'le ilişkileri normalleştirmek için 3 temel koşul öne sürdü:

Özür,

Ölen yurttaşlarımız için tazminat,

Gazze'ye yönelik ablukanın sona erdirilmesi.

Türkiye, Filistin'le ilgili bu koşullar bağlamında, ilk kez doğrudan taraf olurken, Obama'nın İsrail gezisinde, İsrail Başbakanı Netenyahu'nun telefonla 2013'te Başbakan Erdoğan'dan özür dilemesi, İsrail'in 2016'da tazminat talebini kabul etmesi ve ablukayı sadece Türk gemileri için kaldırmasıyla, bir aşamaya gelindi.

Ne var ki, 2016'da ABD Başkanlığı görevine seçilen ve 2017'de göreve başlayan Donald Trump'ın, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak kabul etmesi, Golan'daki İsrail işgalini yok sayarak, BM Güvenlik Konseyi'nin 1967 tarihli, 242 sayılı kararına rağmen, Golan'ı İsrail toprağı sayması, Batı Şeria'nın İsrail tarafından olası ilhakını kabul etmesi ile normalleşmeyi de engellemiş oldu. Danışmanı Kushner'in öncülüğünde, 50 milyar \$'lık "*ekonomik paket*" ile Filistin'i âdeta İsrail için satın almaya çalışan Trump; BAE, Bahreyn gibi ülkeler tarafından İsrail'in tanınmasını sağladı; Suudi Arabistan-İsrail normalleşmesinin de ön adımlarını attı.

2020 seçim sonuçları zemininde, ABD Başkanlığı'na seçilen Biden'ın mevcut siyasaları nasıl yönlendireceğı, 2021 Ocak ayından itibaren belli olacaktır.

İsrail'in 2009 Davos krizi sonrasında, önce güvenlik, sonra da aynı yıl içinde keşfettiğı doğal gaz yatakları ile Doğu Akdeniz'de yeni arayışlara girmesi söz konusu oldu. Yunanistan, Kıbrıs Rum Yönetimi ile başlayan yakınlaşma, Mısır ile daha geniş bir içeriğe kavuştu; Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ile adeta Çin'in "*Tek Kuşak, Tek Yol*" projesine yönelik set çekildi. İsrail, bu ekseninde, deyim yerinde ise "*hub*" hâline geldi. Öte yandan, ABD Başkanı Carter (1976-1980)'in Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası kitabında işaret ettiği ve günümüzde US Cent Com'un resmi haritası olan, Kazakistan'dan Afrika Boy-nuzu'na uzanan "*kalpgah*"ta da İsrail kendisine önemli roller biçmektedir.

Türkiye'nin dışlandığı haritalarda, İsrail, Hersh'in "*Plan B*" (Hersh, 2004) makalesinde belirttiğı üzere, Irak'ta yaşanan II. Körfez Savaşı sonrası, Mistaravim grubu ile Barzani peş-mergelerini eğitmiş, kendi üniversitelerinde, Kürt çalışmalarına yönelik enstitüler kurmuş, tezler yazdırmıştır.

Bununla birlikte, bağımsızlığını ilân ettiğinden beri, Azerbaycan'la yakın ilişkileri olan İsrail, bu konuda Türkiye ile koştur siyasalar izlemektedir. İsrail açısından Barzani bölgesi ve Azerbaycan başlıklarında, İran'ı denetleme başlığı daha fazla yer kaplamaktadır. İsrail ve İran'ın 2004'te milli güvenlik belgelerinde karşılıklı olarak, birbirlerini "*öncelikli tehdit*" iân etmesi, vurguladığımız yüzeyi daha çok vurgulamaktadır.

Yaşanan sorunlara karşın, Azerbaycan'la birlikte, Doğu Akdeniz'deki enerji rekabeti, münhasır ekonomik alan anlaşmalarındaki zıt gelişmeler, Doğu Akdeniz'den Kafkasya'ya, ikili ilişkilerde enerji başlığında kriz ve fırsat olanaklarını ortaya koymaktadır.

Yunanistan ve Rum Kesimi ile East Med adındaki, 2 bin km uzunluğundaki boru hattı ve 6 milyar \$'lık maliyeti içeren işbirliğinde, İsrail'in doğal gazını bu rotadan pazarlaması, çok gerçekçi gözükmemektedir. Türkiye'nin Karadeniz'de açıklanan doğal gaz yatakları ile artık bir doğal gaz kaynağı ülke olması, Azerbaycan'dan gelen Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile Kafkas petrolünü Doğu Akdeniz'e, Mavi Akım ile Rus doğal gazını, uluslararası piyasalara ulaştıran “hub” konumuyla, İsrail doğal gazını da uluslararası piyasalara ulaştırma yeteneğine sahiptir. İsrail'in, Trumo döneminde olgunlaştırılan yeni eksene rağmen, Türkiye ile işbirliği, kazan kazan ilkesi doğrultusunda, yeni gelişmeleri güçlendirecektir.

Ancak en önemli sorun, İsrail'in Filistin'i yok sayan, konuyu askeri seçeneklerle gündemden çıkarmaya çalışan politikalarıdır.

Bu da geçmişte olduğu gibi, bugün de ikili ilişkilerde ve bölgesel perspektifte ve dünya politikalarında sorun yaratmaktadır.

İsrail'in bölgede tehdit algısı İran üzerinde işlerken, Esad-Hizbullah zemininde, Suriye-Lübnan'da sorunları ifade etmektedir.

Türkiye de Esad politikalarından rahatsız olurken, Suriye'de 2016 yazından beri Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtları ile PKK/PYD/YPG terör aparatçılarına karşı, güvenli bölge yaratmıştır. ABD'nin destek verdiği PKK/PYD/YPG terör antitesine karşı, Irak'ta Barzani'ye destek veren İsrail, benzer bir yakın strateji uygulamamaktadır.

SONUÇ

Toparlayacak olursak, benzer ve çelişen siyasalarda:

Doğu Akdeniz’de Yunan-Rum tezlerine destek vermek, İsrail için deniz alanı kayıplarına neden olabilir. Türkiye ise, kendisinin dışlandığı deniz alanlarında, 2019 sonbaharı itibarıyla Doğu Akdeniz’de Libya’yla yaptığı anlaşma çerçevesinde mevzi kazanmış, İsrail-Kıbrıs Rum Kesimi-Yunanistan’ın East Med projesini, hem finansal hem de deniz yetkileri açısından anlamsız kılmıştır. İsrail-Türkiye doğal gaz işbirliği, mevcut projeyi tamamen geçersiz duruma getirecektir.

Suriye’de Türkiye ve İsrail, farklı nedenlerle Esad rejimine karşıdır. İsrail için öncelik İran’ın Esad desteği ve Lübnan’daki Hizbullah yapılanmasıdır. Türkiye ise Suriye’de PKK/PYD/YPG terör antitesi, ABD siyasaları, Rusya’nın Esad müttefikliğinden rahatsızdır. İsrail de Rusya’nın Suriye ve Doğu Akdeniz’deki varlığını benimsememektedir.

İsrail’in Azerbaycan siyasası, Türkiye için “iki devlet, tek millet” bağlamındaki Azerbaycan ilişkilerinde koşutluk taşısa da, İsrail için öncelik, Azerbaycan zemininde de İran tehdidir. Bu zeminde, telekomünikasyon, medikal ve savunma zemininde İsrail yatırımları Azerbaycan’da önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye için Azerbaycan ilişkileri, KKTC ile birlikte Doğu Akdeniz-Kafkasya çerçevesinde, yeni stratejik yüzeyi güçlendirmektedir.

Irak özelinde, Barzani bölgesi bağlamında her iki ülke, benzer bakış açıları olsa da İsrail için Irak temelinde de konu İran odaklıdır.

Körfez ülkelerinin İsrail’i tanımaya başlaması, Trump’ın son zamanlarında önemli hamleler olsa ve İsrail’i yalnızlıktan kurtarmış gibi gözüксе de Türkiye olmadan, bu zeminin tamamlanması, Trump sonrası dönemde gerçekçi bir çerçeveye sahip değildir.

ABD ile ilişkilerde ise Türkiye’nin ABD kurulu düzeni ile İsrail hükümetinin Netenyahu’nun liderliğinde Biden’le olan siyasal açmazları, mefhum-ı muhalifinden bir başka yakınlaşmanın başlangıcı olabilir.

Realist ekol başlığında, çıkarlar, çelişkilere rağmen, hassas bir dengede de olsa kriz ve fırsatları içermekte, bu durum, doğrudan güvenlik politikalarına, bölgesel ve uluslararası ölçekte yansımaktadır.

KAYNAKÇA

Kaya, E. (2020). “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem”, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/43524>.

Bengio, O. (2004). *The Turksh-Israeli Relationship, Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*, Palgrave Macmillan.

Hersh, S. (2004). “Plan B”, New Yorker, June 21, 2004. <https://www.newyorker.com/magazine/2004/06/28/plan-b-2>.

<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/7F0AF2BD897689B785256C330061D253>

DOĞU AKDENİZ'DE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ÇOK TARAFLILIK STRATEJİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Güney Ferhat BATI

Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
guneyferhat26@gmail.com, f.bati@auc.edu.tr

GİRİŞ

Tarihten günümüze kadar stratejik konumu nedeniyle Akdeniz, her dönemde güç mücadelesinin merkezi olagelmıştır. Doğu Akdeniz bölgesi üretim gücünün yoğun olduğu Asya kıtasının; zengin doğal kaynaklara sahip Arap yarımadası ve Afrika kıtasının; gelişmiş ülkelerin bulunduğu, enerji ve ham madde ithalatının en fazla olduğu Avrupa kıtasının birleştiği alan olması nedeniyle ticaret, ulaşım ve enerji aktarımında önemli bir merkez olmuştur. Bu bağlamda, Sicilya Adası ile Tunus'un doğusunda kalan bölgeyi kapsayan 'Doğu Akdeniz Havzası' önemli bir ticaret merkezi konumunda bulunmaktadır. 1969 yılında Mısır'ın doğalgaz keşfi ile başlayan ve devamında birçok sahada yeni enerji rezervlerinin bulunmasıyla devam eden süreçte Doğu Akdeniz, dünya gündeminde önem arz eden bir konuma gelmiştir (Yorulmaz, 2019:80). Doğu Akdeniz'in önemi sadece ticaret yolunu içinde barındırması değildir. Dünya'nın siyasi olarak en karmaşık bölgelerini de etrafında toplamıştır. Doğu sınırı olarak Orta Doğu'ya denizden giriş kapısı olan Doğu Akdeniz, 2011 yılından itibaren büyük değişimler yaşayan ve yaşanan bu değişimlerin Arap Baharından Akdeniz Depremine revize edilen adlandırması ile Kuzey Afrika ülkelerinin bir kısmını havzası etrafında toplamaktadır. Günümüzde Doğu Akdeniz bu konumu ile önemli jeopolitik değişimlerin/kırılmaların yaşandığı coğrafyalara ev sahipliği yapmakta ve bu jeopolitik önemi ile de Dünya siyasetinin dikkatle takip ettiği stratejik bir havza olarak Dünya siyasetinde ön plana çıkmaktadır (Turhan, 2016:21).

Avrupa Birliği (AB), kendine özgü-münhasır (sui generis) kurumlarıyla dünyada örneği bulunmayan tek "*Uluslarüstü*" yapı olmaya doğru ilerlemektedir. Günümüzde XXI. yüzyılda AB, ekonomik ve siyasi bir küresel gücü konumuna gelmiştir. AB'nin bütünleşme süreci ise Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ile başlamış, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) kuruluşu ile devam etmiştir. AB bütünleşme yolunda 1967'de üç kurum (AKÇT, AET, AAET) yürürlüğe giren Füzyon Antlaşması

ile birleşerek Avrupa Toplulukları (AT) ismini almıştır. AB, sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan bakıldığında iktisadi, siyasi ve hukuki alanlarda birlik olabilmeyi başarmış tek örgütlenmedir (Özgöker ve Batı, 2016:1). Akdeniz, stratejik bakımdan Avrupa Birliği (AB) için de önem taşımaktadır. Özellikle son dönemde, Avrupa'ya yönelik yasadışı göç, bu bölgenin güvenlik açısından AB için ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bunun yanında, AB için Kuzey Afrika ve Sahra altı Afrika'sının önemi de Akdeniz jeopolitiğini etkilemektedir. AB, bölgenin stratejik önemine uygun politikalar üretmeye çalışmaktadır. Bu şekilde, AB için Akdeniz, stratejik bakımdan hayati bir öneme sahip bölge olmaktadır (Oba, 2019:32). Bu bağlamda, AB'nin Doğu Akdeniz politikasındaki ilişkilerini gerek siyasi ve ekonomik, gerekse çok taraflı olarak irdelemek-analiz etmek yerinde olacaktır. Dünyamızdaki tek kutupluluğun yerini çok kutupluluğun (çok taraflı) aldığını ve bunun jeopolitiğe yansımalarının çok olduğu aşîkârdır. Bu nedenledir ki Doğu Akdeniz fazlasıyla önem arz etmektedir.

Akdeniz'de Avrupa Birliği (AB) ve Barselona Süreci

AB, Akdeniz devletlerine şu sebeplerle önem vermektedir. İlk olarak Avrupa petrolünün önemli bir kısmı Akdeniz devletlerinden sağlanmaktadır. Öte yandan, söz konusu devletler, Avrupalılar için önemli bir pazar özelliği taşımaktadır. Böylelikle, Kıta Avrupa'sı ile Akdeniz devletleri tarihsel gelişim çerçevesinde ticari olarak içli dışlı olmuşlardır. Bu doğrultuda, Kıta Avrupa'sının Akdeniz devletlerine olumlu izlenimleri olmuştur. Keza aynı şekilde Akdeniz devletlerinin AB'ye karşı olan izlenimleri de olumlu seyretmiştir. Bu düzlemdeki AB, 1960 sonrasında küreselleşecek olan dünyamıza gücünü kanıtlayacaktır. Zira bu güç gösterisinden sonra Akdeniz devletlerinin çok taraflı ilişkiler ile AB'ye yöneldiğini vurgulayabiliriz (Şimşek, 2003:2).

AB'nin ekonomik ortaklarından olan Akdeniz'deki devletler ile ilişkileri, çift taraflı antlaşmalar ile tarihsel perspektiften bakıldığında 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Akdeniz havzasında devletlerarasında artış gösteren belirsizlikler ister istemez AB'nin stratejiler oluşturmaya sebep olmaktadır. Özellikle, 1970 ve sonrasındaki yıllarda 'Küresel Akdeniz Siyaseti'ne odak olduğu aşîkâr. AB, Atlantik ötesindeki (Amerika Birleşik Devletleri) siyasete rağmen rollerini güncelleyerek çok taraflı Akdeniz siyaseti oluşturmuştur. Ve bu siyaset, üye devletler tarafından kabul görmüştür (Batı, 2018:1535).

Soğuk Savaş döneminin sembolü olan 'Berlin Duvarı'nın yıkılması, AB'nin gerek jeopolitik gerekse jeostratejik öncüllerini güncelleyerek, güney ve güneydoğu kanadına derinleşme sürecini hızlandırmıştır. AK (Avrupa Konseyi), özellikle 1992 ile 1996 yılları arasında 'Yenilenen Akdeniz Siyaseti' ile birliğe yakın olacak komşuları hedeflemiştir. Böylelikle, AB hem finans ve ticaret hem de insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını içerecek olan doktrinlerini ön planda tutmuştur (Kahraman, 2008:1733).

AB'nin Akdeniz siyaseti çift taraflı antlaşmalar ile uygulama safhasına dökülmüştür. Antlaşmalarda ise üzerinde yoğunlaşan sorunlu alanlar arasında tercihli ticaret, finansal ve ekonomik işbirliği ve göç bulunuyordu. Avro-Akdeniz Ortaklığı'nın doğal ve konjonktürel olarak sonradan ortaya çıkan sorunlara ek olarak bu yukarıda bahsi geçen sorunlara hâlen çözüm aradığı göz önüne alındığında etkili bir Akdeniz siyasetinin uygulanmasının aslında ne kadar güç olduğu ortaya çıkacaktır. AB'nin Akdeniz özelinde gerçekleştirdiği konferanslar, toplantılar ve forumlar ya aksamış ya da başarısız olmuştur. Ne var ki bu da Akdeniz siya-

setinin ne kadar çetrefilli olduğunun bir göstergesidir. Yine de her ne kadar başarısız girişim sayısı yüksek olmuş olsa bile 1995 yılında başlatılan Barselona Süreci'nin şekillenmesinde bu başarısızlıklardan duyulan memnuniyetsizliğin ve alınan derslerin payı büyük olmuştur (Ataç, 2012:7).

AB-Akdeniz ilişkisinde kurulan ticaret, Kıta Avrupa'sının Akdeniz ile ekonomik işbirliği mevcudiyetini daha fazla iyileştirmeyi gerekli kılıyordu. Maastricht'in kabul edilmesi neticesinde güncellenen AB dış politikası, AB'nin küresel aktör olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ve buna paralel olarak da geniş kapsamlı Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) benimsenmiştir. AB'nin Akdeniz'deki rolü çerçevesinde Soğuk Savaş sonrası uluslararası alanda AB'ye etkin ve etken bir kimlik kazandıracaktı (Panebianco, 2003:5).

AB, gerek uluslararası güvenliğin sağlanması gerekse barış ve refahın sağlanması için Akdeniz'deki devletlerle olan ortaklık kavramını Barselona Deklarasyonu ile güncellemiştir. Özellikle, 27-28 Kasım 1995'te Barselona'da toplanan Avrupa-Akdeniz Konferansı'nda kurulan bu yeni ortaklık, Akdeniz bölgesindeki devletlere karşılıklı yarar sağlamak ve bölgede ortak çıkarlara hizmet eden düzenli bir diyalog zinciri oluşturmak için resmi olarak kurulmuştur (Pace, 2002:197).

Barselona Bildirgesinde 27 Avrupa-Akdeniz Ortakları, işbirliğinin üç temel amacını şu şekilde belirlemiştir:

- Siyasi ve güvenlik diyalogu yardımıyla ortak barış ve istikrar alanı sağlamak (Politik Ortaklık ve Güvenlik Konularında),
- Serbest ticaret bölgesi ve ekonomik-finansal ortaklık için ortak bir refah alanını kurmak (Ekonomik ve Finansal Ortaklık),
- Sivil toplumlar ve kültürlerarası anlayışı amaçlayan insanlar arası sosyal, kültürel ve insani ortaklığı sağlamak için uzlaşmak (Kalaycı, 2018:220).

Doğu Akdeniz'de AB'nin Çok Taraflılığı

AB enerji güvenliği için Batı ve Orta Akdeniz kadar bir diğer önemli bölge Doğu Akdeniz'dir. Keza Batı ve Orta Akdeniz gibi Doğu Akdeniz bölgesi de zengin enerji yataklarına sahip olması ve enerji geçişlerinin transit rotasında bulunması bakımından önemlidir. Doğu Akdeniz'de enerji kaynakları AB açısından bilhassa kıymetlidir. Zira AB, üyesi GKRY aracılığıyla Doğu Akdeniz enerji kaynakları üzerinde dolaylı olarak söz sahibi olabilmektedir. Doğu Akdeniz, zengin enerji kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra Avrupa-Asya ve Afrika kıtalarının kesişme noktası olması hasebiyle her alanda önemli bir geçiş rotasıdır. Doğu Akdeniz, aynı zamanda Hazar bölgesinden gelen enerji nakil hatlarının geçiş ve kavşak noktasında yer almaktadır. Avrupa petrolünün %70'lik bölümü, Akdeniz üzerinden nakledildiğinden ve bu noktada Kıbrıs adası bulunduğundan ada çok önemli bir konumdadır. Bu yönü ile Kıbrıs adası, Süveyş Kanalı ve Doğu Akdeniz'in kontrolü bakımından önemli bir mevkidedir (Olgun, 2013:75).

Akdeniz Bölgesi'nin özellikle doğusu 2000'li yıllar itibariyle hem bölge içi hem de bölge dışı bağlamda burada keşfedilen doğalgaz kaynaklarından dolayı yakından takip edilen bir coğrafya olmuştur. 2000'li yıllarda Rusya-Ukrayna arasındaki gerginliklerden dolayı enerji

tedarik güvenliği konusunda endişeler yaşayan AB, alternatif gaz tedarik kaynağı konusunda gözünü Doğu Akdeniz’de yapılan keşiflere çevirmiştir. Ve buradan çıkarılacak kaynakların çeşitli yollar vasıtasıyla kendisine aktarılmasına yönelik projelere ağırlık vermeye başlamıştır (<https://ec.europa.eu/energy/en/topics/imports-and-secure-supplies/gas-and-oil-supply-routes>). Ancak bölgede bulunan kaynakların derinlerde olması, aramaların başarılı olmasını engellemiştir. Ayrıca dönemin şartları içerisinde Ortadoğu’daki savaş ortamı ve teknolojik yetersizlikler, Doğu Akdeniz’deki enerjinin açığa çıkarılmasını engellemiştir (Erdemir, 2019:38).

AB Enerji Politikası’nda atılan en önemli adım 1995’te yayımlanan “*Avrupa Birliği İçin Bir Enerji Politikası*” başlıklı Beyaz Kitap’tır. Bu kitapla beraber birliğin özellikle enerji güvenliğinin sağlanması, rekabetçi bir enerji pazarının oluşturulması ve çevrenin korunması başlıklarında üç önceliği olduğu belirlenmiştir. 1995’in başında yayımlanan “*Avrupa Birliği İçin Bir Enerji Politikası*” adlı Yeşil Kitap’ta enerji politikalarının birliğin tüm vatandaşlarını kapsamı gerektiğine değinilmiştir. Bu belgede, geleceğe dönük kestirimlerde bulunulmuş ve birliğin mevcut enerji bağımlılığı seviyesinin %50 olduğunun ve bunun 2020 itibarıyla %70’e erişebileceğinin altı çizilmiştir (Kısacık, 2018:1104). Doğu Akdeniz enerji rezervleri üzerinde Türkiye ve KKTC dışında GKRY, İsrail ve Mısır da hak iddia etmektedirler. Dolayısıyla bu alanlar, hâlihazırda ihtilaflı alanlar olarak görülmektedirler. Bu durum, Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğini etkilemesine ve enerji konusunda alternatif kaynak arayışında olan AB tarafından yakinen izlenmesine neden olmaktadır (Tamçelik ve Kurt, 2015:454).

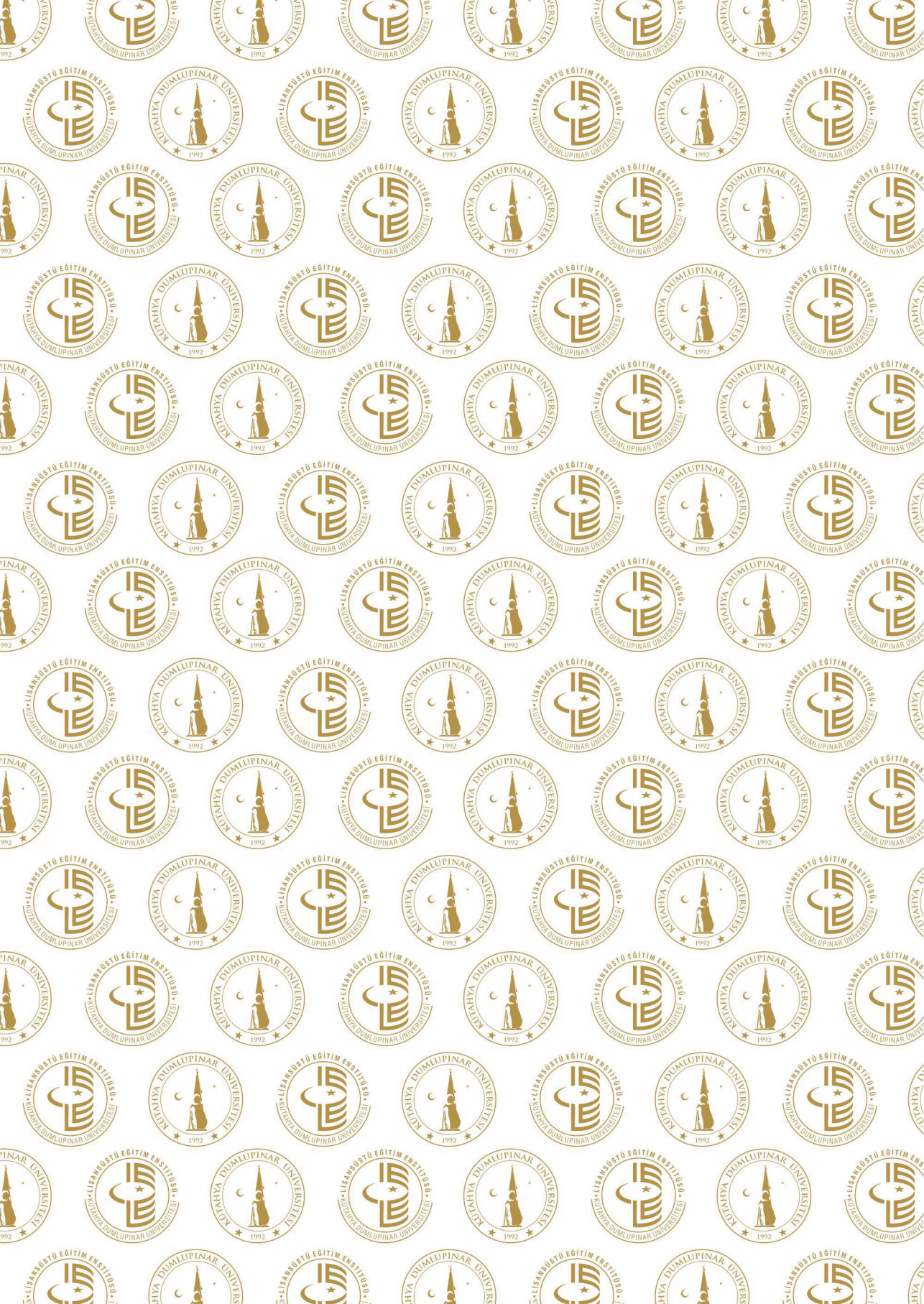
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Akdeniz jeopolitiğinin önemi özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısı yani 1990’lı yıllar ile parlamaya başladı diyebiliriz. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla dünyamızda bir küreselleşme evresine girmiş oldu. Bu küreselleşme evresinde Akdeniz de payına düşeni aldı; Süveyş Kanalı, Kıbrıs adası, Cebelitarık Boğazı vb gibi stratejik yerler daha fazla önem kazanmaya başladı. Hakeza Akdeniz tarihsel olarak her daim önem kazandı/kazanmış ve kazanmaya devam edecek bir bölgedir. AB’nin Doğu Akdeniz politikasına uzaktan bakması düşünülemez. İspanya’dan başlayan ve her ne kadar AB üyesi olmasak bile bir AB aday ülkesi olarak Türkiye’ye kadar uzanan hat boyunca AB’nin ‘güneyi’ Akdeniz ile çevrilidir. Bu da Kıta Avrupa’sı olarak bakıldığında bile AB’nin Doğu Akdeniz politikasını elzem kılmaktadır.

AB her ne kadar dışarıya yansıtmak istemese de bir göç ve mülteci tehdidini ensesinde hissetmektedir. Maşrek ve Mağrip devletlerinde yaşanan terörizm, yoksulluk, gıda yetersizliği, barınma vb gibi birçok nedenlerden dolayı çareyi Avrupa’ya kaçmakta bulan göçmen ve mülteciler bu tehdidin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bunun içindir ki yukarıda değindiğim gibi AB artık Akdeniz ortaklarıyla gerek yeni gerek de farklı politika ve enstrümanlar geliştirmelidir. Çünkü Akdeniz bölgesi, AB için ve Kıta Avrupa’sı için sadece güneyde İspanya, Fransa, İtalya, Hırvatistan, Yunanistan ve Türkiye ile bir sınır hattından ibaret değildir. Günümüz dünyasında küresel olarak fırsatların, tehditlerin ve beklentilerin artış gösterdiği göz önüne alındığında, AB’nin Doğu Akdeniz politikasına daha fazla ehemmiyet vermesi/göstermesi bir zarurettir.

KAYNAKÇA

- Akça Ataç, C., (2012). “AB’nin Normatif Kapasite Sorunu Akdeniz İçin Birlik ve Türkiye”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 11, No 1, s.1-24.
- Çomak, H. Ve Şakir, B., (Edt.), (2018). Akdeniz Jeopolitiği 2 içinde; Kısacık, S., 21. *Yüzyılda Avrupa Birliği’nin Enerji Güvenliği Politikaları Bağlamında Akdeniz Bölgesi’nin Önemi Anlamak*, s.1101-1127, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çomak, H. Ve Şakir, B., (Edt.), (2018). Akdeniz Jeopolitiği 2 içinde; Batı, G.F., *Akdeniz Jeopolitiğinde Avrupa Birliğinin Ekonomi-Politiği*, s.1533-1537, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Erdemir, E., (2019). Avrupa Birliği’nin Enerji Güvenliğinde Doğu Akdeniz: Hidrokarbon Kaynaklarının Kıbrıs Sorununun Çözümüne Etkisi, *EURO Politika*, 3 (2), s.37-40.
- Kahraman, S., (2008). AB-Akdeniz Bölgesel Politikaları ve Türkiye’nin Uyum, *JOY, Journal of Yasar University*, V.3, Issue 12. s.1731-1742.
- Kalaycı, R., (2018). *Uluslararası Sistemin, Siyasal Kültürün ve Rejimin Devlet Yapısının Dış Politikaya Etkileri: İran, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye*, Ankara: Nobel Yayıncılık. “<https://www.researchgate.net/publication/326031570>”
- Oba, A.e., (2019). Akdeniz Kimliği ve Türk Dış Politikası, *Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz Konferansı*, Girne/Kıbrıs, s.29-37.
- Olgun, M.e., (2013). *Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Politikaları ve Kıbrıs*, “www.tepav.org.tr > upload > files > haber > 132854019.
- Özgöker, U Ve Batı, G.f., (2016). *AB’nin Doğu Sınırı Balkanlar*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Pace, M., (2002).The Ugly Duckling of Europe: The Mediterranean in the Foreign Policy of the European Union, *Journal of European Area Studies*, c.10, no.2.
- Panebianco, S., (2003). The Euro-Mediterranean Partnership in Perspective: The Political and Institutional Context, *A New Euro-Mediterranean Cultural Identity*, der. Stefania Panebianco, London, Frank Cass.
- Şimşek, M., (2003), Avrupa Birliğinin-Finansal İmkanları ve Türkiye-Akdeniz Ülkeleri Karşılaştırması, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt-Sayı 8, s.1-14.
- Tamçelik, S. Ve Kurt, E., Değişen Doğu Akdeniz Denkleminde Mısır’ın Hidrokarbon Politikası ve Türkiye’ye Yansımaları, *1. Uluslararası Avrasya Enerji Sorunları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, İzmir, 2015, s. 445-462.
- Turhan, A., (2016). Doğu Akdeniz ve Karadeniz’de Meydana Gelen Jeopolitik Kırılmalar ve Türkiye Jeopolitiği, *Uluslar arası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, s.19-25.
- Yorulmaz, R., (2019). Sıcak Gündem Doğu Akdeniz, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Cilt 10, Sayı 88, s.80-83.
- <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/imports-and-secure-supplies/gas-and-oil-supply-routes>, Erişim: 6 Ekim 2020.

DEĞİŞEN DÜNYADA
Yükselen
TÜRKİYE

